



БЕЛОРУССКИЙ
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
УНИВЕРСИТЕТ

ЖУРНАЛ
БЕЛОРУССКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

ФИЛОЛОГИЯ

ЧАСОПІС
БЕЛАРУСКАГА ДЗЯРЖАЎНАГА ЎНІВЕРСІТЭТА

ФІЛАЛОГІЯ

JOURNAL
OF THE BELARUSIAN STATE UNIVERSITY

PHILOLOGY

Издается с января 1969 г.
(до 2017 г. – под названием «Веснік БДУ.
Серыя 4, Філалогія. Журналістыка. Педагагіка»)

Выходит три раза в год

3

2017

МИНСК
БГУ

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Главный редактор **ЗАПРУДСКИЙ С. Н.** – кандидат филологических наук, доцент; доцент кафедры истории белорусского языка филологического факультета Белорусского государственного университета, Минск, Беларусь.
E-mail: zaprudski@gmail.com

**Заместители
главного редактора** **ГОНЧАРОВА-ГРАБОВСКАЯ С. Я.** – доктор филологических наук, профессор; заведующий кафедрой русской литературы филологического факультета Белорусского государственного университета, Минск, Беларусь.
E-mail: goncharova_s@tut.by
АРСЕНТЬЕВА М. Ф. – кандидат педагогических наук, доцент; заведующий кафедрой германских языков факультета международных отношений Белорусского государственного университета, Минск, Беларусь.
E-mail: arsentsyeva@mail.ru
ПРИГОДИЧ Н. Г. – доктор филологических наук, профессор; заведующий кафедрой истории белорусского языка филологического факультета Белорусского государственного университета, Минск, Беларусь.
E-mail: mik197@tut.by

**Ответственный
секретарь** **ЛЕНКЕВИЧ Е. В.** – кандидат филологических наук; старший преподаватель кафедры истории белорусского языка филологического факультета Белорусского государственного университета, Минск, Беларусь.
E-mail: alena.liankevich@gmail.com

- Аллингъ К.* Гренобльский университет 3 им. Стендаля, Гренобль, Франция.
Воевода Е. В. Московский государственный институт международных отношений, Москва, Россия.
Володина Т. В. Институт искусствоведения, этнографии и фольклора им. Кондрата Крапивы Центра исследований белорусской культуры, языка и литературы Национальной академии наук Беларуси, Минск, Беларусь.
Волочко А. М. Национальный институт образования, Минск, Беларусь.
Волынец Т. Н. Белорусский государственный университет, Минск, Беларусь.
Гладкова Г. Карлов университет, Прага, Чехия.
Даниленко А. Университет Пейс, Нью-Йорк, США.
Дубинко С. А. Белорусский государственный университет, Минск, Беларусь.
Золтан А. Будапештский университет им. Лоранда Этвёша, Будапешт, Венгрия.
Ивашкевич И. Н. Белорусский государственный университет, Минск, Беларусь.
Карпилович Т. П. Минский государственный лингвистический университет, Минск, Беларусь.
Коваль В. И. Гомельский государственный университет им. Франциска Скорины, Гомель, Беларусь.
Колер Г.-Б. Ольденбургский университет им. Карла фон Осецкого, Ольденбург, Германия.
Кречмер А. Венский университет, Вена, Австрия.
Лукашанец А. А. Центр исследований белорусской культуры, языка и литературы Национальной академии наук Беларуси, Минск, Беларусь.
Мечковская Н. Б. Белорусский государственный университет, Минск, Беларусь.
Поплавская Т. В. Минский государственный лингвистический университет, Минск, Беларусь.
Ровдо И. С. Белорусский государственный университет, Минск, Беларусь.
Саевич М. Государственный университет им. Марии Кюри-Склодовской, Люблин, Польша.
Стариченок В. Д. Белорусский государственный педагогический университет им. Максима Танка, Минск, Беларусь.
Тараненко А. А. Институт языковедения им. А. А. Потебни Национальной академии наук Украины, Киев, Украина.
Халипов В. В. Белорусский государственный университет, Минск, Беларусь.
Хаустович Н. В. Варшавский университет, Варшава, Польша.
Хенцшель Г. Ольденбургский университет им. Карла фон Осецкого, Ольденбург, Германия.
Цзян Цюнь Даляньский политехнический университет, Далянь, Китай.
Шамякина Т. И. Белорусский государственный университет, Минск, Беларусь.

РЭДАКЦЫЙНАЯ КАЛЕГІЯ

Галоўны рэдактар ЗАПРУДСКІ С. М. – кандыдат філалагічных навук, дацэнт; дацэнт кафедры гісторыі беларускай мовы філалагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, Мінск, Беларусь.
E-mail: zaprudski@gmail.com

Намеснікі галоўнага рэдактара ГАНЧАРОВА-ГРАБОЎСКАЯ С. Я. – доктар філалагічных навук, прафесар; загадчык кафедры рускай літаратуры філалагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, Мінск, Беларусь.
E-mail: goncharova_s@tut.by
АРСЕНЦЬЕВА М. Ф. – кандыдат педагагічных навук, дацэнт; загадчык кафедры германскіх моў факультэта міжнародных адносін Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, Мінск, Беларусь.
E-mail: arsentsyeva@mail.ru
ПРЫГОДЗІЧ М. Р. – доктар філалагічных навук, прафесар; загадчык кафедры гісторыі беларускай мовы філалагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, Мінск, Беларусь.
E-mail: mik197@tut.by

Адказны сакратар ЛЯНКЕВІЧ А. У. – кандыдат філалагічных навук; старшы выкладчык кафедры гісторыі беларускай мовы філалагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, Мінск, Беларусь.
E-mail: alena.liankevich@gmail.com

- Аліньель К.* Грэнобльскі ўніверсітэт 3 імя Стэндаля, Грэнобль, Францыя.
Ваявода А. У. Маскоўскі дзяржаўны інстытут міжнародных адносін, Масква, Расія.
Валодзіна Т. В. Інстытут мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя Кандрата Крапівы Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, Мінск, Беларусь.
Валочка Г. М. Нацыянальны інстытут адукацыі, Мінск, Беларусь.
Валынец Т. М. Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Мінск, Беларусь.
Гладкава Г. Карлаў універсітэт, Прага, Чэхія.
Даніленка А. Універсітэт Пэйс, Нью-Ёрк, ЗША.
Дубінка С. А. Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Мінск, Беларусь.
Золтан А. Будапешцкі ўніверсітэт імя Лоранда Этвёша, Будапешт, Венгрыя.
Івашкевіч І. М. Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Мінск, Беларусь.
Карпіловіч Т. П. Мінскі дзяржаўны лінгвістычны ўніверсітэт, Мінск, Беларусь.
Коваль У. І. Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны, Гомель, Беларусь.
Колер Г.-Б. Альдэнбургскі ўніверсітэт імя Карла фон Асецкага, Альдэнбург, Германія.
Крэчмер А. Венскі ўніверсітэт, Вена, Аўстрыя.
Лукашанец А. А. Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, Мінск, Беларусь.
Мячкоўская Н. Б. Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Мінск, Беларусь.
Паплаўская Т. В. Мінскі дзяржаўны лінгвістычны ўніверсітэт, Мінск, Беларусь.
Роўда І. С. Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Мінск, Беларусь.
Саевіч М. Дзяржаўны ўніверсітэт імя Марыі Кюры-Складоўскай, Люблін, Польшча.
Старычонок В. Д. Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка, Мінск, Беларусь.
Тараненка А. А. Інстытут мовазнаўства імя А. А. Патабні Нацыянальнай акадэміі навук Украіны, Кіеў, Украіна.
Халінаў В. В. Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Мінск, Беларусь.
Хаўстовіч М. В. Варшаўскі ўніверсітэт, Варшава, Польшча.
Генцэль Г. Альдэнбургскі ўніверсітэт імя Карла фон Асецкага, Альдэнбург, Германія.
Цзян Цюнь Далянскі політэхнічны ўніверсітэт, Далян, Кітай.
Шамякіна Т. І. Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Мінск, Беларусь.

EDITORIAL BOARD

Editor-in-chief

ZAPRUDSKI S. M., PhD (philology), docent; associate professor at the department of history of the Belarusian language of the faculty of philology of the Belarusian State University, Minsk, Belarus.
E-mail: zaprudski@gmail.com

Deputy editor-in-chief

GONCHAROVA-GRABOVSKAYA S. Y., doctor of science (philology), full professor; head of the department of Russian literature of the faculty of philology of the Belarusian State University, Minsk, Belarus.

E-mail: goncharova_s@tut.by

ARSENTIEVA M. F., PhD (pedagogics), docent; head of the department of German languages of the faculty of international relations of the Belarusian State University, Minsk, Belarus.

E-mail: arsentsyeva@mail.ru

PRYHODZICH M. R., doctor of science (philology), full professor; head of the department of history of the Belarusian language of the faculty of philology of the Belarusian State University, Minsk, Belarus.

E-mail: mik197@tut.by

Executive secretary

LIANKIEVICH A. U., PhD (philology); senior lecturer at the department of history of the Belarusian language of the faculty of philology of the Belarusian State University (Minsk, Belarus).

E-mail: alena.liankevich@gmail.com

- | | |
|---------------------------|--|
| <i>Allignol C.</i> | Stendhal University, Grenoble 3, Grenoble, France. |
| <i>Voevoda E. V.</i> | Moscow State Institute of International Relations, Moscow, Russia. |
| <i>Valodzina T. V.</i> | Kandrat Krapiva Institute of Arts Studies, Ethnography and Folklore of the Center for the Belarusian culture, language and literature research of the National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus. |
| <i>Valochka H. M.</i> | National Institute of Education, Minsk, Belarus. |
| <i>Volynets T. M.</i> | Belarusian State University, Minsk, Belarus. |
| <i>Gladkova H.</i> | Charles University, Prague, Czech. |
| <i>Danylenko A.</i> | Pace University, New York, USA. |
| <i>Dubinko S. A.</i> | Belarusian State University, Minsk, Belarus. |
| <i>Zoltan A.</i> | Eötvös Loránd University of Budapest, Budapest, Hungary. |
| <i>Ivashkevich I. N.</i> | Belarusian State University, Minsk, Belarus. |
| <i>Karpilovich T. P.</i> | Minsk State Linguistic University, Minsk, Belarus. |
| <i>Koval V. I.</i> | Francisk Skorina Gomel State University, Gomel, Belarus. |
| <i>Kohler G.-B.</i> | Carl von Ossietzky University of Oldenburg, Oldenburg, Germany. |
| <i>Kretschmer A.</i> | University of Vienna, Vienna, Austria. |
| <i>Lukashanets A. A.</i> | Center for Belarusian culture, language and literature research of the National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus. |
| <i>Mechkovskaya N. B.</i> | Belarusian State University, Minsk, Belarus. |
| <i>Poplavskaya T. V.</i> | Minsk State Linguistic University, Minsk, Belarus. |
| <i>Rovdo I. S.</i> | Belarusian State University, Minsk, Belarus. |
| <i>Sajewicz M.</i> | Maria Curie-Skłodowska University, Lublin, Poland. |
| <i>Starichenok V. D.</i> | Belarusian State Pedagogical University named after Maxim Tank, Minsk, Belarus. |
| <i>Taranenko A. A.</i> | A. A. Potebnya Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine. |
| <i>Khalipov V. V.</i> | Belarusian State University, Minsk, Belarus. |
| <i>Khaustovich M. V.</i> | University of Warsaw, Warsaw, Poland. |
| <i>Hentschel G.</i> | Carl von Ossietzky University of Oldenburg, Oldenburg, Germany. |
| <i>Jiang Qun</i> | Dalian Polytechnic University, Dalian, China. |
| <i>Shamyakina T. I.</i> | Belarusian State University, Minsk, Belarus. |

К 135-ЛЕТИЮ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ ЯНКИ КУПАЛЫ И ЯКУБА КОЛАСА

ДА 135-ГОДДЗЯ З ДНЯ НАРАДЖЭННЯ ЯНКІ КУПАЛЫ І ЯКУБА КОЛАСА

TO THE 135th ANNIVERSARY OF THE BIRTH OF JANKA KUPALA AND JAKUB KOLAS

УДК 811.161.3'0+811.161.3'38

ДАСЛЕДАВАННЕ МОВЫ ТВОРАЎ ЯНКІ КУПАЛЫ І ЯКУБА КОЛАСА Ў 1920–50-я гг.

С. М. ЗАПРУДСКІ^{1*}

^{1*}Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь

Разглядаецца працэс зараджэння лінгвістычнага купалазнаўства і коласазнаўства як самастойных напрамкаў даследавання. Адзначана, што вывучэнне мовы твораў класікаў пачалося са спроб ацаніць яе як важны складнік мовы беларусаў у цэлым і праілюстраваць гісторыю станаўлення пісьмовай формы беларускай літаратурнай мовы. Паказана, што на працягу аналізаванага перыяду пераемнасць паміж даследаваннямі рознага часу фарміравалася з вялікай цяжкасцю: у першых выказваннях літаратуразнаўцаў пасляваенных гадоў пераважалі такія тэмы, як «Янка Купала і Якуб Колас – стваральнікі беларускай літаратурнай мовы» і «Мова твораў Я. Купалы і Я. Коласа ў яе сувязях з народнай мовай»; паступова ў працах лінгвістаў мова твораў пісьменнікаў стала разумецца як класічная, важная з пункта гледжання як гісторыі беларускай мовы, так і сучаснасці. Паколькі развіццё лінгвістычных купалазнаўства і коласазнаўства адбывалася пераважна ў рамках станаўлення арыентаванай на сучасную мову нарматыўнай беларускай лінгвістыкі, вывучэнне мовы класікаў як сучаснай мела выразны прыярытэт. Сцвярджаецца, што паступова ў даследаваннях мовы твораў Янкі Купалы і Якуба Коласа засвойваліся выпрацаваныя ў рамках беларускай сіхронічнай лінгвістыкі катэгорыі і падыходы, такія як кваліфікацыя пэўных слоў

Образец цитирования:

Запрудскі С. М. Даследаванне мовы твораў Янкі Купалы і Якуба Коласа ў 1920–50-я гг. // Часоп. Беларус. дзярж. ун-та. Філалогія. 2017. № 3. С. 5–18.

For citation:

Zaprudski S. M. The linguistic study of works of Janka Kupala and Jakub Kolas in 1920–50s. *J. Belarus. State Univ. Philol.* 2017. No. 3. P. 5–18 (in Belarus.).

Автор:

Сергей Николаевич Запрудский – кандидат филологических наук, доцент; доцент кафедры истории белорусского языка филологического факультета.

Author:

Siarhiej M. Zaprudski, PhD (philology), docent; associate professor at the department of history of Belarusian language, faculty of philology.
zaprudski@gmail.com

дыялектызмамі, русізмамі, паланізмамі і інш. Зроблена выснова пра тое, што прынцыповым момантам развіцця коласазнаўства і купалазнаўства ў пасляваенны час было імпліцытнае вылучэнне ў іх творчасці двух перыядаў – «пачатковага» і «асноўнага», – у рамках якіх адбывалася пэўнае здабыццё класікамі належнай кваліфікацыі (першы перыяд) і фарміраванне найбольш значных характарыстык іх мовы (другі перыяд).

Ключавыя словы: Янка Купала; Якуб Колас; гісторыя беларускага мовазнаўства; беларуская літаратурная мова; 1920–50-я гг.; метадалогія вывучэння мовы мастацкай літаратуры.

ИССЛЕДОВАНИЕ ЯЗЫКА ПРОИЗВЕДЕНИЙ ЯНКИ КУПАЛЫ И ЯКУБА КОЛАСА В 1920–50-х гг.

С. Н. ЗАПРУДСКИЙ¹⁾

¹⁾Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск, Беларусь

Рассматривается процесс зарождения лингвистических купаловедения и коласоведения как самостоятельных направлений исследования. Отмечено, что изучение языка произведений классиков началось с попыток оценить его как важную составляющую языка белорусов в целом и иллюстрировать историю становления письменной формы белорусского литературного языка. Указано, что на протяжении анализируемого периода преемственность между исследованиями разного времени формировалась с большим трудом: в высказываниях литературоведов послевоенных лет преобладали такие темы, как «Янка Купала и Якуб Колас – создатели белорусского литературного языка» и «Язык произведений Янки Купалы и Якуба Коласа в его связях с народным языком»; постепенно в работах лингвистов язык произведений писателей стал пониматься как классический, важный с точки зрения как истории белорусского языка, так и современности. Поскольку развитие лингвистических купаловедения и коласоведения происходило преимущественно в рамках становления ориентированной на современный язык нормативной белорусской лингвистики, изучение языка классиков в качестве современного имело четкий приоритет. Указано, что постепенно в работах о языке произведений Янки Купалы и Якуба Коласа усваивались выработанные в рамках белорусской синхронической лингвистики категории и подходы, такие как квалификация определенных слов диалектизмами, русизмами, полонизмами и др. Сделан вывод о том, что принципиальным моментом развития коласоведения и купаловедения в послевоенное время было имплицитное выделение в их творчестве двух периодов – «начального» и «основного», – в рамках которых происходило приобретение классиками надлежащей квалификации (первый период) и формирование наиболее значимых характеристик их языка (второй период).

Ключевые слова: Янка Купала; Якуб Колас; история белорусского языкознания; белорусский литературный язык; 1920–50-е гг.; методология изучения языка художественной литературы.

THE LINGUISTIC STUDY OF WORKS OF JANKA KUPALA AND JAKUB KOLAS IN 1920–50s

S. M. ZAPRUDSKI^a

^aBelarusian State University, 4 Niezaliežnasci Avenue, Minsk 220030, Belarus

The article deals with the origin of linguistic study of Kupala and Kolas' works as an independent research field. The first attempts to study the language of the classics evaluated their language as an important component of the national language as a whole; they also illustrated the history of the Belarusian language in its written form. It was very difficult to achieve continuity between studies of different times during the analysed period. In the post-war years the dominant subjects of literary scholars' studies were «Kupala and Kolas as the creators of the Belarusian literary language» and «The connection of the language in works of Kupala and Kolas with the vernacular language». Over time, the linguists began to define the language of the writers as a classic one, which was important both for the history of the Belarusian language and for the present time. The approach to study the classics' language as a modern one was a priority because the formation of Kupala and Kolas linguistic study was happening mostly during the development of the standard Belarusian language study that was modern language focused. The categories and approaches formulated by the Belarusian synchronic linguistics – for example defining certain words as dialectisms, Russicisms, Polonisms, etc. – were adopted in the studies about the language of Kupala and Kolas over time. It was an essential aspect of Kupala and Kolas study evolution in the post-war period to implicitly distinguish two

periods in their creative work, a beginning period and main period; the classics were mastering their skill during the first one and were forging major features of their language during the second one.

Key words: Janka Kupala; Jakub Kolas; the history of Belarusian linguistics; the Belarusian literary language; 1920–50s; the methodology of linguistic study of fiction.

Агляды вывучэння мовы твораў класікаў беларускай літаратуры Янкі Купалы і Якуба Коласа ў беларускім мовазнаўстве нешматлікія. У 1962 г. пад рэдакцыяй У. Анічэнкі і А. Жураўскага была апублікавана хрэстаматыя «Пісьменнік і мова», якая ўключала ўрывкі з розных, пераважна літаратурна-крытычных і літаратуразнаўчых, прац, у якіх разглядалася мова класікаў [1]. Адным з вынікаў юбілейных урачыстасцей пачатку 1980-х гг. была падрыхтоўка лінгвістычнай купалазнаўчай і коласазнаўчай бібліяграфіі [2]. У падручніку па гісторыі мовазнаўства Л. М. Шакуна ахарактарызаваны працы пра мову класікаў, пераважна манаграфічныя [3, с. 225–227]. У 2012 г. А. Прыгодзіч і М. Прыгодзіч зрабілі даклад аб мовазнаўчай купаліядзе, у якім разгледзелі прысвечаныя класіку працы ў рамках перыядаў, ахопленых у чатырох бібліяграфічных даведніках «Беларускае мовазнаўства»: 1825–1965, 1966–1975, 1976–1985 і 1986–1991 гг. [4].

Пачынальнікамі вывучэння мовы твораў класікаў беларускай літаратуры ў савецкі час былі Я. Карскі і В. Ластоўскі. У другой кнізе трэцяга тома манаграфіі «Беларусы» заснавальнік беларускай філалогіі пакінуў кароткія заўвагі наконт мовы некаторых пісьменнікаў. У прыватнасці, Я. Карскі адзначыў уласцівыя мове Я. Купалы «народнасць, удалы падбор выразаў», але адначасова зафіксаваў наяўнасць у творах паэта «малаўжывальных слоў, можна сказаць, правінцыялізмаў і нават вельмі рэдкіх слоў, якія не трапілі ў ніводзін слоўнік і не сустракаюцца ў выдадзеных да гэтага часу народных творах»¹ [5, с. 487]. Увагу аўтара манаграфіі прыцягнулі словы *адказеліца, баділь, вейка, дылёўка, задлякацца, зрэпіць, калматы, кнея, лунаць, мжака, патоля, праклінаны, пекацца, распаліць* «расплавіць», *рэха, сноўдацца*, а таксама кваліфікаваныя як паланізмы формы *выжэй* і *жыйма*. Пры гэтым Я. Карскі адзначыў, што мова вершаваных твораў Я. Коласа «чыста беларуская» [5, с. 514]. Услед аўтар паведаміў, што паланізмаў у мове Я. Коласа «амаль няма». У якасці малаўжывальных і больш рэдкіх слоў увагу даследчыка прыцягнулі лексемы *бомы, (в)окліч, калматы, сціпны, шолам* [5, с. 514–515].

Для адэкватнай інтэрпрэтацыі меркаванняў Я. Карскага трэба ўлічваць як агульнае разуменне ім літаратурнай мовы і яе значэння для ацэнкі творчасці пісьменніка, так і месца, якое ён прадпісваў беларускай мове ў грамадскім жыцці. Заснавальнік беларускай філалогіі лічыў, што вартасць таго або іншага пісьменніка павінна ацэньвацца ў сувязі з тым, наколькі яго мова збліжаецца з народнай [5, с. 487]. Аднак, скептычна ацэньваючы перспектывы станаўлення беларускай літаратурнай мовы [5, с. 400], ён не прымаў выкарыстання ў ёй любых (вузкамясцовых або ненародных) з’яў, якія знаходзіліся па-за рамкамі звычайнага вясковага ўжывання. Асаблівасцямі светапогляду Я. Карскага трэба тлумачыць і яго спецыфічнае разуменне чысціні беларускай мовы, якую ён, праўдападобна, найперш суадносіў з адсутнасцю паланізмаў.

У рэцэнзіі на аповесць Я. Коласа «У палескай глушы» В. Ластоўскі сцвердзіў, што ў першай палове твора аўтар не здолеў пераадолець уплывы чужых моў, у выніку чаго ў гэтай частцы мова была «благой, нячыстай». Рэцэнзент прывёў 62 прыклады няправільнага, на яго думку, ужывання слоў, некаторых фразеалагізмаў і прыказак, абумоўленага пераважна ўздзеяннем рускай (38 выпадкаў) і польскай (15 выпадкаў) моў. Заўвагі В. Ластоўскага былі звязаны як з крытыкай слоў, пацверджанай практыкай далейшага нармавання беларускай мовы (*громка, калясо, настаяшчы, нядзеля* ‘тыдзень’, *паказацца* ‘здацца’, *праве* ‘амаль’, *спасобны, успець, цятрадзь, час* ‘гадзіна’, *часы* ‘гадзіннік’, *чаяць, яй-богу*), так і з негатывнай ацэнкай тых лексем, канструкцый і форм, якія ўкараніліся ў беларускай літаратурнай мове (*атласны, вопытны, зімні, недатыкальны, непасрэдны, рабочы, ружовы, стос, тарчаць, хвіліна*) [6].

Публікацыі Я. Карскага і В. Ластоўскага ў пэўным сэнсе можна кваліфікаваць як «процілеглыя», калі мець на ўвазе выкананне і ўстаноўкі, з якіх зыходзілі аўтары. Калі Я. Карскі ў рамках сваёй фундаментальнай працы ў самых агульных рысах ацаніў мову Я. Коласа, то В. Ластоўскі засяродзіўся толькі на матэрыяле аднаго твора. Аўтар манаграфіі «Беларусы» меў пэўныя перакананні адносна сацыяльнага прагрэсу беларускай мовы і глядзеў на яе пераважна «звонку», як дэскрыптывіст, у той час як апанаваны ідэяй афармлення «правільнай» версіі беларускай мовы (у 1924 г. яна вылілася ў вядомы слоўнік) В. Ластоўскі разглядаў мову твора Якуба Коласа ў значнай ступені «ўтылітарна», як прэскрыптывіст. Калі, публікуючы сваю працу на рускай мове за межамі Беларусі для рускамоўнага чытача і праз яго апелюючы да навуковай супольнасці «ў цэлым», Я. Карскі ацэньваў мову Я. Купалы і Я. Коласа ў значнай ступені з пункта гледжання носьбіта рускай мовы, то В. Ластоўскі звяртаўся да сваіх беларускамоўных аднадумцаў у кантэксце, у якім ідэя патрэбы разбудовы беларускай мовы

¹ Тут і далей пераклад наш. – С. 3.

і яе грамадскага прагрэсу аспрэчванню не падлягала. Аб'ядноўвала абедзве працы тое, што, быўшы апублікаванымі ў Ленінградзе і Вільні, выказаныя ў іх меркаванні аўтараў не атрымалі друкаваных водгукаў у савецкай Беларусі 1920-х гг. Нягледзячы на тое, што ў рэцэнзій В. Ластоўскага змешчаны шэраг заўваг, якія адпавядалі пераважным падыходам 1920-х гг. да нармавання беларускай мовы ў дачыненні да канкрэтных з'яў, пры перавыданні аповесці «У палескай глушы» ў Мінску ў 1927 і 1928 гг. гэтыя заўвагі не былі ўлічаны.

Своеасаблівай разнавіднасцю вывучэння мовы твораў Я. Купалы і Я. Коласа стала ўключэнне ў прызначаны для практычнага ўжытку «Беларуска-расійскі слоўнік» 1926 г. некаторых слоў з укажаннем на тое, што яны выкарыстоўваліся ў тых або іншых творах названых аўтараў. Так, словы *казальніца* 'трыбуна'¹, *кром* 'акрамя', *крыўдзіцель*, *кудой*, *лыпнуць* (вачыма), *мальбішча* 'малельня', *маразаны*, *міжусобица*, *моц* 'многа', *няўглядзь* 'незаўважна', *паднявольнічы*, *перасягнуць*, *праклінаны*, *прызьмо* 'частка валовай вупражы', *прымадзець* 'стаміцца', *сноваць*, *сноўдацца*, *спяхмурэць*, *умаіць* 'упрыгожыць зелянінай', *упрыгожыцца*, *цемрадзь*, *чарнабожнік* 'чараўнік', *цяпершчына*, *чужынішчына* і іншыя былі дадзены ў слоўніку са спасылкамі на творы Янкі Купалы. Лексемы *агон* 'хвост', *вяроза* 'мара', *кавалер*, *кажурыйна*, *калматы*, *капарнуць* 'баднуць', *карчавіты* 'каржакаваты', *карыстаць* (з чаго?), *катушок* 'памянш. ад *катух*', *кірпа* 'нос', *клады* 'могілкі', *клёк* 'жыццёвая сіла; розум', *клыгат* 'разгойдванне', *коламаз* 'чалавек, які намазвае колы', *крыс* 'крысо', *крышан* 'кавалак', *кульнуцца*, *ласа*, *мардасіна*, *махнуша* 'галавешка', *мгліцца*, *мільгатнуць*, *мітусяніна*, *навідавоку*, *надаедна* 'надакучліва', *надарыцца*, *надзіманы* 'надзьмуты; фанабэрысты', *надзьмуты*, *назірачы* 'наглядчык', *налучыцца*, *настраёвы* 'поўны настрою', *нясчыслёны* 'незлічоны', *подслух* 'падсухоўванне', *пудка* 'пугліва', *скрыва* 'крыва', *спавазу* 'паважна, салідна', *ссябравацца*, *страхлівы* 'поўны страху', *стрынгаляваты* 'хударлявы', *стхарыцца* 'схавацца падобна да тхара', *сутанець* 'змяркацца', *талачэча*, *тухаль* 'тленне', *угнявіцца*, *узысканне*, *урымшчваць* 'цярпліва зносіць', *хібець* 'прыходзіць у заняпад', *цапстрыкі*, *цыркаць*, *чапалас* 'наганяй', *шалтатацца*, *шкнуць* 'пікнуць' – са спасылкамі на Якуба Коласа [7]. Укладальнікі інфармавалі пра тое, што іх слоўнік быў напісаны на працягу чатырох месяцаў, што не дало ім магчымасці «дакладна прааналізаваць кожнага пісьменніка і прыйшлося абмежавацца толькі некаторымі характэрнымі словамі»² [7, с. 4]. У слоўніку ў якасці купалаўскіх і коласаўскіх лексем былі пазначаны не толькі спецыфічна аўтарскія ўжыванні, якія складалі адзнаку ідыястылю пісьменнікаў, але і некаторыя звычайныя беларускія словы. Уключэнне ў лексікаграфічную працу спасылак на творы класікаў указвае на недастаткова нармалізаваны стан тагачаснага лексічнага складу беларускай літаратурнай мовы, недастатковы ўзровень яго даследаванасці, а таксама на моўную свядомасць, лінгвістычную рэфлексію і кампетэнтнасць укладальнікаў слоўніка. Зыходзячы з сучаснага разумення норм беларускай мовы, бадай, немагчыма растлумачыць вылучэнне ў слоўніку шляхам укавання на канкрэтных аўтараў пэўных – здавалася б, вельмі звычайных – слоў (*калматы*, *крыўдзіцель*, *міжусобица*, *навідавоку*, *ссябравацца*, *упрыгожыцца*) і наогул ўключэнне ў слоўнік некаторых лексем (*агон*, *назірачы*, *паднявольнічы*, *прызьмо*, *прымадзець*, *пудка*, *стхарыцца*, *тухаль*, *узысканне*, *урымшчваць*, *хібець*, *чапалас*, *шкнуць*). Але гэта магчыма зрабіць, калі прыняць пад увагу стан тагачаснай беларускай літаратурнай мовы і канкрэтныя задачы, якія стаялі перад яе кадыфікатарамі.

Пазіцыя М. Байкова ў дачыненні да мовы Я. Коласа можа быць удакладнена з улікам заўваг, выказаных ім у аглядзе прозы 1926 г. Разважаючы ў кантэксце гаворкі пра развіццё мастацкай прозы аб патрэбе фарміравання «дакладнай літаратурнай мовы, выяўлення асаблівасцей беларускай фразеалогіі і беларускага стылю»³, М. Байкоў сцвердзіў, што рэалізацыі гэтых задач перашкаджалі шматлікія пісьменніцкія «вольнасці», якія «ламалі стыль, націск, а часта і сэнс» [8, с. 203]. У кантэксце гаворкі пра культываваныя некаторымі паэтамі ў творчасці бессэнсоўныя «наборы слоў» М. Байкоў пакрытыкаваў спалучэнне *вогнемгненная крыніца*, ужытае Я. Коласам у паэме «Новая зямля». Крытык сцвердзіў, што ў аповесці «На прасторах жыцця», як і ў ранейшай прозе Коласа, «нямала русізмаў, русізмаў не ў сэнсе лексікі, а ў сэнсе фразеалогіі» [8, с. 208]. Крытычна, як залежны ад літаратурных стандартаў рускай мовы, М. Байкоў ацаніў ужытыя Я. Коласам у аповесці словазлучэнні *жаночае насенне*, *сцерці з твару зямлі*, *пакрыўджаны ў лепшых сваіх жаданнях*, *уцягнуцца ў работу* і прыйшоў да высновы аб тым, што «школай беларускай фразеалогіі проза Коласа быць не можа» [8, с. 208]. Калі мець на ўвазе літаратурнакрытычны характар публікацыі М. Байкова, які прадугледжваў вылучэнне высокіх творчых арыенціраў, і тую акалічнасць, што ў тагачаснай беларускай літаратуры былі пісьменнікі, аўтарскі сінтаксіс якіх мог выглядаць больш адметна ў параўнанні з пабудовай сказа ў творах Я. Коласа, то можна сказаць, што сужэнні М. Байкова былі цалкам прымальныя.

¹ Тут і далей значэнні падаюцца ў адпаведнасці з тым, як яны былі раскрыты ў слоўніку.

² Цытаты прыводзяцца ў адпаведнасці з сучаснымі нормамі арфаграфіі. – С. 3.

³ У духу тагачаснай тэрміналогіі слова «фразеалогія» ўжывалася М. Байковым у значэнні 'пабудова сказа', 'спалучэнне слоў'.

У другой палове 1920-х гг. даследаванне мовы твораў Я. Купалы і Я. Коласа стымулявала-ся ў тым ліку захадамі, звязанымі са святкаваннем 20-гадовых юбілеяў іх літаратурнай дзейнасці. У 1926–1928 гг. былі надрукаваны зборнікі «Якуб Колас у літаратурнай крытыцы» і «Янка Купала ў літаратурнай крытыцы», у якіх змешчаны артыкулы П. Бузука «Мова і правапіс твораў Якуба Коласа» і Л. Цвяткова «Янка Купала як перакладчык».

У артыкуле П. Бузука аўтара цікавіла, у якой меры ў розных выданнях твораў Я. Коласа былі адлюстраваны дыялектныя асаблівасці яго малой радзімы. Фармальна прысвечаны мастацкай літаратуры, на прыкладзе твораў Я. Коласа артыкул папраўдзе асвятляў гісторыю станаўлення пісьмовай формы беларускай літаратурнай мовы. Аўтар, аднак, каратка ахарактарызаваў таксама агульныя асаблівасці мовы класіка, сцвердзіўшы, што яго слоўнік вельмі багаты і што Я. Колас імкнецца пазбягаць форм дзеяспрымлетнікау цяперашняга часу і прошлага часу незалежнага стану [9].

Артыкул Л. Цвяткова ўяўляў сабой першую спробу прааналізаваць перакладчыцкую іпастась Я. Купалы. Спецыяльную ўвагу Л. Цвяткоў звярнуў на ўжыванні, якія, на яго думку, адхіляліся ад беларускай мовы: *брацці* замест *брацця*, *Навагрод* 'Ноўгарад', *палудне* 'поўдзень', *пахваюць* замест *аруць*, *ружа* замест *рожа*, *дапець* замест *дапяць*, *незгаворны* замест *неслухмяны* і інш. [10].

У Заходняй Беларусі ў 1927–1928 гг. мова твораў класікаў стала прадметам увагі публікатара паэмы «Новая зямля» Я. Станкевіча [11, с. 34], а таксама ўкладальніка «Хрэстаматыі новай беларускай літаратуры (ад 1905 года)» І. Дварчаніна. У хрэстаматыі былі зроблены шматлікія моўныя каментарыі да надрукаваных у ёй твораў, пры гэтым аўтар падзяліў разглядання з'явы на два разрады: 1) словы, якія «не выклікаюць агульнага зацікаўлення, патрабуюць толькі выяснення для чытача як правінцыялізмы, барбарызмы, наогул маларазумелыя словы»; 2) словы, якія «тычацца агульнага ўжывання іх у беларускай літаратурнай мове і выклікаюць крытычны падыход да сябе» [12, с. 3].

Словы першага разраду каментаваліся ў падстаронкавых заўвагах. Да твораў Я. Коласа было дадзена 69 такіх заўваг, амаль палова з якіх тлумачыла патэнцыяльна малавядомыя школьнікам словы (*адрына*, *атака*, *аторак*, *барбара*, *венцер*, *вератнік*, *краты*, *магнат*, *парад*, *прыс*, *ром*, *фацэтны*, *шаты*, *шырыга* і інш.). У дзесяці выпадках трактаваліся сем слоў, якія разумеліся як русізмы (*грудзь*, *запраўскі*, *знароўка*, *луч*, *папракаць*, *прыдаўлены*, *ссуда*), сем заўваг былі прысвечаны шасці словам, якія кваліфікаваліся як паланізмы (*дрэва*, *змардавацца*, *крок*, *мара*, *расквітнець*, *срэбра*). Да твораў Я. Купалы было зроблена 228 каментарыяў. Як русізмы кваліфікаваліся словы *адвет*, *бадаць*, *белка*, *давіць*, *мір*, *нагайка*, *напрасна*, *но* (злучнік), *пазваць*, *паняць*, *пахань*, *пір*, *сазваць*, *скланіць*, *старык*, *сумаішэдшы*, *тапор*, *харавод*, *чахнуць* і інш. (34 ужыванні, 25 слоў; 15 % усіх выпадкаў каментавання); як паланізмы – *гвезда*, *дрэва*, *кашуля*, *кнея*, *ксьёнжска*, *мара*, *млечны*, *модлы*, *найсвятшы*, *недавярак*, *пакрыёма*, *паняверка*, *паішэніць*, *пекны*, *проша*, *прышлы* 'будучы', *святцоны*, *срыбны* і інш. (24 ужыванні, 21 слова; 11 % усіх выпадкаў каментавання). Адносна вялікая колькасць дзеяслоўных форм (27 выпадкаў) тыпу *вуча*, *мусе*, *ходзе* былі прызнаны дыялектнымі («правінцыйнымі») [12, с. 250–273, 80–149]¹.

Словы другога разраду ў хрэстаматыі былі пазначаны ў тэкстах пры дапамозе зносак, якія раскрываліся ў спецыяльным раздзеле «Увагі». Ён складаўся з 19 пунктаў і трактаваў словы і формы *трымаць* і *дзяржаць*; *моц*, *мацней* і пад.; *надта*, *натта*; *жагнаць* і *благаслаўляць*; *енк*; *слуп*, *аслупець* і пад.; *быдла*; *тлумачыць*; *Владзімі(е)р*; *натхненне*; *скарга*; *пагарда*; *цуд*, *цудны* і інш.; *апавесць*, *апавядаць*; *пашчотны*; *абяцаць*; *упарты*; *воблака*; *вільготны* [12, с. 497–498].

Прызначаныя для адукацыйна-педагагічных мэт (вывучэнне літаратуры ў заходнебеларускіх школах), каментарыі І. Дварчаніна не толькі не разглядаліся ў працах па беларускай лінгвістыцы, але нават ніколі не былі ўключаны ў якую-небудзь лінгвістычную бібліяграфію. Заўвагі ўкладальніка хрэстаматыі сведчылі аб назапашванні беларускай прэскрыптыўнай лінгвістыкай 1920-х гг. філалагічнай аргументацыі, аб выпяванні агульных і канкрэтных крытэрыяў нарматыўнасці мовы, аб крышталізацыі як некаторых спецыфічна заходнебеларускіх ацэнак асобных з'яў, так і пэўных суб'ектыўных поглядаў І. Дварчаніна.

У 1930-я гг. выйшлі толькі дзве публікацыі, прысвечаныя мове Я. Купалы і Я. Коласа. У рамках падрыхтоўкі да святкавання 25-годдзя літаратурнай дзейнасці Я. Купалы тагачасны наркам асветы СССР А. В. Луначарскі апублікаваў у газеце «Известия» кароткія меркаванні пра ўклад паэта ў фарміраванне беларускай літаратурнай мовы, сцвердзіўшы, што «ў паступовую і магутную творчасць літаратурнай беларускай мовы Купала... прынёс свой слоўнік, свае звароты, сваю паэтычную музыку проста з сялянскіх глыбін, з цаліны народнай моватворчасці» [1, с. 123]. У артыкуле таксама былі падкрэслены чысціня і багацце мовы Я. Купалы, названай аўтарам «сапраўднай беларускай мовай».

¹Прыведзеныя падлікі не павінны ўспрымацца як цалкам дакладныя. Падобна да В. Ластоўскага, І. Дварчанін не браў пад увагу верагодных мастацкіх мэт выкарыстання тых або іншых слоў. Тым не менш адметнай здаецца тая акалічнасць, што і ў Я. Коласа, і ў Я. Купалы выпадкаў каментавання русізмаў сустракалася больш, чым выпадкаў каментавання паланізмаў.

У 1934 г. пад грыфам Інстытута мовазнаўства Беларускай акадэміі навук быў надрукаваны зборнік «Пісьменнік і мова». У ім змешчаны артыкул Г. М. Базыленка «Мова ранняй творчасці Якуба Коласа». Галоўная ўвага ў публікацыі ўдзялялася таму, як мова паэта фарміравалася і абумоўлівалася «складаным працэсам класовай барацьбы» [13]. Аўтар прыйшла да вывадаў аб тым, што «Колас вузка разумеў рэвалюцыю 1905 г.», што прыметнікі з суфіксам *-н* паэт ужываў там, дзе хацеў вызначыць «сацыяльна-маёмасны эквівалент свайго аб'екта», а мова класіка на першым этапе яго творчасці ўяўляла сабой «мову рэвалюцыйных мас дробнай буржуазіі» [13]. Насуперак таму, што ў артыкуле ўжываліся такія выразы і спалучэнні, як «лексічная сістэма ў творчасці Якуба Коласа», «стылістычны комплекс», «моўны комплекс», «моўны апарат», «сацыяльна-маёмасны эквівалент» і іншыя, яны не былі навукова акрэслены.

Якуб Колас сам выступіў у зборніку з вядомым артыкулам «Мова М. Лынькова па раману “На чырвоных лядах”» [14].

У нешматлікіх публікацыях 1930-х гг. ні ў якой меры не прысутнічалі спробы абаперціся на традыцыі вывучэння мовы Я. Коласа і Я. Купалы, выпрацаваныя ў 1920-я гг.

У 1943 г. К. Чорны выказаў меркаванне пра тое, што народныя пісьменнікі былі «пачынальнікамі і стваральнікамі новай літаратурнай беларускай мовы» [15, с. 493].

Увага да вывучэння мовы Я. Купалы і Я. Коласа аднавілася пасля вайны. Спецыфікай прац гэтага часу было тое, што яны амаль заўсёды рыхтаваліся ў адрыве ад купалазнаўчых і коласазнаўчых прац 1920–30-х гг.

Першыя пасляваенныя гады азнаменаваліся з'яўленнем артыкула П. Глебкі «Аб мове Янкі Купалы»: публікацыя была падрыхтавана на аснове даклада, агучанага на купалаўскіх чытаннях. Маладзейшы сучаснік Я. Купалы, паэт і драматург, які добра ведаў класіка асабіста, назіральнік за моўнымі працэсамі з пачатку 1930-х гг., кіраўнік групы акадэмічных супрацоўнікаў, якая рыхтавала руска-беларускі слоўнік, напісаў артыкул, у якім глыбока і, наколькі гэта было магчыма, падрабязна прааналізаваў галоўныя характарыстыкі мовы Я. Купалы.

Як сцвердзіў П. Глебкі, Я. Купала знаходзіўся на чале «тае групы нашых класікаў, якія заклалі асновы беларускай літаратурнай мовы і на працягу многіх гадоў працавалі для яе развіцця і ўдасканалення» [16]. Паводле аўтара, Я. Купала «сабраў і стварыў для нашай культуры велізарныя моўныя каштоўнасці» [16]. Вартасцю мовы класіка было названа тое, што ён выкарыстоўваў найлепшыя рэсурсы народнай лексікі і «вякамі выпрабаваныя сінтаксічныя збудаванні» [16]. Пад пяром П. Глебкі Я. Купала прадстаўляўся як «вялікі наватар» і «выдатны тварэц» літаратурнай мовы, чалавек, які надаваў беларускай мове «літаратурныя формы і ўстанаўліваў пэўныя каноны і нормы» [16].

У забяспечаных практычным матэрыялам частках артыкула ўвагу П. Глебкі прыцягнулі сінонімы, наватворы, рэдкія і старыя лексемы, словы, якія па прычыне моўнага развіцця 1930-х – першай паловы 1940-х гг. сталі разглядацца як дыялектызмы. Асобна П. Глебкі спыніўся на спецыфіцы прадстаўлення ў мове Я. Купалы дзеясловаў, у прыватнасці, адзначыў інфінітывы на *-ці* (*меці, марнеці, прыдбаці*) і *-ць* (тыпу *несць, грызць*), формы дзеясловаў цяперашняга часу ў 3-й асобе (тыпу *скосе, прыходзе, галосе*), зваротныя дзеясловы з постфіксам *-сь*, амаль поўную адсутнасць у мове дарэвалюцыйных твораў дзеепрыметнікаў незалежнага і залежнага стану цяперашняга часу. Насуперак таму, што ў поле зроку даследчыка трапілі таксама некаторыя словы, паходжанне якіх было вызначана як рускае ці польскае (*айчызна, брэдні, напасны, паглед, прыказанне, пяхух, рона, старшы, труд, ураг, хмура* ‘хмара’, *шар*), аўтар улічваў тую акалічнасць, што яны бытавалі ў беларускіх гаворках, і быў схільны разглядаць іх не як паланізмы ці русізмы, а як дыялектызмы («правінцыялізмы»). Пры гэтым П. Глебкі спецыяльна агаворваўся, што дыялектызмы ў большай ступені былі ўласцівыя таму часу дзейнасці класіка, калі яшчэ не існавала цвёрдых норм літаратурнай мовы. У такіх умовах, згодна з аўтарам, Я. Купала сягаў да разнастайных моўных сродкаў, «маючы на мэце даць больш шырокі выбар слоў для абазначэння таго ці іншага паняцця» [16]. Даследчык асцярожна суаднёс стан беларускай літаратурнай мовы пачатку стагоддзя з узроўнем яе развіцця ў сярэдзіне 1940-х гг. (час напісання артыкула), адзначыўшы, што яна «дагэтуль не нарматызавана» [16].

Значнасць публікацыі П. Глебкі абумоўлена тым, што ў ёй не толькі асвятляліся асаблівасці мовы Я. Купалы, але і рабіліся ацэнкі сучаснай (тагачаснай) літаратурнай мовы. Некаторыя з разгледжаных з'яў трактаваліся ў ракурсе верагоднага «далейшага практычнага развіцця беларускай мовы наогул» [16]. Аўтар меркаваў, што многія словы, якія адносяцца да дыялектызмаў, могуць у перспектыве стаць літаратурнымі. Такое выказванне можна ўспрымаць як спробу рэвізіі моўнай палітыкі 1930-х гг. з яе непамерным непрыманнем дыялектызмаў. Пішучы пра сінонімы тыпу *спяваць* і *пець*, *усюды* і *ўсюдых*, *касцы* і *касары*, П. Глебкі фактычна адзначаў праблему варыянтнасці моўных сродкаў, уласцівую не толькі мове твораў Я. Купалы, але і беларускай літаратурнай мове ў цэлым. Прывядзенне сінанімічных радоў тыпу *падаткі і налогі; рад, шэраг і шар*, з аднаго боку, паказвала на сінанімічныя адносіны паміж лексэмамі рознага

паходжання, з другога, – звяртала ўвагу на актуальныя для 1940-х гг. праблемы нармалізацыі беларускай мовы, звязаныя з неабходнасцю пазбаўлення ад дублетнасці [16].

У 1948 г. быў надрукаваны артыкул І. Мацвееўскага «Развіццё беларускай літаратурнай мовы за 30 год БССР» [17], які выклікаў вельмі вострую крытыку з боку К. Крапівы [18]. Сярод іншага У. Мацвееўскага разважаў пра лексічны ўклад Я. Купалы ў агульнанацыянальную мову. Ацэньваючы аб'ём слоўніка Я. Купалы, Я. Коласа, З. Бядулі і М. Багдановіча перыяду «Нашай нівы» ў памеры 22 тыс. лексем, аўтар адначасова сцвярджаў, што Я. Купала ў дарэвалюцыйны час увёў у беларускі лексікон каля 10 тыс. слоў¹ [17, с. 38–39]. Аўтар палічыў непрымальнай тую акалічнасць, што шэраг ужывальных у беларускай мове лексем у сувязі з тым, што яны былі аднолькавымі па значэнні і гукавым афармленні з рускімі, «звычайна прызнаюцца некаторымі нашымі філолагамі за русіцызмы» [17, с. 40]. Аўтар звярнуў увагу на тое, што пісьменнікі дарэвалюцыйнага часу лічылі дапушчальным нават у адным і тым жа творы ўжываць дзве розныя лексемы з адным значэннем – бліzkую да рускай і беларускую, утвораную ад іншага кораня. У якасці доказу былі прыведзены наступныя рады: *абнімаць, абыймаць і абдымаць; абяднец і агалец; адзецца і апрануцца; адкрыць і адчыніць; аснова і падстава; астацца і застацца; аставіць і пакінуць; блудзіць і блукаць; балесць і хвароба; барэц, барацьбіт і змагар; бедаваць і гараваць; беспрытонны і беспрытульны; бітва, бойка і калатня; благі, кепскі і дрэнны; браток і брацец* (у творах Я. Купалы); *абарваны і абдраны; аблажыць і абкласці; абхадзіцца і абыходзіцца; абярнуць, перавярнуць і перакруціць; аглядаць і азіраць; адабраць і адняць; адарыць і абдараваць; адзічаць і адзічэць; адзвацца, адгуквацца і адклікацца; адкрыта і адчынена; апомніцца і апамятавацца* (у творах Я. Коласа). Не пагаджаўся І. Мацвееўскі з абавязковай дыферэнцыяцыяй членаў такіх пар як «рускае слова» vs «беларускае слова» і крытычна заўважаў, што пры падобнай класіфікацыі «значны процант слоўніка дарэвалюцыйных твораў Купалы, Коласа і Бядулі абвешчаецца русіцызмамі» [17, с. 40]. Канкрэтным аб'ектам крытыкі ў артыкуле стаў апублікаваны ў 1948 г. «Арфаграфічны слоўнік» М. Лобана і М. Судніка. Аўтар вылучыў у мове канца 1940-х гг. групу ўстарэлых слоў, у якую ўключаў і (не пазначанае як коласаўскае) слова *надзіманы* [17, с. 46]. Пры тым што аўтар падабраў матэрыял неакуратна і занадта прамалінейна проціпастаўляў члены многіх прыведзеных лексічных пар як уяўныя русізмы і арыгінальныя беларускія словы, яго заўвага наконце неабгрунтаванай кваліфікацыі многіх слоў у дарэвалюцыйных творах Я. Купалы і Я. Коласа як русізмаў была трапнай. Наяўны ў публікацыі І. Мацвееўскага рэфлексійны элемент, прысвечаны метадам і канкрэтным падыходам да вывучэння пэўных пытанняў купалазнаўства і коласазнаўства, палемічна скіраваны да лінгвістычнай супольнасці, – вельмі рэдкая з'ява ў тагачаснай беларускай лінгвістыцы.

У 1949 г. у Маскве была надрукавана манаграфія Я. Мазалькова «Янка Купала. Жыццё і творчасць», у якой атрымалі далейшае развіццё тэмы «Купала як стваральнік беларускай літаратурнай мовы» і «Купала як знаўца беларускай народнай мовы і паэзіі». Даследчык сцвярджаў, што да прыходу ў беларускую літаратуру Я. Купалы і Я. Коласа беларуская літаратурная мова «была недастаткова распрацавана, засмечана паланізмамі. Купала і Колас упершыню ўвялі ў літаратуру ўсё багацце размоўнай народнай мовы» [19, с. 5, 70, 74, 83].

З 1950 г. лінгвістычнае жыццё ў Беларусі заўважна ажывілася. Гэтай актывізацыі паспрыяў Я. Колас, які ў красавіку 1950 г. надрукаваў у газеце «Літаратура і мастацтва» вядомы артыкул «Развіццё і ўзбагачэнне беларускай мовы» [20]. Адначасова ў тым жа нумары газеты былі апублікаваны «Нагаткі пра беларускую літаратурную мову» П. Глебкі, у якіх сярод іншага сцвярджалася, што ў аснову беларускай літаратурнай мовы лёгка цэнтральны, мінскі, дыялект, а ў творчасці Я. Купалы і Я. Коласа «быў пакладзены пачатак выпрацоўцы той агульнанацыянальнай зразумеласці і нарматыўнасці, якія ўласцівы кожнай літаратурнай мове» [1, с. 116]. На думку П. Глебкі, праца класікаў у гэтым напрамку знайшла сваё завяршэнне толькі ў самы апошні час. У публікацыях П. Глебкі 1946–1950 гг. назіралася выразнае ўсведамленне таго, што здабыццё беларускай мовай характарыстык нарматыўнасці было працяглым працэсам.

У сувязі з арганізацыйнай разбудовай беларускай лінгвістычнай навукі ў 1951 г. у друку з'явіўся шэраг артыкулаў К. Крапівы з нагоды выступлення на мовазнаўчай арэне І. Сталіна. Падобна да сваіх папярэднікаў, новаабраны акадэмік звярнуў увагу на вялікі ўклад народных паэтаў у развіццё беларускай літаратурнай мовы, які здзейсніўся найперш дзякуючы выкарыстанню імі скарбаў народнай мовы.

Услед за П. Глебкам у якасці дыялектнай асновы літаратурнай мовы К. Крапіва вызначыў «цэнтральную, мінскую» гаворку. Ён заўважыў, што раней Я. Коласа крытыкавалі за русізмы, і прызнаў, што яны сапраўды сустракаюцца, «асабліва ў ранейшых творах» пісьменніка. У якасці недахопу мовы Я. Купалы К. Крапіва вылучыў паланізмы, якія сустракаліся «асабліва на першым этапе яго творчасці». Але, сцвердзіў К. Крапіва, пераканаўшыся, што яны не пашыраны ў беларускай мове, у пазнейшых выданнях паэт іх замяніў, адсеяўшы, такім чынам, словы тыпу *вальчыць, гвар, захэнцаць, зэмста, ксёнджа, нэндза, ружніца, шыдэрскі* [21, с. 153, 167].

¹ Абедзве лічбы, найперш другая, былі пастаўлены пад сумненне К. Крапівай.

Такім чынам, К. Крапівой быў прапанаваны падыход, згодна з якім лічылася, што мове класікаў на пачатковым этапе іх творчасці былі ўласцівы недахопы ў плане захавання норм літаратурнай мовы. У такой версіі, прымальнай з пункта гледжання псіхалогіі творчасці, не было месца для ўліку той акалічнасці, што літаратурная дзейнасць класікаў пачалася ў час, калі ні пастулаты такога паняцця, як «літаратурная мова», ні сама беларуская літаратурная мова яшчэ не былі сфарміраваны. Аднак, ацэнка мовы класікаў перыяду іх дарэвалюцыйнай творчасці з апорай на крытэрыі, сфармуляваныя ў 1930-я гг. ці нават пазней, прадугледжвала ў той або іншай ступені выкарыстанне своеасаблівага зваротнага працэсавання (выраз М. І. Талстога). У выкладанні К. Крапівы атрыбуецца ўплываў (у Я. Коласа – русізмы, у Я. Купалы – паланізмы) з’яўлялася схематычнай. Магальнасць у дачыненні да абодвух творцаў была неаднолькавая. Калі ў адносінах да Я. Купалы імпліцытна прызнавалася, што на першым этапе ён не меў дастаткова вопыту ці матэрыялу, каб прыйсці да правільных высноў, то крытыка на адрас мовы Я. Коласа фактычна была адхілена. Так, К. Крапіва сцвердзіў, што «ніхто не скажа, што мова Якуба Коласа ад гэтага (запазычанняў. – С. 3.) робіцца не беларускай. Справа ў тым, што запазычаныя словы падпарадкоўваюцца ў яго ўсім законам беларускай граматыкі і таму не адчуваюцца як іншародныя. Мова Якуба Коласа – гэта сапраўды народная мова» [21, с. 167]. Такія аргументы не прызначаліся для навуковай дыскусіі, а насілі, хутчэй, дырэктыўна-аўтарытарны характар.

У адной са сваіх маскоўскіх публікацый 1951 г. К. Крапіва паведаміў, што ў бягучым годзе слоўнікавы сектар Інстытута мовазнаўства Акадэміі навук БССР збіраўся прыступіць да ўкладання картатэкі, для якой у першую чаргу павінны былі выкарыстоўвацца творы класікаў беларускай літаратуры. Вывучэнне моўнага багацця Я. Купалы і Я. Коласа і ўкладанне слоўніка іх мовы было кваліфікавана К. Крапівой як адна з актуальных задач беларускай лінгвістыкі¹ [22, с. 16, 18].

Лінгвісты пачатку 1950-х гг. выказвалі перакананне ў тым, што ў творах Я. Купалы і Я. Коласа змяшчаліся ўзоры беларускай літаратурнай мовы, а паспяховае іх даследаванне дало б магчымасць «правільна вызначыць шляхі яе развіцця ў мінулым» і паказала б на яе «магутны рост у сучасным» [24, с. 165]. Тым самым мова пісьменнікаў узводзілася ў ранг класічнай – важнай з пункта гледжання асэнсавання як нядаўняй гісторыі беларускай мовы, так і яе сучаснасці. У працы М. І. Жыркевіча, намінальна прысвечанай некаторым асаблівасцям сінтаксісу аповесці «Дрыгва», аўтар неаднаразова падкрэсліваў глыбокае веданне Я. Коласам народнага маўлення. Даследчык указаў на выяўленае на матэрыяле аповесці вялікае багацце «асноўнага слоўнікавага фонду», народныя словы, звароты, прыказкі, адзначыў умелае і памяркоўнае ўжыванне дыялектызмаў у мове галоўнага персанажа, выкарыстанне пісьменнікам «спаланізаванай мовы» пры абмалёўцы адмоўнага вобраза Васіля Бусыгі. У цэлым мова аповесці была ахарактарызавана як «надзвычайна прыгожая, сакавітая, высокамастацкая» [24].

Арганізацыйныя змены, звязаныя з аднаўленнем Інстытута мовазнаўства Акадэміі навук БССР, публікацыя артыкулаў Я. Коласа, П. Глебкі і К. Крапівы, якія на фоне прац папярэдняга часу вылучаліся сваёй канцэптуальнасцю, агульнае павышэнне цікавасці да праблем беларускай мовы і літаратуры і іншыя акалічнасці станоўча паўплывалі на падрыхтоўку новых прац у галіне лінгвістычнага купалазнаўства і коласазнаўства, якія ў 1950–60-я гг. сталі з’яўляцца штогадова. Порука з мовазнаўцамі на гэтым полі былі актыўнымі і некаторыя літаратуразнаўцы – даследчыкі твораў Я. Купалы і Я. Коласа.

Так, у артыкуле пра паэму «Новая зямля» (1950) і ў кнізе пра жыццё і творчасць Я. Коласа (1951) Ю. С. Пшыркоў ахарактарызаваў ролю класіка ў працэсе фарміравання літаратурнай мовы. Час дзейнасці класікаў, заўважыў аўтар, супаў з часам стварэння беларускай літаратурнай мовы «ў сучасных яе формах» [1, с. 115]. Роля Я. Коласа і Я. Купалы як стваральнікаў беларускай літаратурнай мовы, паводле Ю. Пшыркова, была абумоўлена іх арыентацыяй на народную творчасць. Пішучы пра мову Я. Коласа, аўтар спаслаўся на меркаванне Я. Карскага аб выключнай чысціні мовы пісьменніка і адсутнасці ў ёй «непатрэбных запазычанняў» [1, с. 115]. Аўтар прыйшоў да арыгінальнага вываду, заснаванага на аналізе мовы паэмы «Новая зямля», згодна з якім работа Я. Коласа над стварэннем літаратурнай мовы ішла «па лініі мастацка-лінгвістычнага сінтэзу гутарковай і пісьмовай беларускай мовы з моўнымі дасягненнямі другіх літаратур, у першую чаргу рускай і украінскай» [25, с. 74]. У гэтай выснове незразумела, якую – новую ці старую – пісьмовую мову мае на ўвазе аўтар. Можна было б думаць, што пад пісьмовай тут маецца на ўвазе мова XIX – пачатку XX ст., але ўслед Ю. Пшыркоў неабгрунтавана ўказваў на такую крыніцу лексікі паэмы, як... мова старажытных пісьмоўных помнікаў [25, с. 75]. Кідаецца ў вочы таксама тое, што аўтар абмінуў увагай польскі кампанент у мове класіка.

¹ Пачатак вывучэння мовы класікаў у Інстытуце мовазнаўства Акадэміі навук БССР, аднак, быў няпростым. Праз тры гады пасля гэтых паведамленняў у аглядным артыкуле М. Суднік са шкадаваннем інфармаваў, што ў пасляваенны час у інстытуце былі выкананы толькі дзве такія працы: «Нагляданні над стылем і лексікай паэмы “Новая зямля”» і «Фразеалагічныя выразы ў творчасці Я. Коласа». Першая з іх належала невядомаму аўтару і не была надрукавана. У аглядзе звярталася ўвага на тое, што абедзве названыя працы не давалі «поўнага ўяўлення аб мове і стылі» Я. Коласа [23, с. 20].

У манаграфіі В. В. Івашына «Янка Купала. Творчасць перыяду рэвалюцыі 1905–1907 гг.» аўтар адзначыў наяўнасць к часу выступлення класіка на літаратурнай арэне патрэбы ў нармалізацыі беларускай літаратурнай мовы, прызнаў, што паэт ужываў дыялектныя формы, але гэту акалічнасць даследчык тлумачыў перш за ўсё нераспрацаванасцю тагачаснай літаратурнай мовы. Асэнсаванне тэмы дыялектызмаў у творах Я. Купалы ў сітуацыі першай паловы 1950-х гг. у той або іншай ступені праецыравалася на тагачаснае разуменне дыялектнай (чытай: ненарматыўнай) лексікі ў беларускай літаратурнай мове ўвогуле. У дадатак да народнай мовы В. В. Івашын вылучыў такую крыніцу лексікі паэта, як літаратурная мова XIX ст. Аўтар прывёў прыклады народных слоў, якія пасля ўвядзення іх Я. Купалам у літаратурны зварот засталіся ў літаратурнай мове (*ахапак, думна, няслава, паследкі, па-толя, прыблуда, прысак, угнявіць, упадак*), і ўласна купалаўскіх наватвораў (*апрыгожыцца, звыродны, злалюдны, знячуць, нядольны, пражорнік, распеты*) [26, с. 173–176].

Заснавальнікамі сучаснай беларускай літаратурнай мовы лічыў класікаў А. А. Семяновіч, аўтар манаграфіі «Проза Якуба Коласа (дакастрычніцкі перыяд)». Даследчык сцвярджаў, што ў пачатку XX ст. у беларускай мове не існавала сталых літаратурных норм, таму Я. Коласу даводзілася ствараць іх у працэсе творчай практыкі. Невымернай заслугой народных паэтаў, паводле А. А. Семяновіча, з’яўляецца тое, што яны ўзнялі беларускую літаратурную мову да вышыні найбольш развітых літаратурных моў іншых народаў [27, с. 106–107].

Уклад у фарміраванне беларускай літаратурнай мовы Я. Купалы і Я. Коласа, з аднаго боку, і В. Дуніна-Марцінкевіча і Ф. Багушэвіча, з другога, параўнаў аўтар кнігі «Літаратурна-крытычныя артыкулы» А. Кучар. На думку даследчыка, розніца паміж імі была прынцыповая. Яна заключалася ў тым, што В. Дунін-Марцінкевіч карыстаўся «асноўным слоўнікавым фондам», аднак уносіў у беларускую мову шмат паланізмаў, а мова Ф. Багушэвіча пераважна абмяжоўвалася лексікай сялянскага побыту і часам была засмечана «правінцыялізмамі» [28, с. 107].

Павышаная ў параўнанні з сітуацыяй 1940-х гг. увага беларускіх вучоных да моўных аспектаў спадчыны класікаў беларускай літаратуры і лінгвістыкі ў цэлым, актыўнасць Я. Коласа у 1950 г. спрыялі таму, што ў працэсе падрыхтоўкі ў пачатку 1950-х гг. манаграфіі пра жыццё і творчасць класіка маскоўскі перакладчык і даследчык яго творчасці Я. Мазалькоў вылучыў спецыяльны лінгвістычны фрагмент. У 1952 г. у часопісе «Дружба народов» ён надрукаваў артыкул «Станаўленне беларускай літаратурнай мовы і творчасць Якуба Коласа». Для аўтара Я. Колас быў адным з несумненных заснавальнікаў беларускай літаратурнай мовы. Значную ўвагу Я. Мазалькоў удзяліў фарміраванню беларускай літаратурнай мовы ў яе суадносінах з пашыраным у Беларусі «асаблівым шляхецкім жаргонам», які ўжываўся ў асяроддзі «польскай і апалячанай беларускай шляхты» [29, с. 269]. Паводле аўтара, Я. Колас развіваў і ўдасканальваў беларускае мастацкае маўленне ў барацьбе супраць гэтага «буржуазна-шляхецкага жаргона» [29, с. 271]. Імкненню фарміраваць беларускую літаратурную мову з апорай на дадзеную моўную разнавіднасць у артыкуле была проціпастаўлена тэндэнцыя абапірацца на рускую мову і сродкі беларускага народнага маўлення. Многія ўведзеныя Я. Коласам і Я. Купалам формы літаратурнай мовы, сцвярджаў аўтар, былі створаны паводле ўзораў адпаведных форм рускай мовы. Сам зварот Я. Коласа і аўтараў XIX ст. не да старой беларускай пісьмовай мовы, а да народнага маўлення Я. Мазалькоў параўнаў са збліжэннем пісьмовай рускай мовы з маўленнем народных мас [29, с. 268, 276]. Дакоры на адрас Я. Коласа ва ўжыванні «русізмаў» (двукосіі Я. Мазалькова) былі адхілены са спасылкай на ацэнку мовы дарэвалюцыйных вершаў Я. Коласа Я. Карскім. У раннях творах пісьменніка былі моўныя недахопы, сцвярджаў аўтар, але пазней Я. Колас паслядоўна вызваляў свой слоўнік ад «яўных дыялектызмаў і паланізмаў». Прынцыпамі працы Я. Коласа па стварэнні беларускай літаратурнай мовы былі названы блізкасць да мовы народа і старанны мастацкі адбор з яе ўсяго самага лепшага. Творы класіка служаць для новых пакаленняў беларускіх пісьменнікаў «узорам правільнага, умелага выкарыстання багаццяў народнай мовы» [29, с. 271–273]. У суджэннях Я. Мазалькова можна вылучыць як адмоўныя, так і станоўчыя бакі.

З аднаго боку, у меркаваннях перакладчыка і літаратураведа выразна адчуваецца тэндэнцыя «перацягвання каната» з «польскага» на «рускі» бок. Наяўнасць у Беларусі «шляхецкага жаргону» была сфармулявана як своеасаблівая пагроза, а з’яўленне ў мове Я. Коласа любых з ліку пазней пераадоленых элементаў, звязаных з польскай мовай, лічылася шкодным, у той час як адмоўным рускім уплывам увагі не надавалася. Слова «паланізм» Я. Мазалькоў выкарыстоўваў у сваім артыкуле як звычайны лінгвістычны тэрмін, а аналагічнага паняцця «русізм» не прызнаваў, беручы яго ў двукосіі.

З другога боку, вылучэнне такой разнавіднасці моўнага спектра Беларусі, як «шляхецкі жаргон» і процістаўленне «заходняга» і «ўсходняга» вектараў развіцця беларускай літаратурнай мовы насуперак намерам аўтара міжволі магло даваць чытачу пэўнае ўяўленне аб ролі польскага кампанента ў мове Я. Коласа, а таксама аб значэнні польскай мовы для фарміравання беларускай літаратурнай мовы ў яе нядаўняй гісторыі.

Публікацыя 1952 г. фактычна на тую ж тэму беларускага мовазнаўцы Г. М. Базыленка дазваляе бачыць як падабенства яе падыходаў да трактоўкі сітуацыі Я. Мазальковым, так і розніцу паміж імі. У прыватнасці, Г. М. Базыленка высока ацаніла пастаноўку класікамі задачы «апрацоўкі роднай мовы народных мас». На думку даследчыцы, шляхі развіцця сучаснай беларускай літаратурнай мовы ўвогуле ў пэўнай ступені былі вызначаны «актыўнымі і творчымі адносінамі народных паэтаў Беларусі Якуба Коласа і Янкі Купалы да жывых працэсаў беларускай агульнанароднай мовы» [30, с. 27–28]. У творах класікаў, як сцвердзіла Г. М. Базыленка, найвыразней акрэслілася агульнанацыянальная норма беларускай мовы. Грунтуючыся на артыкуле Я. Коласа 1950 г., даследчыца адзначыла яго клопат аб прастаце, яснасці, дакладнасці, выразнасці, чысціні маўлення, адносіны да наватвораў і інш. Акрамя таго, Г. М. Базыленка ахарактарызавала коласаўскія параўнанні, звярнула ўвагу на выкарыстанне пэтам семантычна-стылістычных сінонімаў *таўкціся* (да *хадзіць*), *сячы языком* (да *гаварыць*), *лупіць* (да *біць у грудзі*), *гыркаяца* (да *сварыцца*), названых ёй «бытавымі», і інш [30, с. 32]. Значэнне Я. Коласа ў развіцці беларускай літаратурнай мовы, на думку даследчыцы, было абумоўлена «тым вялікім укладам, які ён унёс у самыя прынцыпы, метады і спосабы літаратурнага асваення ўсіх багаццяў агульнанароднай мовы» [30, с. 35]. У адрозненне, аднак, ад артыкула Я. Мазалькова, у публікацыі Г. М. Базыленка цалкам адсутнічала дыхатамія «польскае vs рускае»: словы «рускі» ці «польскі» ў ім увогуле не ўжываліся.

Падобна як і ў сваім артыкуле 1934 г., пры характарыстыцы ўкладу Я. Коласа ў фарміраванне беларускай літаратурнай мовы Г. М. Базыленка часам карысталася выразамі, якія без дадатковых тлумачэнняў маглі быць інтэрпрэтаваны па-рознаму, або наогул не паддаваліся строгім навуковым дэфініцыям («апрацоўка мовы народных мас», «творчыя адносіны да жывых працэсаў агульнанароднай мовы»).

Выказванні аўтараў пачатку 1950-х гг. аб тым, што Я. Купала і Я. Колас былі заснавальнікамі беларускай літаратурнай мовы, выклікалі стрымвальныя засцярогі з боку спецыяліста ў галіне гісторыі рускай літаратурнай мовы А. І. Яфімава, які выказаў меркаванне пра тое, што наўрад варта лічыць, нібыта ўсе заслугі ў стварэнні сучаснай беларускай літаратурнай мовы належаць толькі ім. На думку аўтара, можна было не сумнявацца ў тым, што ўдзел у фарміраванні беларускай літаратурнай мовы прымаў і прымае «ўся беларуская грамадскасць на чале з лепшымі пісьменнікамі, грамадскімі дзеячамі, навукоўцамі, журналістамі, настаўнікамі, а таксама спецыялістамі-мовазнаўцамі» [31, с. 24].

Погляды на ролю Я. Коласа ў фарміраванні беларускай літаратурнай мовы ў 1954 г. былі таксама сфармуляваны літаратуразнаўцам М. Барсток [32]. Важным адрозненнем артыкула даследчыцы ад большасці папярэдніх прац было тое, што ў працэсе асэнсавання фарміравання літаратурнай мовы пачатку XX ст. М. Барсток аддала належнае не толькі рэсурсам народнай мовы, але і традыцыям беларускага пісьменства XIX ст. Ужо ананімная «Энеіда навыварат», сцвярджала даследчыца, а таксама творы В. Дуніна-Марцінкевіча і К. Каліноўскага былі напісаны на агульнанароднай мове.

Наяўнасць у лексічным складзе беларускай пісьмовай мовы XIX ст. слоў, якія ў XX ст. маглі кваліфікавацца як русізмы, дала падставу М. Барсток для сцверджання аб тым, што новая беларуская літаратурная мова пастаянна ўзбагачалася за кошт рускай. Даследчыца зазначыла, што ў творах Я. Коласа «русізмы» ўяўляюць «значны пласт» лексікі: *ахваціць*, *бесканечны*, *быстра*, *гвозд*, *дзела*, *дзяржаць*, *жалець*, *зябнуць*, *крэпка*, *пахараніць*, *пачот*, *помач*, *радзіцца*, *разгавор*, *спор*, *строіць*, *скромны*, *труд* і інш. Аднак, будучы пашыранымі ў гаворках, гэтыя словы, паводле М. Барсток, не парушалі законаў беларускай мовы. Даследчыца разгледзела наватворы Я. Коласа, заўважыла, што ў творах пісьменніка ёсць «нязначная колькасць» паланізмаў і дыялектызмаў, сцвердзіла, што на працягу жыцця класіка яго мова зазнала «велізарныя змены» [32].

Хоць у артыкуле М. Барсток у мове твораў Я. Коласа вылучаліся і русізмы, і паланізмы, стаўленне да іх было неаднолькавае. Русізмы разглядаліся падрабязна, толькі ў станоўчым ракурсе, з прывядзеннем прыкладаў. Паланізмы згадваліся ў сувязі з тым, што іх уводзілі ў беларускую мову «нацыяналісты»; прыклады ўжываных Я. Коласам паланізмаў у артыкуле адсутнічалі.

У 1954–1959 гг. было надрукавана некалькі лінгвістычных і літаратуразнаўчых артыкулаў, прысвечаных моўным аспектам шэрагу канкрэтных твораў класікаў. Так, М. І. Жыркевіч апублікаваў працы аб мове паэмы «Над ракой Арэсай» і п'есы «Паўлінка» [33; 34]. Аповесць «Дрыгва» ў двух артыкулах разгледзеў А. М. Налівайка [35; 36]. Трылогія «На ростанях» і аповесць «На прасторах жыцця» прыцягнулі ўвагу літаратуразнаўцаў В. В. Казловай [37], С. Х. Александровіча [38], Ю. С. Пшыркова [39] і В. П. Жураўлёва [40]. Асобны раздзел пра мову быў вылучаны ў рамках манаграфіі Ю. С. Пшыркова «Трылогія Якуба Коласа “На ростанях”» [41, с. 186–212]. Матэрыял гэтых і іншых прац не толькі ўказвае на пашырэнне і паглыбленне ў другой палове 1950-х гг. даследавання мовы Я. Купалы і Я. Коласа, але і дазваляе зрабіць назіранні над асаблівасцямі развіцця таго сегмента тагачаснага беларускага мовазнаўства (часткова і літаратуразнаўства), які меў дачыненне да фарміравання

некоторых падыходаў, важных пры вывучэнні літаратурнай мовы. Звернем увагу на тое, у якой меры мова аналізаваных твораў успрымалася як аб'ект даследавання сінхроннай і дыяхроннай лінгвістыкі, як трактавалася рознымі даследчыкамі выкарыстанне класікамі дыялектнай лексікі і адлюстраванне ў іх творах некаторых моўных разнавіднасцей, якія адрозніваліся ад беларускай літаратурнай і народнай моў.

Найбольш ранні з пералічаных твораў – напісаная ў 1912 г. п'еса Я. Купалы «Паўлінка», найбольш позні – пачатая ў 1948 г. і завершаная ў 1954 г. трэцяя аповесць трылогіі Я. Коласа «На ростанях». У другой палове 1950-х гг., як і раней, пераважала даследаванне мовы названых твораў як сучаснай. Аднак у некаторых выпадках у выказваннях аўтараў ёсць больш ці менш выразныя дыяхранічныя аспекты або такія аспекты могуць быць здабыты з гэтых прац ускосна.

Так, напрыклад, пішучы пра створаную ў 1933 г. паэму Я. Купалы, М. І. Жыркевіч лічыў патрэбным нагадаць, што творы паэта з'яўляюцца сведчаннем таго, «як фарміравалася наша сучасная беларуская літаратурная мова, як яна рабілася паўнакроўнай, багатай» [33, с. 136]. Указваючы ў рамках гаворкі пра сінонімы на ўжыванні тыпу *на самым дзеле, жалезная дарога, пабеда* («замест перамога»), *строіць* («замест будаваць»), *аддзельна* («замест асобна»), *заўсягды* («замест заўсёды») [33, с. 143–144], аўтар, верагодна, меў на ўвазе, што для сучаснай мовы такое ўжыванне непрымальнае. Разглядаючы напісаную ў 1932–1933 гг. аповесць «Дрыгва», А. М. Налівайка сцвярджаў, што, ствараючы аповесць, Я. Колас абапіраўся на «існаваўшую ў той час літаратурную мову» [35, с. 148], з чаго можна зрабіць выснову аб тым, што мова першай паловы 1930-х гг. адрознівалася ад мовы сярэдзіны 1950-х гг., часу напісання артыкула.

Спецыяльныя экскурсы ў гісторыю 1920–30-х гг. знаходзім у манаграфіі Ю. Пшыркова. Для аўтара важным было ацаніць сітуацыю ў тагачасным літаратурным кантэксце, які сярод іншага ўключаў барацьбу з засмечваннем мовы мастацкай літаратуры «дыялектызмамі», «штучнымі наватворамі», «архаізмамі» і інш. Пры тым, што Ю. С. Пшыркоў вельмі часта апеляваў да стану рэчаў у рускай літаратуры, ён, тым не менш, імкнуўся аддаць належнае спецыфіцы беларускай сітуацыі. Так, аўтар звярнуў увагу на тое, што перад беларускімі пісьменнікамі ў 1920-я гг. стаяла задача пашырэння лексічнага складу мовы. Народныя паэты Беларусі, сцвярджаў Ю. С. Пшыркоў, на адрозненне ад А. Пушкіна ці М. Горкага, не мелі магчымасці абапірацца на багатыя традыцыі кніжнай мовы, таму ў іх задачу ўваходзіла не збліжэнне літаратурнай мовы з гутарковай, а наданне літаратурнай мове якасці багатай мовы [41, с. 190, 195]. У працы Ю. С. Пшыркова ўпершыню – хоць і без называння прозвішчаў, з неадпаведнай інтэрпрэтацыяй і звычайна без указання на дакладныя крыніцы – рабіліся спасылкі на некаторыя факты беларускай лінгвістычнай рэфлексіі і літаратурнай крытыкі 1920-х гг.

Дыяхранічныя аспекты прысутнічалі ў публікацыі С. Х. Александровіча, прысвечанай новай рэдакцыі дзвюх першых аповесцей трылогіі «На ростанях», зробленай у 1955 г. Аўтар паказаў, што ў працэсе моўнай дапрацоўкі напісаных у 1921–1927 гг. аповесцей класік выпраўляў дыялектызмы і рускія словы [38].

Прыводзячы выраз *маніцца трох гасцей быць* з першай рэдакцыі п'есы «Паўлінка», пішучы пра трапную характарыстыку ў п'есе «тыповага жаргону дробнай шляхты, якая пагарджала жывой народнай беларускай мовай» [34, с. 78], М. Жыркевіч апеляваў да ўжывання і спасылкаўся на рэаліі, якім ужо не было месца ў абставінах канца 1950-х гг.

Аднак з-за агульнай пазітыўнай устаноўкі пры даследаванні мовы твораў класікаў дзейнічаў селектыўны падыход, згодна з якім тым з'явам, якія былі пашыраны ў ранні перыяд творчасці, але пазней выйшлі з ужытку, увага амаль не надавалася. У тых рэдкіх выпадках, калі падобныя з'явы ўсё ж траплялі ў поле зроку даследчыкаў, увага на іх не канцэнтравалася, яны маглі інтэрпрэтавацца без прамога ўказання на тое, што яны сведчаць пра наяўнасць у мове твораў класікаў пэўнага «перажытачнага» пласта.

Улік дыяхранічных аспектаў пры звароце да аднаго і таго ж твора часам мог прыводзіць некаторых даследчыкаў да неаднолькавых высноў у параўнанні з аўтарамі, якія гістарычныя ракурсы пад увагу не бралі. Так, напрыклад, на фоне ацэнак аб пазітыўным стаўленні Я. Коласа да выкарыстання рэгіянальнай лексікі [25, с. 168; 37, с. 95–96; 40, с. 244] звяртае на сябе ўвагу кваліфікацыя А. М. Налівайкі, згодна з якой у працэсе напісання аповесці «Дрыгва» яе аўтар выявіў «выключную асцярожнасць» у адносінах да дыялектызмаў [35, с. 151]. На адрозненне ад іншых даследчыкаў, А. М. Налівайка ўлічваў гістарычны фон напісання аповесці, якому была ўласцівая барацьба з ужываннем дыялектызмаў у мастацкай літаратуры; даследчык таксама ўзяў пад увагу фармуляванне Я. Коласа прыблізна ў той жа час крытычных заўваг у сувязі з ужываннем дыялектызмаў на адрас М. Лынькова [42, с. 98]. Паколькі, аднак, кампанія барацьбы з дыялектызмамі ў першай палове 1930-х гг. была моцна ідэалагізаванай, пастолькі можна меркаваць, што ў дадзеным выпадку розніца ў інтэрпрэтацыях

з’явілася дзякуючы не столькі ўліку гістарычных ракурсаў, колькі большай апоры на сфармуляваныя ў 1930-я гг. ідэалагічныя ўстаноўкі.

У канцы 1950-х гг. моўныя аспекты драматургіі Я. Купалы коратка былі разгледжаны ў манаграфіі літаратуразнаўца М. Яроша [43]. Аўтар прыйшоў да вываду аб тым, што купалаўскай драматургіі належыць значная роля ў працэсе станаўлення беларускай літаратурнай мовы, ва ўзбагачэнні яе слоўніка і замацаванні граматычных норм. Аўтар асабліва вылучыў такую характарыстыку мовы п’есы «Паўлінка» і сцэнічнага жарта «Прымакі», як іх народнасць. Мова персанажа п’есы «Паўлінка» Адольфа Быкоўскага разгледжана ў манаграфіі глыбей, чым у ранейшай працы лінгвіста М. Жыркевіча. Калі апошні акцэнтаваў увагу на адмоўных характарыстыках гэтага персанажа і яго мовы («нікчэмны чалавек», «сумесь перакручаных на свой лад іншамоўных, польскіх, прастамоўна-грубых беларускіх і рускіх слоў»), то М. Ярош адзначыў шырэйшы маўленчы рэпертуар А. Быкоўскага ў залежнасці ад розных камунікатыўных сітуацый, у якім было месца і чыстай беларускай мове.

Мове галоўнай гераіні п’есы ў манаграфіі М. Яроша прыпісаны такія атрыбуты, як «чаруючая прыгажосць». Пэўная ўвага ўдзелена даследчыкам моўнаму рэдагаванню п’есы «Паўлінка» ў чарговых яе выданнях, выкліканаму ў тым ліку развіццём літаратурнай мовы [43, с. 43, 143–144]. У апошнім выпадку заўважаецца істотная розніца з падыходам М. Жыркевіча, які быў схільны тлумачыць моўныя дапрацоўкі п’есы не столькі зменамі моўных канонаў, колькі жаданнем аўтара індывідуалізаваць мову дзеючых асоб [34, с. 77].

Аналізуючы станаўленне беларускай літаратуры, А. Адамовіч вылучыў у Я. Коласа «незвычайнае, непаўторнае» багацце сінанімікі, блізкую да фальклорнай манеру апавядання і яго ўклад у станаўленне мовы мастацкай прозы, а праз яе і ў літаратурную мову ў цэлым [1, с. 140, 144]. Паводле даследчыка, да з’яўлення Я. Коласа паняцце «літаратурная мова» азначала найперш «паэтычная мова» [1, с. 146]. Да яго прыходу ў літаратуру задача «ўздыму і эстэтызацыі новых пластоў бытавой беларускай мовы», «шырокага сінтэзавання бытавых, фальклорных, паэтычных, газетна-палітычных і іншых стыляў мовы» яшчэ не была вырашана [1, с. 146].

Пачаўшыся з агульнага вызначэння якасці мовы твораў Я. Купалы і Я. Коласа, спроб ацаніць яе як важны складнік мовы беларусаў у цэлым і праілюстраваць гісторыю станаўлення пісьмовай формы беларускай літаратурнай мовы, на працягу 1920–50-х гг. вывучэнне мовы класікаў беларускай літаратуры прайшло значны шлях і пачало афармляцца ў самастойны напрамак даследаванняў. На працягу аналізаванага перыяду пераемнасць паміж працамі рознага часу фарміравалася з вялікай цяжкасцю. Пераважнымі тэмамі першых выказванняў літаратуразнаўцаў пасляваенных гадоў былі «Я. Купала і Я. Колас як стваральнікі беларускай літаратурнай мовы» і «Мова твораў Я. Купалы і Я. Коласа ў яе сувязях з народнай мовай». Паступова ў працах лінгвістаў мова твораў пісьменнікаў стала падавацца як класічная, важная з пункта гледжання як гісторыі беларускай мовы, так і сучаснасці. Паколькі развіццё лінгвістычнага купалазнаўства і коласазнаўства адбывалася пераважна ў рамках станаўлення арыентаванага на сучасную мову нарматыўнага беларускага мовазнаўства, вывучэнне мовы твораў класікаў як сучаснай мела выразны прырытэт. Паступова працы пра мову твораў Я. Купалы і Я. Коласа засвойвалі выпрацаваныя ў рамках беларускай сінхранічнай лінгвістыкі катэгорыі і падыходы, такія як кваліфікацыя пэўных слоў «дыялектызмамі», «русізмамі», «паланізмамі» і інш. Прынцыповым момантам развіцця коласазнаўства і купалазнаўства ў пасляваенны час было імпліцытнае вылучэнне двух перыядаў, «пачатковага» і «асноўнага», у рамках якіх адбывалася пэўнае здабыццё класікамі належнай кваліфікацыі (першы перыяд) і фарміраванне найбольш значных характарыстык іх мовы (другі перыяд).

Бібліяграфічны спасылкі

1. Пісьменнік і мова. Хрэстаматыя. Мінск : Выдавецтва Міністэрства вышэйшай, сярэдняй спецыяльнай і прафесійнай адукацыі БССР, 1962.
2. Рамановіч Я. М. Бібліяграфія прац, прысвечаных вывучэнню мовы Янкі Купалы і Якуба Коласа // Беларус. лінгвістыка. 1983. Вып. 22. С. 95–104.
3. Шахун Л. М. Гісторыя беларускага мовазнаўства. Мінск : Універсітэцкае, 1995.
4. Прыгодзіч А., Прыгодзіч М. Лінгвістычная Купаліяна // Мова – літаратура – культура : VII Міжнар. навук. канф., прысвеч. 130-годдзю з дня нараджэння Янкі Купалы і Якуба Коласа (Мінск, 27–28 верас. 2012 г.). Мінск, 2012. С. 198–202.
5. Карский Е. Ф. Белорусы : в 3 т. Минск : БелЭн, 2007. Т. 3, кн. 2.
6. [Ластоўскі В.] [Рэцэнзія] // Крывіч. 1923. № 4. С. 60–64. Рэц. на кн. Т. Гушча. У палескай глушы. Вільня, 1923.
7. Байкоў М., Некрашэвіч М. Беларуска-расійскі слоўнік. Мінск : Дзяржаўнае выдавецтва Беларусі, 1926.
8. Крывіч М. Наша проза за 1926 год // Полымя. 1927. № 4. С. 202–211.
9. Бузук П. Мова і правапіс твораў Якуба Коласа // Якуб Колас у літаратурнай крытыцы. Мінск, 1926. С. 132–149.
10. Цвяткоў Л. Янка Купала як перакладчык // Янка Купала ў літаратурнай крытыцы. Мінск, 1928. С. 224–259.
11. Запрудскі С. М. Моўнае рэдагаванне ў Беларусі ў 1920-я гг. як сацыяльная практыка і лінгвістычная рэфлексія // Весн. БДУ. Сер. 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. 2015. № 3. С. 29–35.

12. Дварчанін І. Хрэстаматыя новай беларускай літаратуры (ад 1905 года). Вільня : Беларускае выдавецкае таварыства, 1927.
13. Базыленка А. Мова ранняй творчасці Якуба Коласа // Гісторыя беларускага мовазнаўства 1918–1941 : хрэстаматыя для студэнтаў філал. фак. : у 2 ч. Мінск, 2008. Ч. 2. С. 31–43.
14. Колас Я. Мова М. Лынькова па раману «На чырвоных лядах» // Збор твораў : у 20 т. Мінск, 2012. Т. 17 : Публіцыстыка. 3 архіўных матэрыялаў. Нарысы. Літаратурная крытыка. С. 346–353.
15. Чорны К. Янка Купала // Збор твораў : у 8 т. Мінск, 1975. Т. 8 : Публіцыстыка 1923–1944. Дзёнік. Летапіс жыцця і творчасці. С. 485–495.
16. Глебка П. Аб мове Янкі Купалы // Літаратура і мастацтва. 1946. 10 жн.
17. Матвеев І. К. Развіццё беларускай літаратурнай мовы за 30 год БССР // Савец. школа. 1948. № 6. С. 37–51.
18. Крапіва К. Шкодная блытаніна ў пытаннях мовы // Збор твораў : у 5 т. Мінск, 1976. Т. 5 : Нарысы, артыкулы, пераклады. С. 133–140.
19. Мозольков Е. Янка Купала. Жизнь и творчество. М. : Советский писатель, 1949.
20. Колас Я. Развіццё і ўзбагачэнне беларускай літаратурнай мовы // Збор твораў : у 20 т. Мінск, 2012. Т. 17 : Публіцыстыка. 3 архіўных матэрыялаў. Нарысы. Літаратурная крытыка. С. 561–565.
21. Крапіва К. Аб некаторых пытаннях беларускай мовы // Збор твораў : у 5 т. Мінск, 1976. Т. 5 : Нарысы, артыкулы, пераклады. С. 150–169.
22. Крапіва К. Сталинское учение о языке и белорусская лингвистика // Вестн. Акад. наук СССР. 1951. № 6. С. 13–20.
23. Суднік М. Р. Важнейшие задачи белорусского славянского языковедения // Пр. Ин-та славяноведения Акад. наук БССР. 1954. Вып. 2. С. 5–24.
24. Жыркевіч М. І. Аб некаторых стылістычных асаблівасцях сінтаксісу апавесці Я. Коласа «Дрыгва» // Уч. зап. БГУ (Юбилейный выпуск). 1951. С. 165–176.
25. Пишурко Ю. С. Якуб Колас. Жыццё і творчасць. Мінск : Выдавецтва Акадэміі навук БССР, 1951.
26. Івашын В. В. Янка Купала. Творчасць перыяду рэвалюцыі 1905–1907 гг. Мінск : Выдавецтва Акадэміі навук БССР, 1953.
27. Семановіч А. А. Проза Якуба Коласа (дакастрычніцкі перыяд). Мінск : Выдавецтва Акадэміі навук БССР, 1953.
28. Кучар А. Літаратурна-крытычныя артыкулы. Мінск : Дзяржаўнае выдавецтва БССР, 1953.
29. Мозольков Е. Становление белорусского литературного языка и творчество Якуба Коласа // Дружба народов. 1952. № 3. С. 267–276.
30. Базыленка А. М. Роля Якуба Коласа ў развіцці беларускай літаратурнай мовы // Весці Акад. наук БССР. 1952. № 6. С. 27–36.
31. Ефимов А. И. Некоторые вопросы развития русского литературного языка XIX – начала XX вв. // Вопр. языкознания. 1953. № 4. С. 22–42.
32. Барсток М. Якуб Колас і праблемы беларускай літаратурнай мовы // Полымя. 1954. № 3. С. 131–143.
33. Жыркевіч М. І. Аб народнасці мовы паэмы Я. Купалы «Над ракой Арэсай» // Уч. зап. БГУ. 1954. Вып. 18. Сер. филол. С. 135–147.
34. Жыркевіч М. І. Аб мове камедыі Я. Купалы «Паўлінка» // Даследаванні па беларускай і рускай мовах. Мінск, 1958. С. 69–80.
35. Налівайка А. М. Стыль і мова апавесці Якуба Коласа «Дрыгва» // Полымя. 1956. № 4. С. 143–151.
36. Налівайка А. М. Выяўленчыя сродкі апавесці Якуба Коласа «Дрыгва» // Уч. зап. Мин. гос. пед. ин-та. 1956. Вып. VI. С. 73–88.
37. Казлова О. В. Аб некаторых мастацка-стылявых і моўных асаблівасцях палескіх апавесцей Я. Коласа // Уч. зап. БГУ. 1956. Вып. 27. Сер. филол. С. 89–112.
38. Александрович С. Пятрабавальнасць мастака // Літаратура і мастацтва. 1956. 21 студз.
39. Пишурко Ю. С. Апавесць Якуба Коласа «На прасторах жыцця» // Беларуская літаратура: даследаванні і публікацыі. Мінск, 1958. Т. 1. С. 116–130.
40. Жураўлёў В. П. Моўная характарыстыка герояў трылогіі «На ростанях» // Вялікі пясняр беларускага народа : зб. арт. Мінск, 1959. С. 229–245.
41. Пишурко Ю. С. Трылогія Якуба Коласа «На ростанях». Мінск : Выдавецтва Акадэміі навук БССР, 1956.
42. Налівайка А. М. Апавесць Якуба Коласа «Дрыгва». Мінск : Дзяржаўнае выдавецтва БССР, 1959.
43. Ярош М. Г. Драматургія Янкі Купалы. Мінск : Выдавецтва Акадэміі навук БССР, 1959.

References

1. [Writer and language] : a reader. Minsk : Vydavectva Ministjerstva vyshhejšhaj, sjarjednaj specyjal'naj i prafesijanal'naj adukacyi BSSR, 1962 (in Belarus.).
2. Ramanovich J. M. [Bibliography concerning research on the language of Kupala and Kolas]. *Belarus. lingvistyka*. 1983. Issue 22. P. 95–104 (in Belarus.).
3. Sakun L. M. [History of Belarusian linguistics]. Minsk : Universitjeckae, 1995 (in Belarus.).
4. Prygodzich A., Prygodzich M. [Lingustic Kupala studies]. In: *Mova – litaratura – kultura* [Language – Literature – Culture] : VII Int. sci. conf. dedic. to the 130th anniv. of J. Kupala and J. Kolas (Minsk, 27–28 Sept., 2012). Minsk, 2012. P. 198–202 (in Belarus.).
5. Karski E. F. [Belarusians] : in 3 vol. Minsk : BelEn, 2007. Vol. 3. Part 2 (in Russ.).
6. [Lastouski V.] [Review]. In: *Kryvič*. 1923. No. 4. P. 60–64. Rev. of T. Hushcha [In Palesie wilderness]. Vilnia, 1923 (in Belarus.).
7. Bajkou M., Nekrashjevich M. [Belarusian-Russian dictionary]. Minsk : Dzjarzhawnae vydavectva Belarusi, 1926 (in Belarus., in Russ.).
8. Kryvich M. [Our Prose in 1926]. In: *Polymia*. 1927. No. 4. P. 202–211 (in Belarus.).
9. Buzuk P. [Language and orthography of Jakub Kolas]. In: *Jakub Kolas u litaraturnej krytycy* [Jakub Kolas in literary criticism]. Minsk, 1926. P. 132–149 (in Belarus.).
10. Cviatkou L. [Janka Kupala as a translator]. In: *Janka Kupala w litaraturnej krytycy* [Janka Kupala in literary criticism]. Minsk, 1928. P. 224–259 (in Belarus.).

11. Zaprudski S. M. [Language editing in Belarus in 1920s as social practice and linguistic reflection]. *Vesnik BDU. Ser. 4, Filologija. Zhurnalistyka. Pedagogika*. 2015. No. 3. P. 29–35 (in Belarus.).
12. Dvarchanin I. [Reader of new Belarusian literature (from 1905)]. Vilnia : Belaruskae vydaveckae tavarystva, 1927 (in Belarus.).
13. Bazylenka A. [Language in Jakub Kolas' early works]. In: *Gistoryja belaruskaga movaznavstva 1918–1941* [History of Belarusian linguistics in 1918–1941] : read. for stud. of philol. fac. : in 2 parts. Minsk, 2008. Part 2. P. 31–43 (in Belarus.).
14. Kolas J. [Language of M. Lynkou based on his novel 'On Red Farm Fields']. In: [Collection of works] : in 20 vol. Minsk, 2012. Vol. 17 : [Journalism. Archives. Essays. Literary criticism]. P. 346–353 (in Belarus.).
15. Chorny K. [Janka Kupala]. In: [Collection of works] : in 8 vol. Minsk, 1975. Vol. 8 : [Journalism of 1923–1944. Diary. Chronicle of life and works]. P. 485–495 (in Belarus.).
16. Glebka P. [On the language of Janka Kupala]. In: *Litaratura i mastactva*. 1946. 10 Aug. (in Belarus.).
17. Matveenka I. K. [Development of Belarusian literary language during 30 years of BSSR]. *Saveckaja shkola*. 1948. No. 6. P. 37–51 (in Belarus.).
18. Krapiva K. [Harmful confusion in language issues]. In: [Collection of works] : in 5 vol. Minsk, 1976. Vol. 5 : [Essays, articles, translations]. P. 133–140 (in Belarus.).
19. Mozol'kov E. [Janka Kupala. Life and works]. Moscow : Sovetskii pisatel', 1949 (in Russ.).
20. Kolas J. [Develop and enrich Belarusian literary language]. In: [Collection of works] : in 20 vol. Minsk, 2012. Vol. 17 : [Journalism. Archives. Essays. Literary Criticism]. P. 561–565 (in Belarus.).
21. Krapiva K. [On some aspects of Belarusian language]. In: [Collection of works] : in 5 vol. Minsk, 1976. Vol. 5 : [Essays, articles, translations]. P. 150–169 (in Belarus.).
22. Krapiva K. K. [Stalin's teaching about language and Belarusian linguistics]. In: *Vestnik Akad. nauk SSSR*. 1951. No. 6. P. 13–20 (in Russ.).
23. Sudnik M. R. [Most important goals of Belarusian Soviet linguistics]. *Pracy Instytutu movaznavstva Akadziejii navuk BSSR*. 1954. Issue 2. P. 5–24 (in Belarus.).
24. Zhyrkevich M. I. [On some style features of syntax in J. Kolas short novel «Swamp»]. In: *Uchen. zap. BGU (Yubileinyi vypusk)*. 1951. P. 165–176 (in Belarus.).
25. Pshyrkow J. S. [Jakub Kolas. Life and works]. Minsk : Vydavectva Akadziejii navuk BSSR, 1951 (in Belarus.).
26. Ivashyn V. V. [Janka Kupala. Works during 1905–1907 revolution]. Minsk : Vydavectva Akadziejii navuk BSSR, 1953 (in Belarus.).
27. Semjanovich A. A. [Prose of Jakub Kolas (pre-October period)]. Minsk : Vydavectva Akadziejii navuk BSSR, 1953 (in Belarus.).
28. Kuchar A. [Literary criticism]. Minsk : Dzjarzhavnae vydavectva BSSR, 1953 (in Belarus.).
29. Mozol'kov E. [Development of Belarusian literary language and works of Jakub Kolas]. *Druzhba narodov*. 1952. No. 3. P. 267–276 (in Russ.).
30. Bazylenka A. M. [Role of Jakub Kolas in development of Belarusian literary language]. In: *Viesci Akadziejii navuk BSSR*. 1952. No. 6. P. 27–36 (in Belarus.).
31. Efimov A. I. [Some aspects of Russian literary language development in XIX – early XX century]. In: *Vopr. yazykoz. 1953*. No. 4. P. 22–42 (in Russ.).
32. Barstok M. [Jakub Kolas and problems of Belarusian literary language]. *Polymja*. Minsk, 1954. No. 3. P. 131–143 (in Belarus.).
33. Zhyrkevich M. I. [On national spirit in J. Kupala's language in poem «Above river Aresa»]. *Uchen. zap. BGU*. 1954. Issue 18. Ser. filol. P. 135–147 (in Belarus.).
34. Zhyrkevich M. I. [On the language of J. Kupala's comedy «Paulinka»]. In: *Dasledavanni pa belaruskaj i ruskaj movah* [Research works on Belarusian and Russian languages]. Minsk, 1958. P. 69–80 (in Belarus.).
35. Nalivajka A. M. [Style and language of Jakub Kolas' short novel «Swamp»]. *Polymja*. 1956. No. 4. P. 143–151 (in Belarus.).
36. Nalivajka A. M. [Speech figures in Jakub Kolas' short novel «Swamp»]. *Uchen. zap. Minsk. gos. ped. inst.* 1956. Issue VI. P. 73–88 (in Belarus.).
37. Kazlova O. V. [On some style and language features in J. Kolas' Polesian short novels]. In: *Uchen. zap. BGU*. 1956. Issue 27. Ser. filol. P. 89–112 (in Belarus.).
38. Aleksandrovich S. [Artists' high standards]. *Litaratura i mastactva*. 1956. 21 Jan. (in Belarus.).
39. Pshyrkou J. S. [Jakub Kolas' short novel «In the circle of life»]. In: *Belaruskaja litaratura: dasledavanni i publikacyi* [Belarusian literature. Research works and articles]. 1958. Vol. 1. P. 116–130 (in Belarus.).
40. Zhurawl'jow V. P. [Linguistic features of characters in trilogy «At the crossroads»]. In: *Vjaliki pjasnjar belaruskaga naroda* [Great voice of Belarusian people] : collect. of works. Minsk, 1959. P. 229–245 (in Belarus.).
41. Pshyrkou J. S. [Jakub Kolas' trilogy «At the crossroads»]. Minsk : Vydavectva Akadziejii navuk BSSR, 1956 (in Belarus.).
42. Nalivajka A. M. [Jakub Kolas' short novel «Swamp»]. Minsk : Dzjarzhavnae vydavectva BSSR, 1959 (in Belarus.).
43. Jarosh M. G. [Drama works of Janka Kupala]. Minsk : Vydavectva Akadziejii navuk BSSR, 1959 (in Belarus.).

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

ЛИТЕРАТУРАЗНАЎСТВА

LITERARY RESEARCH

УДК 22.01.223+821.411.16'02.09-141+821.112.2.09-1

БИБЛИЯ КАК «ОСЕВОЙ» АРХТЕКСТ ЕВРОПЕЙСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ (на примере немецкой лирической поэзии)

Г. В. СИНИЛО¹⁾

¹⁾Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск, Беларусь

Обосновывается понятие «осевого» архтекста как древнего текста, обладающего повышенной аксиологической и художественной значимостью, являющегося ядром той или иной культуры и генерирующего новые тексты, а также функция Библии как «осевого» архтекста европейской культуры и литературы. На примере немецкой поэзии Нового времени исследуется архтекстуальная роль Библии, в особенности ее лирических книг (Псалтирь, Плач Иеремии, Песнь Песней, Книга Экклесиаста¹⁾), в процессе становления и развития национальной поэтической традиции, формирования религиозно-философской, гражданской и любовной лирики.

Ключевые слова: интертекстуальность; «осевой» архтекст; архтекстуальность; Библия; библейская поэтика; европейская литература; немецкая литература Нового времени; немецкая поэзия XVII–XIX вв.; барокко; Просвещение; сентиментализм; веймарский классицизм; романтизм; декаданс; модернизм; лирические книги Библии; жанр библейского парафраза.

¹⁾ Названия библейских книг, различных изводов и переводов Библии, сокращения названий библейских книг даются в соответствии с международной традицией, а также традицией российской библеистики.

Образец цитирования:

Синило Г. В. Библия как «осевой» архтекст европейской литературы (на примере немецкой лирической поэзии) // Часоп. Беларус. дзярж. ун-та. Філалогія. 2017. № 3. С. 19–29.

For citation:

Sinilo G. V. The Bible as the «axial» archetext of European literature (by the example of German lyric poetry). *J. Belarus. State Univ. Philol.* 2017. No. 3. P. 19–29 (in Russ.).

Автор:

Галина Вениаминовна Синило – кандидат филологических наук, доцент; доцент кафедры зарубежной литературы филологического факультета.

Author:

Galina V. Sinilo, PhD (philology), docent; associate professor at the department of foreign literature, faculty of philology. sinilo@mail.ru

THE BIBLE AS THE «AXIAL» ARCHETEXT OF EUROPEAN LITERATURE (by the example of German lyric poetry)

G. V. SINILO^a

^aBelarusian State University, 4 Niezaliežnasci Avenue, Minsk 220030, Belarus

The paper proves the concept of the «axial» archetext as the ancient text, possessing significant axiological and artistic value and being the central part of any culture and generating new texts. It also substantiates the function of the Bible as the «axial» archetext of European culture and literature. Illustrated by the example of German modern poetry, the archetextual role of the Bible, its lyrical books mainly (The Book of Psalms, The Lamentations, The Song of Songs, Ecclesiastes), is explored in the process of the development of the national poetic tradition and the formation of religious, philosophical, civil and love lyrics.

Key words: the «axial» archetext; archetextuality; the Bible; Biblical poetics; European literature; German literature of Modern Times; German poetry of the XVII–XIX centuries; Baroque; Enlightenment; Sentimentalism; Weimar Classicism; Romanticism; Decadence; Modernism; lyrical books of the Bible; genre of biblical paraphrase.

В мировой культуре существуют тексты, особо выделенные аксиологически и обладающие высокими эстетическими качествами, овеянные авторитетом древности, обладающие высочайшей степенью прецедентности (термин Ю. Н. Караулова [1]), референтности, цитируемости, реинтерпретируемости, являющиеся «сверхтекстами», «осевыми» архетекстами той или иной культуры. В термине «архетекст» чрезвычайно важной оказывается первая часть слова, происходящая от греч. *arche* 'начало'. Таким образом, «осевой» архетекст – это «текст-в-начале», текст, стоящий у истоков той или иной культуры и являющийся ее ядром, «текстом-кодом» (термин Ю. М. Лотмана [2]), необходимым для ее дешифровки.

Такого рода «осевыми» архетекстами являются прежде всего тексты, имеющие статус Священного Писания, вокруг которого выстраивает себя та или иная культура, возникают новые религиозные и светские, политические и этические, философские и художественные тексты. Такими архетекстами являются Веды и корпус комментирующих их текстов – Упанишад и Араньяков – для индийской культуры (культуры индуизма), Трипитака – для культуры буддизма, Библия – для иудейско-христианской культуры, Коран – для мусульманской. Влияние «осевого» архетекста всегда перешагивает границы отдельных национальных культур, распространяется на более широкий ареал. Само же архетекстуальность можно считать важнейшим проявлением интертекстуальности в целом, а архетекст – особой разновидностью претекста.

В последнее время понятие «архетекст» все более входит в научный обиход – прежде всего усилиями лингвистов – и понимается достаточно узко. Так, российская исследовательница Т. Е. Литвиненко определяет архетекст как «аксиологически выделенный текст-образец, обладающий в силу своей познавательной, художественной или иной ценности статусом базисного референта других текстов какого-либо дискурса» [3, с. 47]. Ученый-лингвист отмечает, что к архетекстам относится Библия – «абсолютно авторитетный источник» для религиозного христианского дискурса [3, с. 47]. Соглашаясь с этим, отметим все же узость подобного определения: Библия является авторитетным источником не только для христианского дискурса и архетекстом не только для религиозной, но и для светской европейской культуры и литературы. С точки же зрения Т. Е. Литвиненко, для философского дискурса архетекстами могут быть тексты типа «Диалогов» Платона или «Мыслей» Б. Паскаля, а для литературного текста – «Басни» Эзопа или роман «Дон Кихот» М. де Сервантеса [3, с. 47]. На наш взгляд, в данном случае лучше говорить о претекстах, значимых для того или иного мыслителя или писателя, в то время как архетекст включает в себя значение образцового древнего текста, наиболее востребованного в широком культурном ареале. Российские исследователи Н. В. Петрова и О. К. Кулакова справедливо указывают, что «понятие “архетекст”, кроме таких значимых понятийных компонентов, как ценностная доминанта, базисная референтность, включает компонент “архаичность”», и отмечают, что «последний компонент, вне сомнения, воспринимается с точки зрения человека современного» [4, с. 235]. И все же для европейской литературы с самых первых ее шагов несомненными в плане архаичности и образцовости являются Библия и античная литература как макротекст (особенно тексты гомеровских поэм и «Энеида» Вергилия). Однако значение Библии как универсального («осевого») архетекста, обладающего повышенной аксиологической значимостью и определяющего весь строй европейской культуры, гораздо важнее.

Итак, для европейской и, шире, иудейско-христианской культуры «осевым» архетекстом является Библия, и не только в узком смысле – как архетекст религиозного дискурса, но прежде всего как архетекст культуры в целом. Более того, Библия является претекстом Корана, а значит – мусульманской культуры, которая в своих основополагающих смыслах опирается на религиозно-духовные и этические открытия Библии. Помимо этого, для постбиблейской еврейской и европейской литературы, начиная с эпохи поздней Античности, Библия является архитекстом, мощно воздействующим – наряду с классическими произведениями античной литературы – на жанрово-стилевые поиски писателей.

Как известно, европейская культура, соответственно, и литература, выросла на скрещении двух равно-мощных влияний – античного (прежде всего эллинского) и библейского. Безусловно, Библия оказала огромное влияние прежде всего на религиозную жизнь европейской цивилизации, ее духовно-этические поиски. Она действительно стала «осевым» архетекстом христианского дискурса, а значит – всей христианской литературы и, шире, литературы, в том числе художественной, христианского ареала. Античное же наследие (прежде всего эллинское) оказалось чрезвычайно важным для научной, философской, эстетической составляющих европейской культуры. Однако несомненно, что и эстетическое восприятие европейца, его чувство прекрасного воспитаны не только античной (в узком смысле слова) литературой, античным искусством, но и Библией. Можно утверждать, что европейская культура – плод диалога Иерусалима и Афин, длящегося и поныне.

При всех различиях эллинской и библейской эстетики и поэтики они в равной степени оказались востребованными европейской культурой и литературой. Как тонко отметил С. С. Аверинцев, «Греция дала образец меры, Библия – образец безмерности; Греции принадлежит “прекрасное”, Библии – “возвышенное”, то особое качество, которое в природе присуще не обжитым местностям, но крутизнам гор и пучинам морей. Тема греческой поэзии – статика формы, тема библейской поэзии – динамика силы. Грек Протагор сказал: “Человек есть мера всех вещей”; но Библия рисует бытие, как раз неподвластное человеческой мере, несоизмеримое с ней» [5, с. 189]. В противовес эллинской культуре зрения – пластичных, скульптурных, архитектурных форм, простирающих свою власть и над поэтическим словом, – культура библейская является культурой голоса и слуха, звучащего слова, бесконечного вслушивания в незримое и едва уловимое веяние Духа Божьего, в голос Божий. Главная задача слова, звучащего в Библии, – уловить и выразить это веяние и этот высокий голос, равно как и ответное движение человеческого духа в его бесконечном «дорастании» до Духа Божьего. Именно поэтому Бог и человек практически никогда не становятся в библейских текстах объектами изображения, описания (к бестелесному, нетварному Богу это неприменимо по определению), но всегда предстают как субъекты морального выбора.

Это глубинно связано с различным восприятием мира и времени: если для греков важнее пространство, целостный космос, освоенная человеком ойкумена, то для евреев – время, точнее мир, развертываемый во времени. Неслучайно впервые понятие «святость» в Библии возникает по отношению ко времени, а не к пространству: Бог, сотворяя мир, освящает Седьмой День творения – Субботу (досл. ‘отделяет [от будней, от профанного]’; см. *Быт* 2:2–3). Библия впервые размыкает замкнутый круг времени, который лежал в основе языческих культур, в том числе и греческой, дает времени направленность, смысл и цель, тем самым открывая и смысл истории: она вершится в диалоге с Богом и через падения и драматические разрывы упорно движется ко всемирному торжеству Божественного добра, Мессиянской эре и Царству Божьему (об этом говорит Н. А. Бердяев в работе «Смысл истории», а также К. Ясперс в книге «Смысл и назначение истории»), отсчитывая осевое время от библейских пророков).

Все это непосредственно преломляется в специфике эллинской и библейской эстетики соответственно. Показательно, что если эллинское понятие *космос* (‘порядок’; более позднее значение – ‘Вселенная’) является именно пространственным, выражает неизменную упорядоченную структуру, покоящуюся в пространстве, то еврейское понятие *олам* (‘вечность, век, продолжительность, далекое прошлое, далекое будущее; Вселенная, движущаяся во времени’) – понятие, скорее, временное или временное и пространственное сразу. Неслучайно в своем переводе Пятикнижия Моисеева на немецкий язык М. Бубер и Ф. Розенцвейг передали понятие *олам* как *Weltzeit* ‘мировое время; мир, развертывающийся во времени; мир как история’. Сопоставляя эллинское представление о космосе и еврейскую концепцию *олама*, С. С. Аверинцев пишет: «Греческий мир – это “космос”, по изначальному смыслу слова такой “наряд”, который есть “ряд” и “порядок”; иначе говоря, законосообразная и симметричная пространственная структура... Внутри космоса даже время дано в модусе пространственности: в самом деле, учение о вечном возврате, явно или латентно присутствующее во всех греческих концепциях бытия, как мифологических, так и философских, отнимает у времени свойство необратимости и дает ему взамен мыслимое лишь в пространстве свойство симметрии. Внутри “олама” даже пространство дано в модусе временного движения – как “вместилище” необратимых событий» [6, с. 229]. Исследователь подчеркивает, что это самым прямым образом связано с идеей Единого Бога, трансцендентного *оламу*, Сотворившего историческое время и разворачивающееся в нем мировое пространство, с Его кардинальными отличиями от эллинских

богов: «Бог Зевс – это “олимпиец”, т. е. существо, характеризующееся своим местом в мировом пространстве. Господь Бог – это *Сотворивший небо и землю*, т. е. Господин неотменяемого мгновения, с которого началась история, и через это – Господин истории, Господин времени. Структуру можно созерцать, в истории приходится участвовать. Поэтому мир как “космос” оказывается адекватно схваченным через незаинтересованное статичное описание, а мир как “олам”, напротив, – через направленное во время повествование, соотнесенное с концом, с исходом, с результатом, подгоняемое вопросом: “а что дальше?” <...> Итак, греческий “космос” покоится в пространстве, выявляя присущую ему меру; библейский “олам” движется во времени, устремляясь к переходящему его пределы смыслу (так развязка рассказа переходит пределы рассказа, или мораль притчи переходит пределы притчи). Вот почему поэтика Библии – это поэтика притчи, исключаяющая пластичность: природа и вещи должны упоминаться лишь по ходу действия и по связи со смыслом действия, никогда не становясь объектами самоцельного описания, выражающего незаинтересованную радость глаз; люди же предстают не как объекты художественного наблюдения, но как субъекты выбора и действия» [6, с. 231–232].

Таким образом, греческая культура основана на созерцании мира как статичной структуры, покоящейся в пространстве, еврейская – на осмыслении потока времени, мировой истории и вплетенной в нее собственной судьбы. Отсюда – преимущественная пластичность эллинской культуры и динамичность (нацеленность на передачу динамики духа) культуры древнееврейской. Если для эллинского искусства, в том числе литературы, крайне важно понятие формы, то в Еврейской Библии, как отмечает немецкий исследователь Торляйф Боман, отсутствует термин, который соответствовал бы понятию «форма» [7, S. 135]. Библейских авторов преимущественно волнует сущность предмета или явления, их смысл, но не пластическая форма. И если для Гомера (а вслед за ним – и для всей греческой литературы) характерен такой прием, как экфрасис – объективированное пластическое описание предмета, явления, человека, то в Библии, по замечанию известного российского специалиста по античной эстетике В. В. Бычкова, «внешний вид неподвижных предметов как бы расчленяется во времени, наполняется динамикой и движением процесса их изготовления...¹ Здесь не дается описание самого предмета как находящегося перед взором писателя, но образ его постепенно возникает (специально строится) в воображении читателя» [8, с. 27]. Исследователь подчеркивает, что «это специфическая черта библейского художественного мышления вообще» [8, с. 27].

И эллинская «статика формы», и древнееврейская «динамика силы» оказались равно востребованными европейской литературой. Для ряда эпох европейской культуры, как замечает С. С. Аверинцев, «библейская поэзия стала коррективом и дополнением к античному идеалу красоты и уравновешенной меры» [5, с. 189]. Уточним, что это в первую очередь касается кризисных, так называемых переходных и переломных эпох в европейской культуре, наиболее остро ощущающих разрыв с традицией, – таких как XVII век (и прежде всего искусство и литература барокко), эпохи романтизма, декаданса, модерна и постмодерна. В этом смысле само обращение к библейскому тексту является достаточно наглядным показателем художественной устремленности той или иной эпохи. Так, например, Виктор Гюго в предисловии к своему сборнику «Оды и баллады» писал, что из существующих на земле книг писатель «должен изучать только две: Гомера и Библию. Ибо эти достойные поклонения книги, первые по времени создания и по значению и почти такие же древние, как мир, сами по себе – целый мир для мысли. Вы находите здесь как бы все мироздание, взятое с двух его сторон: в гомеровском эпосе – как понимает его человеческий гений, в Библии – как видит его Дух Божий» [9, с. 445–446]. Ранее Гёте говорил о том, что художнику в этой жизни нужны только две книги – Природа и Библия. Еще ранее Мартин Опиц в первой поэтике, написанной на немецком языке, – «Книга о немецкой поэзии» («Das Buch von der deutschen Poeterey», 1624) – призывал современных поэтов ориентироваться не только на заветы античных авторов и уроки Плеяды, но и обогащать поэзию образами и мотивами, почерпнутыми из Библии (в этом он опирался на опыт голландцев, прежде всего гениального нидерландского поэта и драматурга Йоста ван ден Вондела). Но еще в эпоху поздней Античности, на переломе не просто эпох, а эр, неведомый автор трактата «О возвышенном» (40-е гг. I в. н. э.), условно именуемый Псевдо-Лонгином, вслушивался в звучание библейского текста и, полемизируя с апологетами классической нормы, приводил как самый яркий образец возвышенного строки из Книги Бытия: *И сказал Бог: да будет свет. И стал свет (Быт 1:3)*. Библейская эстетика, покоящаяся в первую очередь на категории возвышенного и позволяющая максимально приблизиться к выражению невыразимого, создать ощущение присутствия трансцендентного, в наибольшей степени заявляет о себе в так называемые переходные, переломные, «проклятые» времена – времена шатаний и потрясений, ломки старого и рождения в муках нового, во времена обострения социальных противоречий и катастрофичности сознания, пытающегося пробиться к Первосущности через хаос и суету.

¹ Автор говорит об описании, казалось бы, самых «статичных» предметов, составляющих убранство Скинии Завета в Книге Исхода. – Г. С.

Библия еще в эпоху поздней Античности дала новый импульс не только религиозно-этическим, но и эстетическим поискам, предложила новый эталон языка в сравнении с античной (греческой и латинской) нормой, а также обусловила их неповторимый сплав. Он ощутим уже в Септуагинте (III–II вв. до н. э.), значение которой огромно прежде всего для культуры восточнохристианского мира, однако черты поэтики, свойственные древнееврейскому оригиналу, в ней доминируют. Органичный сплав библейской стилистики и античной эстетики был создан великими отцами-каппадокийцами, особенно Григорием Назианзином (Богословом). В свою очередь, особенности библейской стилистики на латыни органично воссоздает Иероним Блаженный в Вульгате (IV в.), вырабатывая художественный эталон для средневековой латинской литературы.

Библия, и прежде всего Новый Завет, стала непререкаемым духовным эталоном и образцом стиля для европейской средневековой культуры и литературы. Как отмечал С. С. Аверинцев, «для Европы на протяжении всего Средневековья чтимое наследие первых веков христианства остается мерой всех вещей, универсальным образцом для собственного творчества» [10, с. 515]. Ярким примером может служить и литература восточнохристианская – на греческом, восточноарамейском (сирийском), коптском, армянском, древнерусском языках – и западнохристианская – на латинском языке (особенно поэзия Каролингского возрождения, а затем религиозная литература зрелого Средневековья). Для развития славянских культур неоценимым был духовный и творческий подвиг создателей славянской письменности Мефодия (820–885) и Кирилла (Константина; около 826–869), переводчиков Библии на книжный славянский язык (старославянский, наследником которого явился церковнославянский), созданный ими на основе родного солунского наречия (г. Солуни – Фессалоник), моравского (в Велико-моравское княжество входили земли чехов и словаков) и древнеболгарского языков. Как известно, Кирилл, человек широчайшей образованности, изучил не только греческий и латинский, но и древнееврейский и арабский языки. Благодаря усилиям Мефодия и Кирилла Библия стала «осевым» архетекстом славянских (особенно восточнославянских) культур, определившим весь их духовный и образный строй.

Далее эпоха Ренессанса поднимает на щит тезис Протагора о человеке как мере всех вещей и обращается к «Поэтике» Аристотеля, античной эстетике (особенно это касается южного Ренессанса). Однако при этом ни основополагающие библейские смыслы, ни библейские образы и сюжеты не ушли из поля зрения ренессансных художников в широком смысле этого слова. Северный Ренессанс, прежде всего в лице Эразма Роттердамского – крупнейшего неолатинского поэта, – а затем и Реформация создали атмосферу более свободного обращения с библейским текстом, его осознанного творческого освоения. Это наглядно проявляется в Библии белорусского просветителя Франциска Скорины, названной им «Бивлиа руска» («Русская Библия»), изданной в Праге в 1517–1519 гг. и обращенной к «людям простым посполитым» (т. е. к светским людям). В языке Библии Ф. Скорины соединяются элементы церковнославянского, древнерусского и старобелорусского языков, и если бы вовремя был оценен титанический труд просветителя, если бы его Библия вошла в каждый белорусский дом, возможно, иначе сложилась бы судьба белорусского языка и белорусской культуры.

Несколько иной путь прошла немецкая культура в связи возникшим в ее лоне первым переводом Библии с оригинала на живой европейский язык, осуществленным Мартином Лютером, современником Ф. Скорины. Этот перевод, выполненный с огромным вдохновением и большой художественной силой, чему немало способствовал незаурядный поэтический талант М. Лютера, родился как результат почти четвертьвекового труда сына рудокопа из Эйслебена в Саксонии. Лютер, будучи профессором теологии Виттенбергского университета, полагал, что спасение не может быть даровано человеку Церковью при помощи таинств, а достигается лишь благодаря вере, даруемой Богом. Согласно Лютеру, подлинная встреча с Богом возможна лишь в Слове Божьем. Имея это Слово, душа «уже не нуждается ни в чем, ибо в этом Слове находит она достаточно пищи, радости, мира, света, искусства, справедливости, правды, мудрости, свободы и всякого добра в изобилии» (цит. по: [11, с. 276]). Именно поэтому Лютер, бывший, по выражению Генриха Гейне, «не только языком, но и мечом своего времени», бросил резкий вызов Католической церкви и противопоставил ее догматам авторитет Священного Писания, провозгласив: *Sola Scriptura!* 'Только Писание!'

Лютер решил сделать Библию книгой, которую будут читать в каждом немецком доме, и добился этого. Раньше, в конце XV – начале XVI в., появились 17 печатных изданий Библии на верхненемецком и нижненемецком языках, но только Лютер обратился к текстам оригинала¹, что позволило ему

¹ Мартин Лютер первым выполнил **полный** перевод Библии с оригинала на живой европейский язык; отдельные же фрагменты Еврейской Библии еще раньше были переведены с иврита выдающимся немецким гуманистом и филологом-гебраистом Иоганном Рейхлином (1455–1522), в самое трудное для немецких евреев время выступившим против гонений на них и шельмования еврейской культуры. В 1506 г. И. Рейхлин составил грамматику иврита со словарем и перевел фрагменты Ветхого Завета, указав на недостатки и ошибки существовавших на то время переводов не с оригинала, искажающих смысл Писания.

избегать укоренившихся ошибок (особенно это касалось Танаха – Ветхого Завета). Используя грамматическую норму Саксонской канцелярии, Лютер в то же время в изобилии черпал материал из живой народной речи, обнаруживая изумительное языковое чутье, демонстрируя высочайшие качества немецкого языка, его богатейшие выразительные и ритмические возможности. В «Послании о переводе» («Ein Sendbrief vom Dolmetschen», 1530) Лютер рассказал, как он и его соратники тщательно искали эквиваленты для многих трудных слов и выражений оригинала – искали иногда несколько недель или даже месяц – и все же, как честно признается Лютер, не всегда находили. Перевод всей Библии был завершен в 1534 г., а в 1542 г. вышло последнее авторизованное издание, получившее широчайшее распространение по всей стране и положившее начало современной немецкой прозе и поэзии.

Показательно, однако, что задолго до начала тотального перевода ветхозаветного текста (он переводился после Нового Завета) Лютер еще в 1517 г. перевел ряд псалмов, проявив незаурядное языковое мастерство, а в 1524 г. выпустил немецкое издание Псалтири – знаменитой библейской антологии религиозно-философской лирики, где человеческая душа ведет нескончаемый диалог с Богом. Это была та книга, которая больше всего притягивала к себе сердце «виттенбергского соловья», как назвал Лютера Ганс Сакс. В предисловии к изданию Псалтири переводчик писал о тех чувствах, которые переживает человек, читающий псалмы: «...ты глядишь в самое сердце святым, словно в прекрасные веселые сады или даже в небеса, где расцветают нежные, милые, веселые цветы всяческих прекрасных, радостных мыслей о Боге и Его благодеяниях. <...> А где найдешь ты более проникновенные, жалостные, горестные слова о печали, чем в покаянных псалмах?» (цит. по: [11, с. 283–284]). Переводы псалмов, выполненные М. Лютером, отличаются высокими поэтическими качествами при стремлении максимально приблизиться к смыслу оригинала и сохранить очень важные семантические и синтаксические параллелизмы.

Лютер положил также начало великой традиции переложения псалмов в европейских литературах на национальные языки, соединив в своих переложениях язык Псалмопевца Давида и великих пророков с немецким народным мелосом. До сих пор поражает бурная душевная динамика переложения Псалма 130-го (в Септуагинте и вслед за ней в Славянской Библии – 129-го): *Aus der Tiefe rufe ich, Herr; zu Dir...* ‘Из глубины зываю к Тебе, Господи...’¹. А знаменитое переложение Псалма 46/45-го – *Ein feste burg ist vnser Gott...* ‘Прочная твердыня – наш Бог...’ – является самым знаменитым лютеранским хоралом. Лютеровское обращение к Псалтири предопределило поиски очень многих немецких и, шире, протестантских (нидерландских, французских, английских) поэтов рубежа XVI–XVII вв., перелажавших (часто полностью) Псалтирь и подражавших ей. Достаточно упомянуть знаменитые псалмы К. Маро, а также гугенотских поэтов Гарроса, Ж. де Спонда, С. Сертона, Констанса, цикл швейцарца Т. де Бёза (сподвижник Ж. Кальвина) «Христианские размышления по поводу восьми Псалмов Давида» (издан в 1581 г.) и особенно парафразы псалмов гениального французского поэта переходного времени Т. А. д’Обинье, объединенные в цикл «Размышления по поводу псалмов», насыщенный трагическими и глубоко философскими раздумьями над историей и современностью. Следует также напомнить, что на переломе к Новому времени, в 1570–1575 гг., начав переводить псалмы с латинского языка на польский, свой собственный парафраз всей Псалтири создал великий польский поэт Ян Кохановский («Псалтирь Давидова», 1578), дав тем самым импульс подобным опытам в других славянских культурах, в том числе в белорусской.

Лютеровский перевод Библии стал своеобразным вызовом немецкой и европейской культуре в целом, стимулировав ее поиски на пути освоения оригинала Библии на национальных языках. Так появились переводы Библии с оригинала во многих протестантских, а затем и католических странах. Более того, перевод М. Лютера, заложивший фундамент немецкого литературного языка, открыл для немецкой культуры путь ее дальнейшего развития, создания подлинно национальной литературы, и этот путь в какой-то мере обретает характер поучительной парадигмы. Библия именно с эпохи раннего Нового времени становится «осевым» архетекстом немецкой литературы, определяющим духовно-этические и во многом жанрово-стилевые поиски немецких поэтов. Особую роль в этом сыграл Мартин Опиц (1597–1639), великий реформатор немецкой поэзии, своим примером побудивший немецких поэтов писать на родном языке (до этого они писали преимущественно на латыни), впервые в европейской литературе введший последовательную силлабо-тонику и (при всем пиетете перед античностью и глубоким ее знанием) активно осваивавший библейскую эстетику и стилистику. Это проявилось не только в многочисленных библейских мотивах и аллюзиях, пронизывающих поэзию М. Опица, но прежде всего в том, что он создает многочисленные переложения псалмов и первые целостные переложения Книги Плача (Плача Иеремии) и Песни Песней на немецком языке. Тем самым в диалоге с Библией была создана не существовавшая ранее религиозно-философская, гражданская и любовная лирика на немецком языке.

¹ Перевод наш. – Г. С.

Безусловно, это удалось М. Опицу, а затем его ученикам, поэтам Первой силезской школы, традиции которых продолжили и по-своему преломили и Андреас Грифиус (1616–1664), самый крупный немецкий поэт и драматург XVII в., и поэты Второй силезской школы, в первую очередь Кристиан Гофман фон Гофмансвальдау (1617–1679), прежде всего потому, что духовные и эстетические устремления эпохи (особенно барокко, давшего самые яркие плоды в Германии) вошли «в резонанс» с библейскими.

Трагический XVII век – век социальных потрясений, губительной Тридцатилетней войны, принципиально изменивший представления человека о мироздании, – поставил под сомнение антропоцентрическую концепцию Ренессанса, абсолютность человеческой воли и свободы (по словам Б. Спинозы, «человек, думающий, что он свободен, подобен брошенному камню, который думает, что он летит»). Человек увидел собственную планету маленькой пылинкой, затерянной в безграничных просторах Вселенной, и себя самого – частичкой бесконечного таинственного универсума, хрупким и дерзким «мыслящим тростником» (Б. Паскаль). Именно поэтому тезис о человеке как мере всех вещей – тезис индивидуалистического гуманизма – сменяется иными концепциями и подходами, и вновь осознается, как никогда, важность библейской идеи несоизмеримости человеческой меры и непостижимого Божественного бытия. Эпоха барокко заново открывает для себя библейскую эстетику, Библию в качестве архе- и архитекта, в особенности такие поэтические книги, как Книга Экклесиаста, Песнь Песней, Плач Иеремии, Псалтирь.

Книга Экклесиаста – лирическая философская поэма о тайнах жизни и смерти, об абсурдности нашего бытия и вечной жажде пробиться к его смыслу, об экзистенциальном одиночестве и трагизме человеческого существования и безграничной радости жизни – становится настольным чтением поэтов барокко и, шире, людей эпохи неостоицизма, преломившего идеи античных стоиков через призму библейского мирозерцания. Как известно, одной из генеральных тем барокко и одновременно одним из важнейших его мировоззренческих принципов становится *vanitas mundi* – идея бренности и тщетности бытия, видения мира в бесконечной изменчивости, постоянном непостоянстве. Само же выражение *vanitas mundi* есть парафраз латинского перевода знаменитого лейтмотива Экклесиаста: *favall* *favallum* – *vanitas vanitatum* ‘суета сует’, ‘тщетность тщетностей’, ‘абсурдность абсурдностей’, а также *vanitas vanitatum et omnia vanitas* ‘суета сует и все суета’. Все барочные поэты пишут на темы *vanitas*, но, быть может, более всего А. Грифиус, прозванный «немецким Сенекой», однако с не меньшим основанием могущий быть названным «немецким Экклесиастом». Неумолимый бег времени, краткость пути человеческого от рождения до смерти – важнейший предмет размышлений для испанских поэтов Л. де Гонгоры и Ф. де Кеведо, для великого английского лирика Дж. Донна, английских поэтов-метафизиков и поэтов-кавалеров, для Т. де Вио и других поэтов французского либертинажа, для немецких поэтов Первой и Второй силезских школ в Германии, для Симеона Полоцкого (см. [12]) и многих других.

В силу чрезвычайно трагического положения Германии, ставшей основным театром военных действий в годы Тридцатилетней войны, особенное значение для немецких поэтов приобретает библейская Книга Плача (*Кинот* – «Плачи»), приписываемая Иеремии. Скорбь неведомого гениального поэта, оплакивающего гибель Иерусалима, разрушенного Навуходоносором в 586 г. до н. э., страдания родной земли, становятся под пером немецких поэтов вневременной парадигмой для осмысления бедствий Германии. Эту традицию закладывает своим переложением Плача Иеремии М. Опиц («Die Klag-Lieder Jeremiae», 1626), первым открывающий в поэзии горестную летопись Тридцатилетней войны. Как и автор библейского Плача, Опиц, а вслед за ним и другие немецкие поэты, ищет причину страданий Германии в ее собственной вине, в недостаточной верности немцев Богу и родине.

В эпоху страшной угрозы человеку и человеческому усиливаются мистические тенденции, особенно значимые для немецкой культуры XVII в., давшей миру замечательного мыслителя и вдохновенного визионера Якоба Бёме, а также Ангелуса Силезиуса и других поэтов-мистиков. Вневременным языком мистического опыта – опыта *unio mystica* ‘мистического единения [души с Богом]’ – становится язык любви, каким он запечатлен в библейской Песни Песней. Стилистика и топика Песни Песней являются ключевыми для Фридриха Шпее, Даниэля Чепко, Ангелуса Силезиуса (особенно для его «Духовных пасторалей Души, влюбленной в Иисуса», 1657), Квиринуса Кульмана. Одновременно Песнь Песней становится архетекстом для того сплава любовной и мистической поэзии, который ярко представлен у М. Опица (особенно в его парафразе *Salomons, des hebreischen Königes, Hohes Liedt*, ‘Соломона, древнееврейского царя, Высокая песнь’ 1627), А. Грифиуса и др.

Свое особое значение сохраняет Псалтирь: наряду с Экклесиастом это книга, к которой чаще всего обращаются поэты XVII в., в том числе немецкие. Практически нет ни одного крупного поэта барокко, у которого мы не нашли бы переложений псалмов и подражаний им. На общем фоне выделяются своей поэтической силой переложения М. Опица, сборник нидерландского поэта Д. Р. Кампхейзена «Распевы псалмов пророка Давида на поэтические лады французов Клемана Маро и Теодора де Бёза» (1630;

до конца века сборник выдержал 17 изданий), а также «Арфические песни царя Давида» (1657) великого нидерландца Й. ван ден Вондела, отличающиеся трагической напряженностью, пышной барочной амплификацией и динамизацией первоисточника. В немецкой поэзии целостное переложение Псалтири дает К. Кульман («Kühlsalter» – «Псалтирь Кульмана», или «Псалтирь охлаждающая», 1684–1686), предвосхищая своими дерзкими поэтическими экспериментами опыт экспрессионистов. Вспомним, что в это же время свою «Псалтирь рифмотворную» (1675) создает Симеон Полоцкий, крупнейший поэт восточнославянского барокко, писавший на старобелорусском, церковнославянском, польском и латинском языках. Псалтирь становится важнейшим архетекстом для М. Опица, А. Грифиуса, П. Флеминга, К. Г. фон Гофмансвальдау, создавших многочисленные парафразы псалмов, а также для немецкой духовной песни, вершинные явления которой представлены в творчестве Иоганна Риста (1607–1667) и особенно Пауля Герхардта (1607–1676), крупнейшего после М. Лютера лютеранского поэта Германии. Синтезируя лучшие достижения немецкой поэзии, на рубеже XVII–XVIII вв. к библейской топике и стилистике обращается необычайно талантливый и безвременно ушедший Иоганн Кристиан Гюнтер (1695–1723), от творчества которого тянутся нити к эпохе «Бури и натиска».

Часто именуемый эпохой Просвещения (хотя Просвещение как ведущая идеология не покрывает все культурное поле эпохи), XVIII век в целом демонстрирует пример равной важности как античного, так и библейского наследия. Однако их значимость для различных художественных направлений неодинакова. Так, для просветительского классицизма в различных его вариантах (в том числе для «веймарского классицизма» Гёте и Шиллера) важны античные эстетика и поэтика. В то же время для сентиментализма с его культом чувства, серьезным нравственным пафосом более значимы библейские поэтика и стилистика, особенно для руссоистского варианта сентиментализма и испытавшего его влияние немецкого штюрмерства. Кроме того, в XVIII в. продолжает развиваться барокко, которое трансформируется в барокко просветительское и по-прежнему опирается на библейскую эстетику. Ярким примером является творчество гамбургского поэта Бартольда Хинриха Броккеса (1680–1747), автора текста оратории «Страсти Христовы» (в оригинале «Der für die Sünde der Welt gemarterte und sterbende Jesus» 'Трехами мира измученный и умирающий Иисус', 1712), музыку к которой написал Г. Ф. Гендель и которая также именуется «Brockes-Passion» 'Страсти [Христовы] Броккеса', и огромного девяти-томного сборника «Земное наслаждение в Боге» («Irdisches Vergnügen in Gott», 1721–1747), в котором многомерно варьируются мотивы Псалмов и Песни Песней.

С одной стороны, именно в Германии в XVIII в. возникают наиболее значимые и глубокие концепции Античности (прежде всего эстетическая концепция И. И. Винкельмана, оказавшая определяющее влияние на формирование эстетики «веймарского классицизма» в зрелом творчестве Гёте и Шиллера). С другой – именно здесь все более осознается значимость Библии как неисчерпаемого источника вдохновения, эталона возвышенной красоты, основанной на нравственном чувстве. Это касается, например, жанра духовной оды в творчестве Кристиана Фюрхтеготта Геллерта (к его оде «Небеса благословляют славу Владыки...» напишет музыку Л. ван Бетховен), но в еще большей степени – творчества Фридриха Готлиба Клопштока (1724–1803), великого реформатора немецкого поэтического языка. Он вносит существенный корректив в призыв И. И. Винкельмана ориентироваться на эллинское искусство. Прекрасно зная греческую поэзию, первым научившись правильно воспроизводить в системе силовых ударений ионийский гексаметр (гексаметр) и эолийскую силлабо-метрическую строфику (логаэды), Ф. Г. Клопшток считал, что греческий эталон нужно дополнить обращением к тому миру, который не был знаком эллинам, – к Библии и ее поэзии, а также к древнегерманскому наследию (статьи «О языке поэзии», «Мысли о природе поэзии»). Создавая вольные вариации на основе античной метрической строфики (алкеевой, сапфической, асклеиадовой строфы), поэт обращается к стилистике Псалтири, древнееврейскому тоническому стиху, варьирующему строки разной длины, и на их основе создает немецкий философский гимн в свободных ритмах. При этом верлибр (и в самом авангардном его варианте – антисинтаксическом) осмысливается как парадигма внутренней свободы художника, наиболее адекватная форма «вчувствования» в собственную душу и одновременно осмысления универсума, форма величественной рефлексии и безудержного ликования души, постигающей Бога, ощущающей Его приближение. В грандиозной лирической эпопее «Мессия» («Der Messias», 1747–1773), или «Мессиада», впервые написанной на живом европейском языке гексаметром и являющейся, в сущности, переложением всей Библии, Ф. Г. Клопшток синтезирует античное и библейское, гомеровскую неспешность и величавость с бурным излиянием чувств. В этой «сентименталистской Библии», безусловно, преобладают библейская топика и стилистика. Попыты Ф. Г. Клопштока, а также эксперименты Иоганна Готфрида Гердера, впервые создавшего точные эквиритмические переводы отдельных библейских псалмов, были значимы для всего штюрмерского поколения (особенно для философских гимнов молодого Гёте, поэзии братьев Штольбергов), а затем – поэзии Ф. Гёльдерлина.

Время Гёте (конец XVIII – начало XIX в.) стало временем нового открытия библейской эстетики, осознанного подхода к Библии не только как к религиозному тексту, но и как к эстетическому феномену, проявлению духа и творчества определенного народа – еврейского. Это новое открытие состоялось прежде всего благодаря пристальному интересу к Библии и ее поэзии молодого Гёте, который с детства изучал великую книгу в оригинале, а также благодаря универсальному гению старшего друга Гёте – И. Г. Гердера, опубликовавшего в 1782–1783 гг. работу «О духе древнееврейской поэзии» («Vom Geist der hebräischen Poesie»). Гердер и Гёте открывают Библию как синтез конкретного духовного и исторического опыта древнего народа и одновременно как великую модель универсума, своего рода «второй мир» (Гёте), в котором человек постигает себя самого. При этом язык библейской поэзии осмысливается ими как «праязык» поэзии вообще, изначальный язык рода человеческого. Как отмечает А. В. Михайлов, «Библия – настольная книга и Гёте, и его современников... <...> ...это самая первая и близкая из книг, какие приходилось и приходится читать, осмысливать, непрестанно обдумывать. Кроме того, это самая универсальная книга, которая для Гёте и его современников хронологически предшествует всему тому распадению единого знания (или единой пра-поэзии) на поэзию и не-поэзию, на поэзию и философию, на поэзию и науку, какое наблюдается во всей культурной истории. А в то же время эпоха Гёте (начиная с Гамана и Гердера) впервые способна оценить все те поэтические начала, которые содержатся в Библии. В результате Библия для Гёте служит универсальной мерой для оценки всего того, что существует в культурной истории, и если все явления искусства, изобразительного и поэтического, Гёте в конечном счете сопоставляет с греческим искусством как их идеальной мерой, то Библия оказывается еще более общей, глубокой и предполагающей само собою мерой всего совершающегося в жизни, истории, культуре» [13, с. 768].

Гёте, видя за текстом Библии полнейшую историческую конкретность, вместе с тем сохраняет представление об универсальности Библии как Книги книг, несущей в себе образ универсума. В работе «Поэзия и правда» он говорит о том, что именно «Библия, превышавшая богатством содержания любую другую книгу, давала обильнейший материал для раздумий и множество поводов для суждений о делах человеческих...» [14, с. 232]. Подобный взгляд несколько сближает позицию Гёте с представлениями романтиков: все они опираются на родившееся глубоко в недрах еврейской культуры уподобление мира книге, а книги – миру (для Гёте Библия – «словно второй мир»). По этому поводу А. В. Михайлов отмечает: «Для романтиков, с иного конца, мир в своем развитии, в своей истории словно проецируется в книгу, а потому наряду с исторически сложившейся Библией необходимо мыслить еще более абсолютную и универсальную книгу» [13, с. 770]. В подкрепление исследователь приводит суждения Фридриха Шлегеля: «Библия – центральная литературная форма и, следовательно, идеал всякой книги» (письмо Новалису от 2 декабря 1798 г.); «В виде Библии явится новое вечное Евангелие, о котором пророчествовал Лессинг, – но не как отдельная книга в обычном смысле. <...> Или разве есть другое слово, чтобы отличить идею бесконечной книги от книги обыкновенной, кроме Библии, т. е. Книги вообще, абсолютной Книги? <...> ...в совершенной литературе все книги должны составлять только одну Книгу, и в такой вечно становящейся Книге будет содержаться Евангелие человечества и культуры» (фрагмент 95-й «Идей» Ф. Шлегеля, 1800) [13, с. 770–771].

Однако Гёте сознательно дистанцировался от романтизма во многих отношениях. Он, как справедливо замечает А. В. Михайлов, «стремится раскрыть, прочесть Библию изнутри – как исключительный, притом вполне непосредственный документ человеческого творчества, совершавшегося в истории» [13, с. 771]. Гёте видит в Библии величайшие образцы подлинной «наивной» поэзии, т. е. поэзии изначальной, основанной на естественном чувстве. В заметке к работе «Западно-восточный диван» «Евреи» Гёте пишет: «Наивная поэзия – у всякой народности первая, она лежит в основании всего последующего; чем свежее, чем естественнее та первая поэзия, тем счастливее протекает развитие в позднейшие эпохи. Говоря о восточной поэзии, нельзя не вспомнить о древнейшем собрании, о Библии. Значительная часть Ветхого Завета написана в возвышенном умственном строе, с энтузиазмом и принадлежит полю поэзии» [15, с. 140]. В том же итоговом и чрезвычайно важном сборнике, утверждающем и неповторимость, и единство Востока и Запада, их диалог, единые культурные истоки, Гёте размышляет о двух типах творчества, базирующихся на эллинском и библейском началах. Первый тип связан с текучестью и динамикой, улавливанием неуловимого духа, второй – с пластической формой, с изваянием. Второй тип справедливо ассоциируется у Гёте с греческой культурой, первый – с восточной, библейской. Так, в программном стихотворении «Песнь и изваянье» («Lied und Gebilde») поэт говорит: *Пусть из глины грек творит, / Движим озареньем, / И восторгами горит / Пред своим твореньем, – // Нам глядеть милей в Евфрат, / В водобег могучий, / И рукою поводить / В глубине текучей. // Если грудь огнем полна, / Будет песня сета; / Примет формы и волна / Под рукой поэта* (перевод В. Левика) [15, с. 15]. Это гениальное указание поэта на текучесть самой библейской художественной формы, на ее внутреннюю и внешнюю динамику, которая наиболее отчетливо проявляется в Книге Псалмов и Песни Песней.

Библейская архитекстуальность и библейская поэтика оказываются чрезвычайно важными для немецких романтиков, особенно для Новалиса с его «Гимнами к Ночи», понимание которых невозможно без библейской Песни Песней.

Особый синтез античного и библейского являет собой творчество гениального немецкого поэта Фридриха Гёльдерлина (1770–1843), намного опередившего свое время, исчерпавшего романтическую парадигму в то время, когда она еще только складывалась, и шагнувшего дальше, вошедшего на правах «своего» в круг поэтов XX в. Страстный адепт Эллады, «последний эфеб немецкого эллинства» (С. Цвейг), создавший принципиально новую концепцию Античности, Гёльдерлин в финале отпущенного ему краткого периода сознательного творчества стремится к синтезу эллинского, библейского и собственно немецкого начал. В своих поздних грандиозных философских гимнах, хронотоп которых стремится объять собой все время и пространство человеческой культуры, поэт соединяет Элладу и Германию со Святой Землей, Аполлона и Диониса – с Христом. При этом доминирующей установкой творчества Гёльдерлина оказываются не античные пластичность и предметность, но библейская настроенность на передачу движения неуловимого Духа. Неслучайно в гимне «Патмос» («Patmos»), мысленно перенесясь на остров, на котором, согласно легенде, Иоанн Богослов создал свой Апокалипсис, поэт пишет: *Nah ist / Und schwer zu fassen der Gott* [16, S. 176] 'Близок / И трудно постижим Бог'¹. Стоя в центре Европы, у истоков Дуная (одноименный гимн – «Am Quell der Donau»), поэт окидывает мысленным взором материки и континенты и вслушивается в голос Азии, вглядывается в таинственный Восток, откуда пришло Божественное животворящее Слово: *...so kam / Das Wort aus Osten zu uns, / Und an Parnassos Felsen und am Kithäron hör ich, / O Asia, das Echo von dir und es bricht sich // Am Kapitol und jählings herab von den Alpen / Kommt eine Fremdlingin sie / Zu uns, die Erweckerin, / Die menschenbildende Stimme* [17, S. 141] '...так пришло / Слово с Востока к нам, / И на вершинах Парнаса, и на Кифероне я слышу, / О Азия, эхо твое, и оно отдается // На Капитолии, и, стремительно с Альп ниспадая, / Приходит она, чужестранка, / К нам, Пробудительница, / человекообразующая [человека творящая] Речь'.

Опыты Гёльдерлина, особое преломление им принципов библейской поэтики окажутся значимыми на новом переломе веков – XIX–XX вв., в эпоху декаданса и раннего модернизма, модерна в целом – для символистов, неоромантиков, экспрессионистов: для Стефана Георге и поэтов его круга, для Георга Тракля, Готфрида Бенна, Эльзы Ласкер-Шюлер, Франца Верфеля, Иоганнеса Роберта Бехера и в особенности – для Райнера Марии Рильке. Последний, как и его великий предшественник и духовный учитель Гёльдерлин, которому он посвятил программный гимн «К Гёльдерлину» («An Hölderlin»), осуществил в своем творчестве наглядный синтез античной пластики форм и библейской динамики духа – с преобладанием первой в «Новых стихотворениях» («Neue Gedichte», 1905–1907) и «Сонетах к Орфею» («Sonette an Orpheus», 1922) и второй – в «Часослове» («Stunden-Buch», 1903) и «Дуинских Элегиях» («Duineser Elegien», 1912–1922; в последних двух случаях прообразами для него послужили библейские лирические формы). В исполненном трагических потрясений XX в. библейская поэтика оказалась чрезвычайно важной для таких выдающихся немецких, австрийских и еврейско-немецких поэтов, как Нелли Закс, Пауль Целан, Роза Ауслендер, Эрих Арендт, Георг Маурер, Иоганнес Бобровский.

Итак, на примере немецкой лирической поэзии можно убедиться в значимости Библии как «осевого» архтекста европейской литературы, в том, что библейская архитекстуальность оказывается чрезвычайно востребованной в рубежные и кризисные эпохи, когда происходит смена мировоззренческой и художественной парадигм. При этом особенно велика роль таких лирических архтекстов, как Псалтирь, Книга Плача, Песнь Песней и Книга Экклесиаста.

Библиографические ссылки

1. Караулов Ю. Н. Роль прецедентных текстов в структуре и функционировании языковой личности // Научные традиции и новые направления в преподавании русского языка и литературы. М., 1986. С. 98–107.
2. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров: человек – текст – семиосфера – история. М.: Языки русской культуры, 1999.
3. Литвиненко Т. Е. Интертекст в аспектах лингвистики и общей теории текста. Иркутск: ИГЛУ, 2008.
4. Петрова Н. В., Кулакова О. К. Соотношение понятий «архтекст», «прецедентный текст», «текстовое пространство» // Вестн. Челяб. гос. пед. ун-та. Сер. Филология и искусствоведение. 2009. № 6. С. 233–243.
5. Аверинцев С. С. Арфа царя Давида: у истоков древнейшей лирической традиции. [Вступление] // Иностран. лит. 1988. № 6. С. 189–191.
6. Аверинцев С. С. Греческая «литература» и ближневосточная «словесность»: противостояние двух творческих принципов // Типология литератур Древнего мира. М., 1971. С. 206–266.
7. Boman T. Das hebräische Denken im Vergleich mit dem Griechischen. 3. Aufl. Göttingen: Universität Duisburg Essen: Institut für Evangelische Theologie, 1959.
8. Бычков В. В. Эстетика поздней Античности. М.: Наука, 1981.

¹Здесь и далее подстрочный перевод наш. – Г. С.

9. Гюго В. Предисловие к сборнику «Оды и баллады» // Литературные манифесты западноевропейских романтиков / собр. текстов, вступ. ст. и общ. ред. проф. А. С. Дмитриева. М., 1980. С. 443–446.
10. Аверинцев С. С. Истоки и развитие раннехристианской литературы // История всемирной литературы : в 9 т. / редкол.: Г. П. Бердников (отв. ред.) [и др.]. М., 1983. Т. 1. С. 501–515.
11. Пуришев Б. И. Реформация и Мартин Лютер // История немецкой литературы : в 5 т. М., 1962. Т. 1. С. 275–285.
12. Синило Г. В. Диалог с Экклезиастом в поэзии Симеона Полоцкого // Вестн. Полоц. гос. ун-та. Сер. А: Гуманит. науки. 2015. № 10. С. 16–25.
13. Михайлов А. В. Примечания // Гёте И. В. Западно-восточный диван / пер. В. Левика ; изд. подгот. И. С. Брагинский, А. В. Михайлов ; отв. ред. И. С. Брагинский. М., 1988. С. 709–878.
14. Гёте И. В. Из моей жизни. Поэзия и правда / пер. Н. Ман // Собр. соч. : в 10 т. / под общ. ред. А. Аникста, Н. Вильмонта ; коммент. Н. Вильмонта. М., 1976. Т. 3.
15. Гёте И. В. Западно-восточный диван / пер. В. Левика ; изд. подгот. И. С. Брагинский, А. В. Михайлов ; отв. ред. И. С. Брагинский. М. : Наука, 1988.
16. Hölderlin F. Werke und Briefe : in 2 Bde. / hrsg. von F. Beissner, J. Schmidt. Frankfurt a. M. : Insel Verlag, 1969.

References

1. Karaulov Y. N. [The role of precedent texts in the structure and functioning of the linguistic personality]. In: *Nauchnye traditsii i novye napravleniya v prepodavanii russkogo yazyka i literatury* [Scientific traditions and new directions in the teaching of the Russian language and literature]. Moscow, 1986. P. 98–107 (in Russ.).
2. Lotman Y. M. [Inside the thinking worlds: Man – Text – Semiosphere – History]. Moscow : Yazyki russkoi kul'tury, 1999 (in Russ.).
3. Litvinenko T. E. [The intertext in the aspects of linguistics and general theory of text]. Irkutsk : IGLU, 2008 (in Russ.).
4. Petrova N. V., Kulakova O. K. [The correlation of the concepts «arhetext», «precedent text», «text spaces»]. *Vestnik Chelyab. gos. ped. univ. Ser. Filologiya i iskusstvovedenie* [Bull. Chelyab. State Pedagog. Univ. Ser. Philol. Art History]. 2009. No. 6. P. 233–243 (in Russ.).
5. Averintsev S. S. [The harp of King David: At the origins of the oldest lyrical tradition. (Introduction)]. *Inostr. lit.* [Foreign lit.]. 1988. No. 6. P. 189–191 (in Russ.).
6. Averintsev S. S. [Greek «Literature» and Middle Eastern «Literature»: opposition of two creative principles]. In: *Tipologiya literatur Drevnego mira* [Typology of literatures of the Ancient World]. Moscow, 1971. P. 206–266 (in Russ.).
7. Boman T. [Hebrew Thought Compared with Greek]. 3th ed. Göttingen : Univesität Duisburg Essen, Institut für Evangelische Theologie, 1959 (in Ger.).
8. Bychkov V. V. [Aesthetics of Late Antiquity]. Moscow : Nauka, 1981 (in Russ.).
9. Hugo V. [Introduction to the collection of «Ode and Ballad»]. In: *Literaturnye manifesty zapadnoevropejskikh romantikov* [Literary manifestoes of West European romantics]. Moscow, 1980. P. 443–446 (in Russ.).
10. Averintsev S. S. [The origins and development of early Christian literature]. In: *Istoriya vseмирnoi literatury* [The history of World literature] : in 9 vol. Moscow, 1983. Vol. 1. P. 501–515 (in Russ.).
11. Purishev B. I. Reformatsiya i Martin Lyuter [Reformation and Martin Luther]. In: *Istoriya nemetskoi literatury* [The history of German literature] : in 5 vol. Moscow, 1962. Vol. 1. P. 275–285 (in Russ.).
12. Sinilo G. V. The Dialogue with Ecclesiastes in the poetry of Simeon Polotsky. *Vestnik Polotskogo gos. univ. Ser. A: Gumanit. nauki* [Bull. Polotsk State Univ. Ser. A: Human. Sci.]. 2015. No. 10. P. 16–25 (in Russ.).
13. Mikhaylov A. V. [Notes]. In: Goethe J. W. *Zapadno-vostochnyi divan* [West-Eastern divan]. Moscow, 1988. P. 709–878 (in Russ.).
14. Goethe J. W. [From my life. Poetry and truth]. In: [Collected works] : in 10 vol. Moscow, 1976. Vol. 3 (in Russ.).
15. Goethe J. W. [West-Eastern divan]. Moscow : Nauka, 1988 (in Russ.).
16. Hölderlin F. [Work and letters] : in 2 vol. Frankfurt a. M. : Insel Verlag, 1969 (in Ger.).

Статья поступила в редколлегию 20.06.2017.
Received by editorial board 20.06.2017.

УДК 821.162.3

РАМАН ЁЗАФА ТОМАНА «САКРАТ» ЯК ЭПАПЕЯ ДУХОЎНАГА І ГРАМАДСКАГА ЖЫЦЦЯ СТАРАЖЫТНАГРЭЧАСКАЙ АФІНСКАЙ ДЗЯРЖАВЫ

А. У. ВОСТРЫКАВА^{1*}

^{1*}Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь

Аналізуецца чэшскі гістарычны раман Ё. Томана «Сакрат», які стаў значнай з’явай літаратурнага жыцця, паколькі ўвабраў у сябе прыкметы гістарычнага і сацыяльнага раманаў. Адзначана, што твор пашырыў тэматычнае поле і мастацкія прынцыпы гістарычнага рамана 1970-х гг. у Чэхаславакіі. Паказана, што перад чытачом раскрываецца вобраз старажытнагрэчаскага філосафа Сакрата на фоне духоўнага і грамадскага жыцця Афінскай дзяржавы ў перыяд яе росквіту і паступовага заняпаду. Робяцца высновы пра тое, што Ё. Томан звяртаецца да мадэрнізацыі, асучаснівае вобраз філосафа, але ў цэлым стварае псіхалагічна прапрацаваны і ўсебаковы яго партрэт, а таксама галерэю гістарычных персанажаў. Сцвярджаецца, што канцэптуальнымі характарыстыкамі вобраза Сакрата становяцца яго прыхільнасць да матэрыялізму, жыццялюбства, пакланенне сонцу і пазітыўнае стаўленне да феномена смеху. Заўважана, што ў мастацкай структуры твора выкарыстоўваюцца прыёмы фантастычнага дапушчэння, літаратурнай гульні, што праяўляецца ў інтэрмецце – устаўных главах, дзе аўтар сустракаецца са сваім героем і размаўляе з ім на розныя тэмы. Адзначана, што важную ролю ў рамане адыгрываюць жаночыя вобразы. Разглядаюцца такія мастацкія прыёмы, як ліставанне персанажа, вулічныя песні. Выяўляецца роля маналогаў і дыялогаў у творы.

Ключавыя словы: чэшскі гістарычны раман XX ст.; Ёзаф Томан; эпапея духоўнага і грамадскага жыцця; вобраз Сакрата; актуалізацыя вобраза; прыёмы фантастычнага дапушчэння і гульні, інтэрмецце; партрэтныя характарыстыкі; псіхалагізм; выкарыстанне ліставання персанажаў і песень; ключавая роля маналогаў і дыялогаў; частая змена апавядальнага рытму.

РОМАН ЙОЗЕФА ТОМАНА «СОКРАТ» КАК ЭПОПЕЯ ДУХОВНОЙ И ОБЩЕСТВЕННОЙ ЖИЗНИ ДРЕВНЕГРЕЧЕСКОГО АФИНСКОГО ГОСУДАРСТВА

Е. В. ВОСТРИКОВА¹⁾

¹⁾Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск, Беларусь

Анализируется чешский исторический роман Й. Томана «Сократ», который стал значимым явлением литературной жизни, так как соединил в себе признаки исторического и социального романов. Указано, что произведение расширило тематическое поле и художественные принципы исторического романа 1970-х гг. в Чехословакии. Отмечено, что перед читателем раскрывается образ древнегреческого философа Сократа на фоне духовной и общественной жизни Афинского государства в период расцвета и постепенного упадка. Сделаны выводы о том,

Образец цитирования:

Вострыкава А. У. Раман Ёзафа Томана «Сакрат» як эпапея духоўнага і грамадскага жыцця старажытнагрэчаскай Афінскай дзяржавы // Часоп. Беларус. дзярж. ун-та. Філалогія. 2017. № 3. С. 30–36.

For citation:

Vostrykava A. V. The novel of Josef Toman «Socrates» as an epic of the spiritual and social life of the ancient Greek Athenian state. *J. Belarus. State Univ. Philol.* 2017. No. 3. P. 30–36 (in Belarus.).

Автор:

Елена Владимировна Вострыкова – кандидат филологических наук, доцент; доцент кафедры славянских литератур филологического факультета.

Author:

Alena V. Vostrykava, PhD (philology), docent; associate professor at the department of Slavic literatures, faculty of philology. vostrikova72@mail.ru

что Й. Томан прибегает к модернизации, осовремениванию образа философа, но в целом создает его психологически проработанный и всесторонний портрет, а также галерею исторических персонажей. Утверждается, что концептуальными характеристиками образа Сократа являются его приверженность к материализму, жизнелюбие, поклонение солнцу и позитивное отношение к феномену смеха. Замечено, что в художественной структуре произведения используются приемы фантастического допущения, литературной игры, что проявляется в интермеццо – вставных главах, где автор встречается со своим героем и беседует с ним на разные темы. Показано, что важную роль в романе играют женские образы. Рассматриваются такие художественные приемы, как переписка персонажа, уличные песни. Выявлена роль монологов и диалогов в произведении.

Ключевые слова: чешский исторический роман XX в.; Йозеф Томан; эпопея духовной и общественной жизни; образ Сократа; актуализация образа; приемы фантастического допущения и игры, интермеццо; портретные характеристики; психологизм; использование переписки персонажей и песен; ключевая роль монологов и диалогов; частая смена повествовательного ритма.

THE NOVEL OF JOSEF TOMAN «SOCRATES» AS AN EPIC OF THE SPIRITUAL AND SOCIAL LIFE OF THE ANCIENT GREEK ATHENIAN STATE

A. V. VOSTRYKAVA^a

^aBelarusian State University, 4 Niezaliežnasci Avenue, Minsk 220030, Belarus

The article analyzes the Czech historical novel of Josef Thoman «Socrates», which became an important phenomenon of literary life, as it united the signs and role of historical and social genres. In our opinion, the novel expands the thematic field and artistic principles of the historical novel of the 1970s in Czechoslovakia. Before the reader the image of the ancient Greek philosopher Socrates is revealed on the background of the spiritual and social life of the Athenian state during the heyday and gradual decline. The article concludes that the Czech author resorts to modernization, modernizing the image, but in general we face a psychologically elaborated and comprehensive portrait of the main character, as well as a gallery of historical characters. The conceptual core of the image of Socrates is his materialism, love of life, sun worship and a positive attitude to the phenomenon of laughter. The artistic structure of the work uses techniques of fantastic assumption, literary play. This is manifested in intermezzo – insert chapters, where the author meets with his hero and talks with him on various topics. In the work, this is analyzed in detail. Important in the novel are the female images. We consider such artistic techniques in the novel as character correspondence, street songs. Monologues and dialogues play an important role.

Key words: Czech historical novel of the twentieth century; Josef Toman; the epic of spiritual and social life; image of Socrates; actualization of the image; techniques of fantastic assumption and play, intermezzo; portrait characteristics; psychology; use of correspondence characters and songs; the key role of monologues and dialogues; frequent change of the narrative rhythm.

Чэшская проза 1970-х гг. – літаратура, поўная дысанансаў, на якую наклалі адбітак час і гісторыя. У краіне пасля дэмакратычных 1960-х гадоў, пасля Пражскай вясны, часу літаратурнага разняволення і розных эксперыментаў пачалася так званая нармалізацыя, тоесная савецкаму перыяду застою. Класавае разуменне мастацтва і сацыялістычныя падыходы ў той час яшчэ не пусцілі глыбокіх каранёў, але вульгарызатарскія тэндэнцыі 1950-х гг. у літаратуры трывала захоўваліся ў памяці. Паступова зноў набіралі сілу тэндэнцыі гістарычнай маніпуляцыі, і калі ў 1960-я гг. папулярным быў антыдагматызм, то ў 1970-я гг. зноў з'яўляецца нарматывізм. Улічваючы гэтыя акалічнасці гістарычнага і літаратурнага развіцця, можна канстатаваць значную дыферэнцыяцыю прозы акрэсленага дзесяцігоддзя. Узнікае неабходнасць разгледзець і па-новаму асэнсаваць працэсы ўзаемаадносін чалавека і гісторыі, убачыць ролю асобы ў барацьбе за чалавечы прагрэс, прасачыць магчымасці гарманічных адносін індывідуума і грамадства. Чэшскі даследчык Б. Докаўпіл зазначаў, што «гістарычны раман у 1970-я гг. уззяў на сябе ролю сацыяльнага рамана пра сучаснасць, паколькі многія пісьменнікі эмігравалі, некаторыя пайшлі ў апазіцыю, многія тэмы сталі табуіраванымі»¹ [1, s. 28]. Такім чынам, у іерархіі літаратурных жанраў гістарычны раман, які ўключыў у сябе і функцыі рамана сацыяльнага, стаў займаць вельмі важнае месца. У тагачаснай чэшскай літаратуры пачаўся рэнесанс гістарычнай прозы. Значна пашырылася

¹ Тут і далей пераклад наш. – А. В.

наменклатура аўтараў: да гістарычнага рамана звярталася і старэйшае пакаленне пісьменнікаў (В. Капліцкі, М. В. Кратахвіл, У. Нэф, Н. Фрыд і інш.), і тыя, хто пачаў пісаць гістарычную прозу ў 1960-я гг. (У. Кёрнер, О. Данек, І. Шотала, А. Плудэк), і маладое пакаленне аўтараў (В. Ржыга, В. Эрбен, К. Жачак). Літаратуразнаўца Б. Докаўпіл вылучаў гістарычную сацыялістычную прозу і прозу гуманістычнага характару (гл. [1, s. 28]).

Ёзаф Томан (1899–1977) – паэт, раманіст, драматург, які належыць да аўтараў менавіта другога кірунку. Пісьменнік мае багатую біяграфію: ён скончыў гандлёвую акадэмію, быў банкаўскім служачым, працаваў у Італіі на берагах Адрыятыкі, у Празе. Ездзіў у Грэцыю. Стаў займацца літаратурай і перайшоў на працу ў выдавецтва. У гады Другой сусветнай вайны з’яўляўся членам нелегальнай рады інтэлігенцыі. Шмат кніг напісаў на тэму італа-іспанскай даўніны. На думку ўкраінскага даследчыка В. І. Шаўчука, «з імем Томана звязана пашырэнне тэматычных абсягаў і мастацкіх прынцыпаў чэшскага гістарычнага рамана 1970-х гг.» [2, с. 174]. Раман «Сакрат» Ё. Томан напісаў у 1975 г., за два гады да ўласнай смерці (суаўтарам выступіла яго жонка, вядомая чэшская пісьменніца М. Томанава, аднак традыцыйна ў літаратуразнаўстве твор суадносіцца толькі з імем Ё. Томана). Паводле ацэнкі даследчыкаў, «кніга стала самабытным укладам у традыцыі чэшскага мыслення пра сэнс чалавечага быцця» [3, s. 380].

Апошні раман Ё. Томана вяртае чытача ў антычнае мінулае чалавецтва. Пісьменнік не толькі паказвае складаную асобу філосафа, але і стварае шырокі вобраз Афін часоў Перыкла (V ст. да н. э.), Пелапанескіх войнаў, дыктатуры 33 тыранаў, якая ўсталявалася пасля паразы Афін ад Спарты. Рускі літаратуразнаўца А. Малевіч у прадмове да рускага выдання твора ў перакладзе Н. Аросевай адзначаў: «“Сакрат” – монараман. Усе астатнія дзеючыя асобы круцяцца вакол галоўнага героя, як планеты вакол Сонца. Аднак і іншыя персанажы рамана паказаны дастаткова выразна, а многія з іх – нетрадыцыйна» [4, с. 15]. Даследчык вызначае жанр твора як раман-біяграфію, але, на нашу думку, мастацкае і тэматычнае палі, прапанаваныя Томанам, значна шырэйшыя. Аўтары сапраўды ўводзяць чытача ў атмасферу Афін, апісваюць многія чалавечыя лёсы. Сакрат выступае сучаснікам Арыстафана, Эўрыпіда, Платона, Эўкліда, Фідзія. Можна пагадзіцца са сцверджаннем В. І. Шаўчука пра тое, што «“Сакрат” – не біяграфічны раман, а эпапея духоўнага і грамадскага жыцця старажытнагрэчаскай Афінскай дзяржавы ў перыяд росквіту і паступовага заняпаду. Гэта было “залатое” стагоддзе афінскай рабаўласніцкай дэмакратыі часоў яе правадыра і стратэга Перыкла і яго паслядоўнікаў» [2, с. 176].

У цэнтры рамана – вобраз старажытнагрэчаскага скульптара і філосафа Сакрата (469–399 гг. да н. э.). Галоўны герой з’яўляецца шукальнікам гармоніі. У разуменні Ё. Томана дамінантнай рысай сакратаўскай асобы становіцца сінтэз розуму, пачуцця і волі. Ідэал яго філасофіі – не толькі спалучэнне прыгажосці цялеснай і душэўнай, але і здольнасць волі авалодаць страсцямі і розумам, дысцыплінаваць пачуцці. Пісьменнік паказвае Сакрата як чалавека канкрэтнай гістарычнай эпохі, афінскага грамадзяніна, які са сваёй дзяржавай пражывае залатое стагоддзе Перыкла і бачыць заняпад Афін пасля Пелапанескіх войнаў і тыраніі Крыція. Сакрат выступае як член калектыву, грамадзянін, які знаходзіцца ў пастаянным кантакце з людзьмі, ведае іх радасці і няшчасці. Яго вучэнне практычнае, ён хоча выправіць хібы, заганы людзей. Яго філасофія не абстрактная, як у папярэднікаў. Сакрат імкнецца палепшыць свет і чалавека. Сам Ё. Томан пісаў: «Гэта мой улюбёны тып: вясёлы народны філосаф, поўны аптымізму... і такі ж невынішчальны аптыміст, якім быў мой бацька, якім я адчуваю сябе» [5, s. 26].

Перад намі праходзяць 70 гадоў жыцця філосафа – ад яго нараджэння да самай смерці. З рамана паўстае рознабаковы вобраз Сакрата-мысляра і Сакрата-чалавека. Мы даведваемся, што ён сын павітухі Фінарэты і скульптара Сафранікса. Рос як усе афінскія дзеці. Пераняў майстэрства і талент бацькі. Марыў сваё жыццё звязаць са скульптурай. Вылепіў тры выявы харыт для Парфенона, прататыпам якіх была каханая Сакрата Карына, з якой ён збіраўся ажаніцца. Любіў выступаць у спаборніцтвах па бегу, удзельнічаў у Пелапанескіх войнах. Калі Сакрат вярнуўся з вайны дадому, даведаўся, што бацькоў забрала эпідэмія, а каханую выдалі замуж за багацея. Праводзячы героя праз гады маладосці, каханне, ваенныя дарогі, філасофскія шуканні ажно да самай яго смерці, аўтар пазіцыянуе Сакрата як плебейскага філосафа, які бавіць час на афінскіх вуліцах і заўсёды размаўляе з людзьмі: *Я простой человек. Обыкновенный и незамысловатый. Мне приятнее складывать человека, чем разнимать его на части. Правда, я сначала его на части разбираю, но затем собираю обратно. Скульпторы берут лучшее от десятка мужчин и десятка женщин и отдают это одной статуе. Так и я мечтал поступать с живым человеком, с его образом мыслей, с его чувствами. Все меня сверлила одна мысль: мать моя принимала беспомощных червячков – отец высекал в камне взрослых, совершенных людей; и никто на свете не думал о том, что же происходит между двумя этими состояниями, какое внутреннее развитие проделывает такой червячок, пока не станет взрослым. Кто же вложит в человека знания, кто научит его мыслить, научит добродетели и поведет его к благу? Ну вот, я и попробовал заняться этим* [6, с. 349–350], – так характарызуе Сакрат самога сябе.

Абапіраецца Ё. Томан на партрэты, створаныя вучнямі старажытнагрэчаскага філосафа, – Платонам і Ксенафонтам. У большай ступені вобраз Сакрата ў рамане адпавядае апісанням Ксенафонта, паколькі чэшскі пісьменнік быў упэўнены, што Платон у сваіх дыялогах укладваў у партрэт настаўніка ўласнае ідэалістычнае разуменне свету. Томан паказвае Сакрата басаногім барадачом, заўжды апранутым у адзін і той жа палатняны хітон і карычневы гіматый. Гэта чалавек, у якога мала патрэб, але які прагне добра і прыгажосці для ўсіх, ад беднага людю на рынку да сыноў багаццяў, якія прэтэндуюць на ролю першага стратэга.

Чэшскі творца прыводзіць некалькі партрэтных замалёвак старажытнагрэчаскага філосафа, якія дазваляюць прасачыць за тым, як ён змяняецца. У маладосці Сакрат паўстае як чалавек сярэдняга росту, з моцнымі нагамі, шырокімі плячамі, выпуклымі грудзямі і магутнымі рукамі каменячоса. Гэта скульптар, мастак і спартсмен. Потым ён набывае хрэстаматыйнае аблічча, вядомае з гісторыі: басаногі мудрэц, які лузгае семкі нават на судзе і да ўсіх чапляецца з размовамі. У інтэрмецца Сакрат распаўвае пра тыя змены, што адбыліся з ім з цягам часу: *Я был уже не прежний гибкий юноша, а бородатый брюхан, лупоглазый, с толстыми губами и лысиной* [6, с. 121]. Ён таксама падкрэсліваў, што яго цягнула ад камянёў да жывых людзей.

Да цэнтральнай постаці Сакрата вядуць усе нізі афінскага свету. Чэшскі пісьменнік паказвае філосафа ў шматлікіх стасунках і ўзаемазвязях: з сябрамі дзяцінства, каханымі жанчынамі, гетэрамі, вучнямі, настаўнікамі, слыннымі творцамі – Фідзіем, Эўрыпідам, Арыстафанам, стратэгам Перыклам і Аспазіяй. Як мяркуе А. Малевіч, «галоўная праблема рамана – узаемаадносіны героя і народа» [4, с. 16]. Сакрат неаднойчы гаворыць пра неабходнасць народнай улады, бо, калі яе няма, у дзяржаве пануе жаж, нешта разбураецца ў самім чалавеку. Галоўны герой шмат разважае таксама пра мастацтва кіраваць людзьмі і дзяржавай: *Искусство правителя – самое сложное из всех человеческих занятий. Человек, поставленный на первое место в общине, обязан многое знать, уметь, быть рассудительным и отважным, и надо, чтобы в разуме его и в сердце была гармония добра и красоты. Можно ли научиться искусству правления? Я убежден, что – да* [6, с. 287]. Для Сакрата ўзорам кіраўніка робіцца Перыкл.

Перад намі ў творы паўстае псіхалагічна прапрацаваны і ўсебаковы партрэт героя. Гэтаму спрыяюць не толькі шматлікія непасрэдня партрэтныя апісанні Сакрата. Яго вобраз і асоба раскрываюцца праз учынкi і ў яшчэ большай ступені – праз шматлікія маналогі і дыялогі філосафа, якія адлюстроўваюць яго ўнутраны свет, погляды і вучэнне, пакінутае людзям. Сакрат звяртаецца да свайго вучня Крытона: *Смотри: ткач золотой нитью описал древние события. А я писать не могу. Я должен разговаривать. Мне необходим живой диалог, столкновение мыслей, чтобы то с одной, то с другой стороны рассмотреть все, что так запутано и противоречиво. Когда же мне успеть еще и записывать мгновенно вспыхнувшие мысли и слова?* [6, с. 240]

Асоба Сакрата падаецца таксама ў супрацьпастаўленні з вобразам яго вучня Алквіяда, расповеду пра лёс якога Ё. Томан адводзіць многія старонкі рамана. Бедны плебей і аматар жыцця Сакрат прапаведуе ўмеранасць і ўнутраны спакой. Прыгажун Алквіяд паказаны паспяховым, яскравым, таленавітым чалавекам, якога, тым не менш, разрываюць страсці. Ён праходзіць праз здраду радзіме, непрыняцце сучаснікамі і памірае ад рук забойцаў. Лёс усіх герояў арганічна ўпісаны ў жыццё Афін перыяду Пелапанескіх войнаў. Паказваецца, што Эладу пакутліва раздзіраюць супярэчнасці і крывавай міжусобіцы: «Томан пастаянна шукае эмацыянальны нерв часу, які ён апісвае» [3, с. 380].

Канцэптуальнымі характарыстыкамі вобраза Сакрата сталі яго прыхільнасць да матэрыялізму, жыццялюбства, сонцапаклонства і пазітыўнае стаўленне да феномена смеху. Калі Сакрат нараджаецца, ён смяецца, а не плача. Гэтым, на думку В. І. Шаўчука, «акцэнтуюцца прытчавы характар жыцця і вучэння філосафа» [2, с. 174]. Да пралога аўтар падбірае эпіграф з Дэмакрыта пра тое, што смех – прывілей багоў і людзей. Ды і сам Сакрат на старонках рамана шмат разважае пра значнасць смеху. У гуртку сваіх прыхільнікаў, які празвалі «мыслільняй Сакрата», філосаф казаў сваім вучням: *Разве смех мешает серьезности? По-моему, к серьезному лучше идти дорогой веселья* [6, с. 93]. Ужо знаходзячыся ў турме, у чаканні смерці, філосаф заўважаў у размовах з сябрамі: *Серьезная работа и веселость – это две половинки сердца. Без серьезности человек становится капризным, легкомысленным, поверхностным. А без веселости – ожесточенным, сухим, непредприимчивым, не верящим в жизнь* [6, с. 460].

Галоўны бог для Сакрата – Геліяс. Аўтары рамана падкрэслівалі: *Сократ больше любит солнце, чем тень* [6, с. 34]. Пазней, на судзе, філосафа папракалі гэтым, заўважаючы, што ён клянецца сабакам, а не багамі. Сам суд становіцца трыумфам мысляра і яго вучэння, але дэмас быў падкуплены. Прамова Сакрата бачыцца як зварот да сумлення афінскіх грамадзян. Апошнія дні філосафа поўняцца мужным трагізмам і мудрасцю. Каханая Мірто прыносіць на смертнае ложа філосафа свае абрэзаныя залатыя валасы і залатаквет. Апошняя, што прамовіў вялікі афінянін, былі словы: *В каждом человеке солнце – только дайте ему светить* [6, с. 465].

Цэнтральнымі ў рамане становяцца сцэны палемікі Сакрата з сафістам, суда і смерці героя. Як адзначаў А. Малевіч, «аўтары рамана здолелі сканцэнтраваны дзеянне вакол некалькіх кульмінацыйных момантаў, перамяжоўваючы іх своеасаблівымі інтэрмецца, якія робяць нас сведкамі ўяўных дыялогаў пісьменніка з героем» [4, с. 17]. Сцэна суда выступае апагеям перамогі філасофіі і ладу жыцця Сакрата. Мысляра абвінавачваюць у непрызнанні багоў, якія прапаведуюцца дзяржавай, ва ўвядзенні новых багоў, разбэшчванні моладзі, падрыве моцы дзяржавы. Супраць сямідзесяцігадовага філосафа выступаў непаспяховы паэт Мілет, якому, як і дэмасу, плацілі за галасаванне грошы. Томан малюе Сакрата на судзе спакойным і годным чалавекам, які не баіцца вынясення прысуду: *Внешний облик Сократа ни в ком не возбуждал жалости. Перед ними не жалкий бедняк, не запуганный старичишка, один вид которого остановил бы руку присяжного, готовую кинуть черный боб в урну. Сократ и в семьдесят своих лет статный, крепкий, выглядит куда моложе. Тело его, чаще открытое солнцу, чем прячущееся в тени, приобрело цвет почвы гудийских виноградников и по контрасту с белым хитомом кажется еще смуглее. Это тоже молодит Сократа. Но резко всего противоречит возрасту лицо, округлое лицо, не исчерченное старческими морщинами, лицо, несущее густую, мягко-волнистую окладистую бороду. Нельзя сказать об этом сильном лице, что оно улыбается; но и отрицать этого нельзя. Лицо Сократа излучает силу воли, радостное веселье и свет* [6, с. 380]. Сократ не абараняе сябе, а расказвае пра сваё жыццё і філасофію. Ён сцвярджае, што ніколі не быў песімістам і не бачыць свет у чорных фарбах, тлумачыць людзям, што яшчэ маладым чалавекам ён быў апантаны ідэяй фарміраваць і ляпіць замест нерухомых целаў душы жывых людзей. Сократ хацеў, каб сярод мармуровай прыгажосці Афін жылі людзі, такія ж прыгожыя, высакародныя і высокія духам. У адказ на ўсе абвінавачванні філосаф казаў, што мэтай яго вучэння было шчасце і асабісты дабрабыт кожнага чалавека і ўсёй краіны. Для апраўдання яму не хапіла некалькіх галасоў. Перыяд перад смерцю (а гэта быў цэлы месяц) становіцца часам разважанняў і размоў з сябрамі, сустрэч з каханай Мірто. Паказваецца чалавечая веліч і непакіснасць героя, які змог захаваць сілу духу і волі і не паддацца суму і страху ў чаканні непазбежнага. Вельмі характэрна, што Сократ адмаўляецца ад уцёкаў, падрыхтаваных яго вучнямі і вельмі пажаданых для ўлады. Мысляр заўважае пасля суда: *Сократа ли судили? Судили вообще человека? О нет! К смерти приговорили правду – вот почему так возмущены Афины!* [6, с. 416].

Аўтар асучаснівае вобраз свайго героя: «Яго метада – гэта актуалізацыя і мадэрнізацыя, а не прынцыпы гістарычнай канкрэтнасці. Аўтарскі падыход знаходзіцца ў супярэчнасці з гістарычным часам і псіхалогіяй героя, што ўтварае арганічную аснову твора» [1, с. 36]. Сам Ё. Томан тлумачыў гэта наступным чынам: «Я наўмысна ўзмацніў некаторыя рысы Сакрата і зрабіў больш пэўнай яго гістарычную місію, каб тым самым павялічыць уздзеянне твора на сучаснага чытача» [7, с. 456–457]. Таму Сократ Ё. Томана – матэрыяліст, атэіст, прыхільнік дэмакратыі. У прадмове да першага выдання аўтар таксама акцэнтаваў увагу на бунтарскім, язычніцка-ерэтычным характары свайго героя, прыбліжанага да сучаснага жыцця і яго ідэалаў настолькі, што нават аддаліўся ад Сакрата, вядомага па гістарычных крыніцах. Гэты вобраз выступае як папярэднік нашых уяўленняў пра справядлівасць, што найбольш яскрава выяўляецца ў палеміцы Сакрата з сафістам Гіпіем пра законы і чалавечую свабоду. Гэты эпізод фактычна ўзяты Ё. Томанам з кнігі Ксенафонта «Успаміны пра Сакрата». Аднак у Ксенафонта Сократ выступае як абаронца чалавечых законаў, дадзеных багамі. У чэшскага ж пісьменніка ён абараняе законы, зыходзячы з класавага прынцыпу, выступае за абмежаванне багатых. Такім чынам, у творы Ё. Томана погляды Сакрата сацыяльна дэтэрмінаваныя.

На думку чэшскага літаратуразнаўцы Ш. Улашына, у рамане назіраецца прамая палеміка чэшскага пісьменніка з Ф. Ніцшэ, які лічыў Сакрата песімістам (гл. [8, с. 91]). Томан паказваў антычнага філосафа вялікім аптымістам. У трактоўцы Ф. Ніцшэ Сократ выступаў як праціўнік грэчаскай трагедыі, дэкадэнт; у Ё. Томана ён паказаны як адукаваны чалавек, прыхільнік раўнапраўя жанчын, першы ў гісторыі філосаф, які даследаваў чалавека і быў упэўнены ў тым, што лёсы вызначаюцца не багамі: *Боги дали людям возможность во всех своих действиях, при решении всех дел руководствоваться знаниями. Поэтому следует развивать разум человека, показывать ему, что полезно, а что нет, что добродетель, а что – порок. Но прежде всего человек должен познать самого себя. Тогда он поймет, способен ли он к той или иной деятельности, способен ли выполнить доверенную ему задачу или иное дело, поставленное перед ним. Заглянуть в самого себя столь же необходимо, как и видеть окружающее. Человек должен чутко прислушиваться к самому себе, чтобы расслышать тот внутренний голос, которым говорит в человеке божественное, предупреждая от опасностей* [6, с. 328].

У мастацкай структуры рамана «Сократ» выкарыстоўваюцца прыёмы фантастычнага дапушчэння, мастацкай гульні. Гэта інтэрмецца – часткі рамана, у якіх аўтар твора Ё. Томан сустракаецца са сваім героем Сократам і размаўляе з ім на розныя тэмы. Як мяркуе Б. Докаўпіл, інтэрмецца ўведзена чэшскім пісьменнікам у тэкст, каб пераадолець вялікія часавыя разрывы паміж главамі рамана. У гэтых частках паказваецца канфрантацыя мінулага і сучаснасці. На думку літаратуразнаўцы, інтэрмецца можна

было б выкрасліць з рамана, і кнізе гэта не пашкодзіла б, бо гэтыя структурныя часткі дэманструюць недадуманасць аўтарскай канцэпцыі (гл. [1, s. 38]). Даследчык Ш. Улашын таксама негатыўна ацэньваў выкарыстанне інтэрмеца ў мастацкай тканіне рамана (гл. [8, s. 93]).

На наш погляд, не варта так крытычна ацэньваць падобныя сучасныя, у нейкай ступені постмадэрнісцкія, пасажы дадзенага мастацкага твора, паколькі ў інтэрмеца герой характарызуе самога сябе, тлумачыць уласныя ўчынкі і дзеянні, а таксама набліжае нас да разумення адпаведнай эпохі і сваёй пазіцыі. Гэта ажыўляе твор, надае яму гулівасці і сучаснай інтэрактыўнасці. Літаратуразнаўца В. І. Шаўчук лічыць, што «ў інтэрмеца адбываецца перакрываўнае часу мінулага і сучаснага. Гэта прыём кандэнсацыі раманнай прасторы і часу на абмежаванай плошчы» [2, с. 184]. Сам аўтар у рамана тлумачыць з'яўленне інтэрмеца наступным чынам: *Незадолго до появления Сократа я решал трудную задачу: как поведать читателю обо всем том, что произошло за эти два десятка лет прежде всего с самим Сократом, но и с Афинами, со всей Элладой. Пожалуй, можно воспользоваться случаем, чтобы осведомить читателя о событиях тех лет, почерпнув сведения из самого достоверного источника: непосредственно из уст моего героя* [6, с. 115].

Вельмі важнымі ў рамана з'яўляюцца жаночыя вобразы: перш за ўсё постаць жонкі Сакрата Ксанціпы, а таксама яго каханай Карыны, гетэры Феадаты, яе дачкі Цімандры і апошняй каханай філосафа Мірто. Ксанціпа паказана пісьменнікам вельмі нетрадыцыйна: не як сварлівая жонка, вобраз якой замацаваны ў гістарычных анекдотах, а як разумная, нават трагічная асоба. Сократ так характарызаваў Ксанціпу: *Встанет, подобная Артемиде, чуть выдвинет вперед красивую ножку, левую руку вбок, правую поднимет изящным жестом, откроет ротик – и полетят слова к покупателям, к родителям, ко мне, да со свистом – не слова, а туча стрел, не речь – персидская скачет конница! О, верьте мне, дорогие друзья, очень и очень многим следовало бы поучиться у нее. Изучать богатство выражений, подражать своеобразной решительной манере, перенимать интонации и так далее. А какой она знаток синонимов! Слышали бы вы, сколькими меткими сравнениями из царства природы и духа умеет она сказать* [6, с. 173–174]. Ксанціпа самааддана выходзіла сына Сакрата Лампрокла, моўчкі пераносіла наведванні Сакратам гетэры Феадаты, пастаянна недахоп грошай. Маладая дзяўчына Мірто, апошняе каханне Сакрата, жыве ў яго доме і дапамагае Ксанціпе па гаспадарцы. Але і гэта вытрымлівае жонка філосафа. Магчыма, сілы ёй надае каханне і павага да Сакрата. *Этот человек ни в чем не уступил бы Ясону, Ахиллу и Одиссею, а уж тем более божественному Силеу. Но что в нем было лучше всего, то это взгляд, завораживающий, но не так, как завораживает взгляд змеи, от которого цепенеет жертва; этот взгляд покорял сиянием доброты, и от него сразу становилось радостно и легко,* – так думала Ксанціпа [6, с. 145].

Мастацкую адметнасць твора, акрамя згаданых інтэрмеца, стварае шэраг літаратурных прыёмаў. Так, Ё. Томан выкарыстоўвае ў рамана ліставанне асобных персанажаў. Тут можна згадаць ліст афіняніна Лепціна да пляменніка пра заняпад Афін пасля залатога веку Перыкла. Неаднойчы ў мастацкай тканіне аўтар ужывае песні: іх выконвае Феадата-гетэра і сам Сократ (яго вулічныя песні): *Славься, Дионис, сын бога, Дионис, / Ты, людей утеха, приносящий жар, вина даритель, / Виноградною увенчанный лозою! / Ты ее плодами, соком сладким / Нас освобождаешь от тяжелых мыслей, / Отгоняешь горестные беды, дружбу насаждаешь, / Ты творец и раздаватель счастья* [6, с. 89].

Важная роля ў творы адводзіцца дыялогам і маналогам: менавіта ў такой форме падавалася вучэнне Сакрата. Адчуваецца, што Ё. Томан і М. Томанава з'яўляюцца аўтарамі шматлікіх п'ес, бо маналогі і дыялогі рамана маюць высокі ўзровень распрацаванасці, сведчаць пра літаратурнае майстэрства пісьменнікаў. У тэксце дзеянне мае вялікае, але ўсё ж другаснае значэнне, бо аснову твора складаюць філасофскія дыспуты і размовы. Акрамя таго, В. І. Шаўчук вылучаў «частую змену кадраў і апавядальнага рытму» [2, с. 184]. Безумоўна, трэба адзначыць і вострае псіхалагічнае напружанне, якое ствараецца аўтарамі.

Такім чынам, рамана чэшскага пісьменніка Ё. Томана «Сократ» з'яўляецца сапраўднай эпапеяй духоўнага і грамадскага жыцця старажытнагрэчаскай Афінскай дзяржавы. Аўтар стварае мастацкую энцыклапедыю, і ў працэсе чытання яго твора праз шматлікія культурныя, матэрыяльныя і духоўныя рэаліі мы не толькі спасцігаем жыццё і вучэнне старадаўняга філосафа Сакрата, але і складаем у сваім уяўленні карціну тагачасных грэчаскіх Афін, яе літаратуры, мастацтва, палітычных і грамадскіх варунаў.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Dokoupil B. Čas člověka, čas dějin. Poznamky k vyvoji české historické prózy 1966–1986. Praha : Československý spisovatel, 1988.
2. Шевчук В. І. Новітній чеський роман. Київ : Наукова думка, 1983.
3. Slovník české literatury 1970–1981. Praha : Československý spisovatel, 1985.

4. Малеви́ч О. Предисловие // Тoman Ё., Tomanova M. Cократ. М. : Радуга, 1983.
5. Toman J. Změňtese // Literární měsíčník. 1974. Č. 3. S. 26.
6. Toman Ё., Tomanova M. Cократ. М. : Радуга, 1983.
7. Toman J. Sokrates. Praha : Žatva, 1975.
8. Vlašin Š. Ve škole života. Praha : Československý spisovatel, 1980.

References

1. Dokoupil B. [Time of man, time of history. Remarks on the development of Czech historical prose 1966–1986]. Praha : Československý spisovatel, 1988 (in Czech).
2. Shevchuk V. I. [New Czech novel]. Kyiv : Naukova dumka, 1983 (in Ukrainian).
3. [Dictionary of Czech Literature 1970–1981]. Praha : Československý spisovatel, 1985 (in Czech).
4. Malevich O. [Foreword]. In: Toman J., Tomanova M. [Sokrates]. Moscow : Raduga, 1983 (in Russ.).
5. Toman J. [Change!]. *Literární měsíčník*. 1974. No. 3. P. 26 (in Czech).
6. Toman J., Tomanova M. [Sokrates]. Moscow : Raduga, 1983 (in Russ.).
7. Toman J. Sokrates. Praha : Žatva, 1975 (in Czech).
8. Vlashin Sh. [At school life]. Praha : Československý spisovatel, 1980 (in Czech).

*Артыкул паступіў у рэдкалегію 06.06.2017.
Received by editorial board 06.06.2017.*

УДК 81:821.16:1

МОЎНЫ ЭКСПЕРЫМЕНТ У БЕЛАРУСКАЙ ФІЛАСОФСКАЙ ПАЭЗІІ

А. С. ПАНФІЛАВА^{1*}

^{1*}Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі,
вул. Сурганава, 1, корп. 2, 220072, г. Мінск, Беларусь

Аналізуецца лінгвістычная скіраванасць філасофскай лірыкі на прыкладзе творчасці сучасных беларускіх паэтаў А. Разанава, М. Баярына, І. Кулікова. Апісаны гістарычныя перадумовы фарміравання лінгвацэнтрызму ў філасофскай паэзіі. Вылучаны асаблівасці ў арганізацыі лексічнай структуры твораў, выяўлена спецыфіка аўтарскай словатворчасці. Адзначана, што суб'ектыўная арганізацыя паэтычнага твора вызначае індывідуалізацыю яго мовы і абумоўліваецца імкненнем пісьменніка да стварэння самабытнай мовы. Сцвярджаецца, што мастацкая літаратура, як і філасофія, спараджае падзейнасць думкі, але, у адрозненне ад апошняй, не карыстаецца наборам аргументаў, якія можна пераняць у філосафаў, а зыходзіць з падзейнасці самой мовы: так сціраюцца межы паміж уласна філасофскім і мастацкім творами. Зроблена выснова пра тое, што ў філасофскай паэзіі названых аўтараў сама мова з'яўляецца тэмай паэтычных разваг і эксперыментаў, у якіх знаходзяць сваю рэалізацыю лінгвістычныя канцэпцыі сімвалістаў і структуралістаў.

Ключавыя словы: філасофская паэзія; словатворчасць; лінгвацэнтрызм; футурызм; метафізічны; заумь; кампазіты; лінгвапаэтычны.

ЯЗЫКОВОЙ ЭКСПЕРИМЕНТ В БЕЛОРУССКОЙ ФИЛОСОФСКОЙ ПОЭЗИИ

А. С. ПАНФИЛОВА¹⁾

¹⁾Центр исследований белорусской культуры, языка и литературы
НАН Беларуси, ул. Сурганова, 1, корп. 2, 220072, г. Минск, Беларусь

Анализируется лингвистическая направленность философской лирики на примере творчества современных белорусских поэтов А. Рязанова, М. Боярына, И. Куликова. Описаны исторические предпосылки формирования лингвоцентризма в философской поэзии. Выделены особенности в организации лексической структуры произведений, выявлена специфика авторского словотворчества. Отмечено, что субъективная организация поэтического произведения определяет индивидуализацию его языка и обусловлена стремлением писателя создать самобытный язык. Утверждается, что художественная литература, как и философия, порождает событийность мысли, но, в отличие от последней, не пользуется набором аргументов, которые можно перенять у философов, а исходит из событийности самого языка: так стираются границы между собственно философским и художественным произведениями. Сделан вывод о том, что в философской поэзии названных авторов сам язык является темой поэтических рассуждений и экспериментов, в которых находят свою реализацию лингвистические концепции символистов и структуралистов.

Ключевые слова: философская поэзия; словотворчество; лингвоцентризм; футуризм; метафизический; заумь; композиты; лингвопоэтический.

Образец цитирования:

Панфілава А. С. Моўны эксперымент у беларускай філасофскай паэзіі // Часоп. Беларус. дзярж. ун-та. Філалогія. 2017. № 3. С. 37–41.

For citation:

Panfilava A. S. Language experiment in Belarusian philosophical poetry. *J. Belarus. State Univ. Philol.* 2017. No. 3. P. 37–41 (in Belarus.).

Автор:

Анастасія Сергеевна Панфілова – аспірантка отдела изданий и текстологии. Научный руководитель – кандидат филологических наук Е. А. Василевич.

Author:

Anastasiya S. Panfilava, postgraduate student at the department of publications and textology.
anaspanf@gmail.com

LANGUAGE EXPERIMENT IN BELARUSIAN PHILOSOPHICAL POETRY

A. S. PANFILAVA^a

^a*Belarusian Culture, Language and Literature Research Centre,
National Academy of Sciences of Belarus, 1 Surhanava Street, 2 building, Minsk 220072, Belarus*

The article is devoted to analysis of phenomenon of linguistic focus philosophical lyrics on the example of the creativity modern Belarusian poets, A. Ryazanov, M. Boyarin, I. Kulikov. Describes the historical background of the formation of lingvocentrism in philosophical poetry. The features in the organization of the lexical structure of the works are characterized by the peculiarities of the author's word creation. Reveals that the subjective organization of poetry defines the individualization of the language of art works, which makes the desire of the writer to create a separate language. Literature, like philosophy, generates an eventuality of thought, but unlike the latter, it does not use a set of arguments that you can learn from philosophers, and proceeds from the eventuality of the language itself. So the boundaries are blurred between the actual philosophical work, and a work of fiction in the classical sense. In the philosophical poetry of the authors the language itself is the theme of poetic arguments and experiments, which are implemented linguistic concepts of the symbolists, structuralists.

Key words: philosophical poetry; occasionalism; lingvocentrism; futurism; metaphysical; nonsense; composites; linguopoetics.

Паэзія:
Спроба ацаліць мову.
Вызваліць мову – ад чалавека.
Даць мове шанец.

I. Бабкоў

Мова як сродак арганізацыі мыслення забяспечвае развіццё і функцыянаванне разнастайных кампанентаў культуры і з'яўляецца спосабам захавання і перадачы ведаў, перш за ўсё мастацкіх і філасофскіх. Адзін з чыннікаў фарміравання літаратурнай мовы як вышэйшай формы мовы нацыянальнай – мастацкая літаратура. Доўгі час нацыянальная філасофія і этыка існавалі толькі ў форме мастацкіх твораў, што асабліва ярка праявілася ў другой палове XX ст., калі літаратура вырашала сацыялагічныя, ідэалагічныя задачы, была правадніком палітычных ідэй, чым абумоўлены літаратурацэнтрызм беларускай культуры. Аднак у канцы XX ст. у ёй адбыўся лінгвістычны паварот. Цікава, да ўнікальнага суб'ектыўнага свету ў процівагу канверсному стандартызаванаму сацыялагізму была выклікана жаданнем захаваць модус мастацкасці, вызваленнем індывідуальнага ад дыктату калектыўнага. Суб'ектыўная арганізацыя паэтычнага твора абумоўлівае індывідуалізацыю мовы мастацкага выказвання. Па назіранні М. Тычыны, «у паэтаў часта ўзнікае ідэя стварэння спецыяльнай “паэтычнай мовы”, “мовы багоў”, а таксама адчуванне рэзкага непрыняцця наяўнай паэтычнай мовы і паэтычнага слоўніка. Гэта жаданне стварыць асобную “мову паэзіі” звычайна ўзнікае ў маладых паэтаў, якія ў выніку ствараюць свае групы (футурысты, дадаісты, сюррэалісты, імажыністы, “маладнякоўцы”, “бум-бам-літаўцы”» [1, с. 285].

Цікавай падаецца класіфікацыя У. М. Конана, згодна з якой вылучаюцца тры перыяды працэсу моўна-літаратурнага развіцця: этнаграфічны, класічны і перыяд другога спрашчэння. У этнаграфічны перыяд суб'ектам моватворчасці з'яўляецца народ і ў значна меншай ступені прафесійныя пісьменнікі. У класічны перыяд адбываецца завяршэнне фарміравання нацыянальных літаратурных моў, павялічваецца роля мастацкай літаратуры ў працэсе моватворчасці. Перыяд другога спрашчэння характарызуецца дамінаваннем літаратурнай мовы ў справе фарміравання мовы, моватворчасць пераносіцца пераважна ў сферу паэзіі. Даследчык адзначае, што «ў спрыяльных сацыяльна-палітычных умовах другаснае спрашчэнне пераадольваецца свядомым рухам грамадства да адраджэння традыцыйных духоўных каштоўнасцей» [2, с. 359]. Кожная хваля беларускага нацыянальнага адраджэння характарызуецца перш за ўсё ўздымам мастацкай творчасці і асаблівай увагай да нацыянальнай мовы. Першая хваля ахоплівае XIX ст., яна адметная творчасцю таварыства філаматаў, удзельнікі якога асабліваю ўвагу надавалі фальклорнай творчасці, дзякуючы чаму мова паэзіі насычалася міфалагічнай вобразнасцю і народнай словатворчасцю. Другая хваля нацыянальнага адраджэння прыпадае на першыя 30 гадоў XX ст.: перыяд літаратурнай дзейнасці суполак «Узвышша» і «Маладняк» характарызуецца актыўнай

аўтарскай словатворчасцю («бурапенная» плынь 1923–1925 гг., творчасць У. Дубоўкі, Я. Пушчы і інш.). Трэцяя хваля прыпала на канец XX – пачатак XXI ст.: гэта час эксперыментальнага «бум-бам-літаўцаў», новай паэтычнай мовы А. Разанава, Р. Барадуліна, І. Кулікова, М. Баярына.

Прыярытэт мовазнаўчых ведаў у вершах сучасных аўтараў абумоўлівае своеасаблівую лінгвацэнтрычную скіраванасць іх паэтычных сістэм. Паэзія дазваляе ў межах нацыянальнай мовы ствараць новую мову, адрозную ад штодзённай, «практычнай», што дасягаецца праз словатворчасць. Мову верша як асобную ў семантычным, а не толькі ў стылістычным ці функцыянальным плане мову ўпершыню даследаваў Ю. М. Тынянаў («Проблема стихотворного языка», 1924). Даследчык разглядаў вершаванае слова як «дэфармаванае» ў параўнанні з праявічным і «цеснотой вершаванага радка», рытмам, дынамізмам цэлага, інтэнсіўнасцю ўнутраных сувязей. Семантычная дэфармацыя слова адбываецца праз семантызацыю фанетыкі, граматыкі ці сінтаксісу і інш.

Лінгвапаэтычная канцэпцыя сімвалістаў была створана на аснове тэарэтычных прац А. Пацябні, а менавіта яго вучэння аб «унутранай форме» слова і сімвалізме мовы. Тэорыя заключаецца ва ўсталяванні ўзаемасувязі трох элементаў слова – знешняй формы, гуку, зместу (унутранай формы, якая раскрывае семантычную ўскладненасць). Паэтычнасць мовы выяўлялася ў яе сімвалізме, страта ўнутранай формы прыраўноўвалася да праявізацыі.

У пачатку XX ст. футурыстычныя пошукі расійскіх паэтаў аформіліся ў стварэнне асаблівай паэтычнай мовы, «заумі» як аднаго са сродкаў пабудовы новай мадэлі свету. Словатворчасць пашырае поле вобразнай асацыятыўнасці. Так, В. А. Седакова адзначае: «Самой магчымасці стварыць гэта садзейнічаў досвед найноўшай паэзіі мадэрну і авангарду, еўрапейскага і рускага, у якім паняццёвы і прадметны кампаненты семантыкі (тое, што складае звычайны змест слова) так рэзка сыходзілі ў цень, як ніколі раней. Дастаткова згадаць “самавітае слова” рускіх футурыстаў ці “змешчанае слова” поэтыя Стэфана Малармэ»¹ [3, с. 169]. Заснавальнік футурыстычнай словатворчасці ў рускай паэзіі – В. Хлебнікаў – зыходзіў з думкі пра тое, што наяўная мова ўжо няздольная быць сродкам адэкватнага адлюстравання свету; мову трэба абнавіць праз рэарганізацыю фанем, каб такім чынам стварыць новыя словы, якія б выражалі новыя сэнсы. Традыцыі такой словатворчасці працягвалі Д. Хармс і А. Увядзенскі, што ўваходзілі ў «Орден заумников», які ўзначальваў А. Туфанаў – аўтар кнігі «К заумі». Паэт, мастак і рэжысёр І. Цярэнцьеў стварыў у 1923 г. фаналагічную лабараторыю ў Інстытуце мастацкай культуры, якую наведваў А. Увядзенскі.

Сугучнай футурыстычным моўным эксперыментам з’яўляецца творчасць А. Разанава. Сам паэт называе сваю дзейнасць «сферай гукасэнсу», што вырастае з «гульні на гуках». Аўтар называе свой падыход да паэтычнага слова новым станам мыслення, праз які праяўляецца «пачуццё, якое думае, разумее». Паэтыка мадэрнізму арыентавана на актыўнае супрацоўніцтва з чытачом, таму для інтэрпрэтацыі мастацкага тэксту рэцэпіенту трэба дэкадзіраваць фанетычны ўзровень твора. Ключом да расшыфроўкі філасофскага зместу з’яўляецца фанемна-гукавая арганізацыя твора. Даследчыца Т. А. Аляшкевіч у манатграфіі «Фонасемантыка паэтычнага твора Алеся Разанава» адзначала: «Шматфункцыянальная прырода гука (эўфанічная, сімвалічная, эфатычная (лагічнае вылучэнне слова), форматворчая (з гукаў, іх камбінацый, паўтараў узнікаюць творы новай жанравай мадыфікацыі – разанаўскія квантэмы і вершаказы) рэалізуецца праз наступныя прыёмы: паранімічная атракцыя, анаграматычны паўтор, лейтматыў, “унутрылексічнае гукаперайманне”. Самым кумулятыўным выступае жанр вершаказа» [4, с. 151].

У жанры вершаказа працягваецца сусветная літаратурная традыцыя «паэзіі рэчыўнасці» (*Dinggedicht*), якая грунтуецца на спасціжэнні ўнутранай сутнасці рэчаў, што набываюць экзистэнцыйны сэнс: праз іх аўтар тлумачыць логіку быцця.

Лінгвацэнтрызм выступае дамінантай мастацкай творчасці і вядучым пачаткам у арганізацыі лексічнай структуры паэтычных тэкстаў паэтаў М. Баярына і І. Кулікова.

Міхась Баярын – беларускі паэт, філосаф, спецыяліст у лінгвістыцы старажытнай Індыі. Нарадзіўся ў 1978 г. у Мінску, скончыў БДУ (аддзяленне класічнай філалогіі), аспірантуру інстытута філасофіі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Пераклаў на беларускую мову некалькі старажытнаіндыйскіх тэкстаў («Бхагавадгіты» і інш.). З’яўляецца аўтарам паэтычнага зборніка «Шалёны вертаградар» (1998), «Самабыццё» (2014), заснавальнік інтэлектуальнага часопіса «Nihil», разам з В. Акудовічам стварыў інтэрнэт-сайт беларускіх нігілістаў, мэта якога – «адкрыць Беларусь у яе адсутнасці».

Даследаванне творчасці М. Баярына на гэты момант прадстаўлена ў беларускім літаратуразнаўстве некалькімі артыкуламі. У працы А. І. Бажок «Інтэлектуалізм Міхася Баярына» [5] звяртаецца ўвага на сэнсавую ўскладненасць вершаў, вызначаюцца некаторыя матывы лірыкі паэта. У артыкуле Н. М. Пазняк «Урбаністычная прастора ў лірыцы М. Баярына» [6] аналізуецца прычыны звароту аўтара да ўрбаністычнай вобразнасці і агульная танальнасць вершаў.

¹ Тут і далей пераклад наш. – А. П.

Паэт М. Баярын – прадстаўнік метафізічнай традыцыі аповеду. Яго вершы вылучаюцца складанасцю сэнсавага напаянення, асацыятыўнай вобразнасцю, шырокім выкарыстаннем міфалагем. Пад метафізічнай паэзіяй разумеюць «перш за ўсё тую частку філасофскай паэзіі, якая выходзіць за межы фізічнага пазнання свету і звязана з пошукамі існага, адкрыццём нематэрыяльных крыніц Быцця, па-другое, паэзію, якая часткова вызнае духоўныя прынцыпы той ці іншай рэлігіі і, па-трэцяе, зыходзячы з таго, што вызначальнай рысай мовы першых метафізікаў выступаў сінтэз – імкненне да ўстанаўлення сувязей паміж зямным і нябесным, матэрыяльным і ідэальным, названая з’ява ўяўляе сабой паэзію, якая дазваляе яднанне і ўзаемаўзбагачэнне слова паэтычнага і навуковага, штодзённага і высокага» [7, с. 56].

У самой назве зборніка вершаў «Шалёны вертаградар» утрымліваецца алюзія на рускамоўны зборнік духоўнай паэзіі Сімяона Полацкага «Вертоград многоцветный» (другая палова XVIII ст.). Як руплівы садоўнік, М. Баярын узрошчвае з кветак самоты свой метафізічны свет, з забытанай, як сны, прасторай, напоўненай зданямі. Сімяон Полацкі побач з вершамі змяшчаў звесткі пра невядомых яму раней экзатычных жывёл ці незвычайныя з’явы прыроды, што надавала яго кнізе характар музейнасці. У зборніку М. Баярына сабрана экзатычная беларуская лексіка са слоўнікаў В. Ластоўскага, а таксама М. Байкова і С. Некрашэвіча, што крыху абцяжарвае ўспрыняцце вершаў: *ачавістыя віжы, канцавосыя калянасці, пазор, зеркі, скелза, жагляр* [8]. Трэба адзначыць, што М. Баярын і І. Кулікоў – стваральнікі ўтапічнага праекта стварэння альтэрнатыўнай мовы – «свамовы». Дадзены праект стаіць на сутоку лінгвістыкі, паэзіі і тэасофіі, аб’яднаных у адно, – так, як яны існавалі ў пракаветнай традыцыі чалавецтва і як мы можам іх бачыць у старажытнай Індыі на прыкладзе Ведаў. Паэт М. Баярын тлумачыць, што свамова – гэта заканамерны адказ на выклік, які глабалізацыя кідае беларускай мове і культуры, мовацэнтрчнае бачанне будучыні свабоднай Беларусі, якое пры тым стане вяртаннем у пачатак, ва ўлонне самабытнасці (менавіта такі этымалагічны сэнс слова «свабода» – «сваё быццё»). Мова, з дапамогай якой не толькі ствараюць, спараджаюць новыя рэальнасці, але якая і сама ўтрымлівае пэўную рэальнасць, неаднаразова сакралізавалася: царкоўна-славянская мова ці латынь абвяшчаліся чыстымі мовамі, прыдатнымі для набажэнстваў, санскрыт выкарыстоўваўся як мова рэлігійнага культу і гуманітарных навук.

«Свамова» аб’яўляецца чыстай мовай, заснаванай на каранёвай сістэме словаўтварэння і прызначанай, паводле задумы М. Баярына і І. Кулікова, для выкарыстання ў набажэнствах, мастацкіх і філасофскіх тэкстах. Сярод пісьменнікаў, што пішуць на «свамове», М. Баярын называе А. Разанава, В. Сёмуху (яго пераклад Бібліі), І. Кулікова.

Ігар Кулікоў – паэт, лінгвіст, перакладчык. Нарадзіўся ў 1988 г. у Мінску, скончыў філалагічны факультэт БДУ. З’яўляецца аўтарам чатырох зборнікаў паэзіі: «Паварот да мора» (2011), «Свамова» (2013), «Сівер-гара» (2015), «Валадар загадак» (2017). У кнізе «Свамова» знайшлі ўвасабленне ідэі ведычнай культуры Стражытнай Індыі – ідэі самабыцця, самаўзнікнення, самастойнасці, самабытнасці.

Праблема суадносін формы слова і яго значэння закраналася ў старажытнаўрэйскім вучэнні кабала, у індыйскіх тэкстах Упанішад, у рунах вікінгаў. Аднак самая першая спроба тлумачэння сувязі гуку і сэнсу ў гісторыі мовазнаўства змяшчаецца ў індыйскіх Ведах, згодна з якімі сутнаснасць рэчы заключана ў гуках слова. Санскрыцкая тэорыя паэзіі ў сваёй аснове з’яўляецца лінгвістычнай. Так, у санскрыцкай паэтыцы Бхамахі (V–VII стст.) пададзена класічнае азначэнне паэзіі, якое легла ў аснову далейшых тэорый: паэзія – гэта слова і сэнс, з’яднаныя разам. Ключавым момантам паэтыкі з’яўляецца выхад за межы звычайнага праз выкарыстанне гіпербалічных фігур [9].

Паэтыка твораў І. Кулікова адметная ўвасабленнем санскрыцкай тэорыі паэзіі і выкарыстаннем элементаў граматыкі санскрыту пры словаўтварэнні. Санскрыцкая граматыка скіравана ад сэнсу да формы. Паэт І. Кулікоў складае спіс аддзяслоўных каранёў, якія, на яго думку, выяўляюць найбольш пэўны змест рэчы, і дадае да іх суфіксы з канкрэтным значэннем. Аўтар прытрымліваецца пурыстычных пазіцый і, наслідуячы традыцыі В. Ластоўскага, стварае свой слоўнік («слоўе») чыстых слоў, якія «перакладаюць» агульнаўжывальныя словы (у тэрміналогіі І. Кулікова – запазычанні, што разбураюць стройную сістэму мовы). Так, замест назоўніка *перамога* аўтар прапаноўвае наватвор *адоля* (ад дзеяслова *адолець*), замест лексемы *вада* – *брына* (ад *набрыняць*), замест слова *верш* – *таймо* (ад *таява – паэзія*) [10, с. 78].

Адным з самых прадуктыўных спосабаў сучаснага беларускага словаўтварэння з’яўляецца кампазіцыя – аснова- і словаскладанне. Складаныя словы выкарыстоўваліся ад самага пачатку станаўлення пісьмовай гісторыі славянскіх моў, заўважана шырокае выкарыстанне кампазіцыі ў фальклорна-дыялектных запісах беларускай гаворкі. У 1920-я гг. назіралася тэндэнцыя інавацыйнага пошуку ў кампазіцыі сярод беларускіх пісьменнікаў: У. Дубоўка, М. Байкоў, К. Крапіва, К. Чорны, Х. Шынклер, Я. Лёсік узбагацілі мову аўтарскімі наватворамі. Гэту традыцыю працягвае І. Кулікоў. У сваёй творчасці для пашырэння паэтычнага слоўніка пісьменнік актыўна выкарыстоўвае кампазіцыі: *тагасвет, гэтамір, крутаверць, вонкашчасны, усюдысцягоўцы, бытапагарда, жыццявар, зацінлівамысныя, зьзяйналэзы* і інш. [10; 11].

З мэтай выхаду за межы звычайнага, пашырэння сэнсавай напоўненасці слоў І. Кулікоў у паэтычных творах актыўна выкарыстоўвае алагічныя канструкцыі: *бязь дзьвераў раздзьвернуты дом*¹, *бяз золку залочаны дзень*, *бязь сена накіданы стог* [10, с. 8], *іду на месцы, сабой абагнаны* [10, с. 8]; антытэтычныя канструкцыі: *шоргат мышы ў куце – ціхата ўнутры / за сьцяной хадня – нерухомы ты* [10, с. 12]. Для паэта мова – сфера сакральнага, «таёмнай мудрасці», увасабленне волі да свабоды праз словатворчасць.

Мастацкая літаратура, як і філасофія, спараджае падзейнасць думкі, але ў адрозненне ад апошняй не карыстаецца наборам аргументаў, якія можна пераняць у Платона, Канта, Гегеля і іншых філосафаў, а зыходзіць з падзейнасці самой мовы. Так сціраюцца межы паміж уласна філасофскім творам і творам мастацкай літаратуры ў класічным яго разуменні. У філасофскай паэзіі А. Разанава, М. Баярына, І. Кулікова сама мова з'яўляецца тэмай паэтычных разваг і эксперыментаў, у якіх знаходзяць сваю рэалізацыю лінгвапаэтычная канцэпцыя сімвалістаў, лінгвістычныя ідэі структуралістаў.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Тычына М. А. Філасофія літаратуры: беларускі варыянт. Мінск : Беларуская навука, 2014.
2. Беларуская мова : энцыклапедыя. Мінск : Беларуская энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 1994.
3. Сёдакова О. А. Четыре тома. М. : Университет Д. Пожарского, 2010. Т. 3 : Poetica.
4. Аляшкевіч Т. А. Фонасемантыка паэтычнага твора Алеся Разанава. Мінск : Беларуская навука, 2014.
5. Бажок І. А. Інтэлектуалізм у паэзіі Міхася Баярына // Актуальныя праблемы філологіі : сб. науч. ст. Гомель, 2009. Вып. 2. С. 11–16.
6. Пазняк Н. М. Урбаністычная прастора ў лірыцы Міхася Баярына // Куляшоўскія чытанні : матэрыялы Міжнар. навук. канф. (Магілёў, 24 крас. 2009 г.) / рэдкал.: В. І. Рагаўцоў [і інш.]. Магілёў, 2009. С. 59–61.
7. Иконникова Е. А. Краткий словарь метафизической поэзии. Южно-Сахалинск : Издательство СахГУ, 2000.
8. Баярын М. Шалёны вертаградар. Мінск : БГАКЦ, 1998.
9. Гринцер П. А. Основные категории классической индийской поэтики. М. : Наука, 1987.
10. Кулікоў І. Свамова. Мінск : Медысонт, 2013.
11. Кулікоў І. Сівер-гара. Мінск : Медысонт, 2015.

References

1. Tychyna M. A. [Philosophy of literature: Belarusian variant]. Minsk : Belaruskaja navuka, 2014 (in Belarus.).
2. [Belarusian Language] : encyclopedia. Minsk : Belaruskaja jencyklapedyja imja Petrusja Browki, 1994 (in Belarus.).
3. Sedakova O. A. [Four volumes]. Moscow : Dmitrii Pozharskii university, 2010. Vol. 3 : Poetica (in Russ.).
4. Aliashkevich T. A. [Phonosemantic poetical works of Ales Ryazanov]. Minsk : Belaruskaja navuka, 2014 (in Belarus.).
5. Bazhok I. A. [Intellectualism in the Modern Belarusian Poetry]. *Aktual'nye problemy filologii* [Actual problems of philology] : collect. of sci. works. Gomel, 2009. Issue 2. P. 11–16 (in Belarus.).
6. Pazniak N. M. [Urban space in the lyrics of Mihail Bojaryn]. In: *Kuljashowskija chytanni* [The Kuljzhow's readings] : materials of the Int. sci. conf. (Mogilev, 24 April, 2009). Mogilev, 2009. P. 59–61 (in Belarus.).
7. Ikonnikova E. A. [Concise dictionary of metaphysical poetry]. Yuzhno-Sakhalinsk : Publiding house Sakhalin State University, 2000 (in Russ.).
8. Baiaryn M. [The Mad Vertagradar]. Minsk : BGAKTS, 1998 (in Belarus.).
9. Grintcer P. A. [The main categories of classical Indian poetics]. Moscow : Nauka, 1987 (in Russ.).
10. Kulikow I. Svamova. Minsk : Medysont, 2013 (in Belarus.).
11. Kulikow I. Siver-gara [Siver-mountain]. Minsk : Medysont, 2015 (in Belarus.).

Артыкул паступіў у рэдкалегію 15.06.2017.
Received by editorial board 15.06.2017.

¹Прыклады прыводзяцца з захаваннем аўтарскай арфаграфіі. – А. П.

УДК 82.091

ДРЕВНЕРУССКИЙ ПРОТОТИП АФОРИЗМА Ф. И. ТЮТЧЕВА «МЫСЛЬ ИЗРЕЧЕННАЯ ЕСТЬ ЛОЖЬ»

Д. Л. БАШКИРОВ¹⁾

¹⁾Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск, Беларусь

Рассматривается отраженный в афоризме Ф. И. Тютчева «мысль изреченная есть ложь» итог взаимодействия литературы и философии в культуре первой трети XIX в., где под наслоениями европейской философской мысли обнаруживаются традиции древнерусского искусства как ее неискаженный, первоначальный вариант. Сделан вывод о том, что разочарование в языке философских спекуляций, предпочтение молчания оказываются тождественными апофатическому значению «замышления Бояна», нейтрализующему его воздействие на архитектуру художественного пространства «Слова о полку Игореве». Утверждается, что афоризм «мысль изреченная есть ложь» оказывается своего рода переводом на язык понятий современной культуры отрицательного значения «замышления Бояна» (...а не по замышлению Бояню) и определяется присущей им общей природой мировоззренческой и художественной ситуаций.

Ключевые слова: мысль; слово; воплощение; выражение; древнерусский; философия; религия; бытие; сознание; язык; материя.

OLD RUSSIAN PROTOTYPE APHORISM OF F. I. TYUTCHEV «THE THOUGHT UTTERED IS A LIE»

D. L. BASHKIRAU^a

^aBelarusian State University, 4 Niezaliežnasci Avenue, Minsk 220030, Belarus

The aphorism of F. I. Tyutchev «the thought uttered is a lie» is considered in this article from the point of view of the problem of the relationship between thought, word and silence presented in it. The result of the interaction of literature and philosophy in the literature of the first third of the XIX century, reflected in the concept of «thought uttered» returns back to the traditions of Old Russian art which are revealed under the layers of European philosophical thought as its undistorted, original version. The content presented in the article leads to the conclusion that the disappointment in the language of philosophical speculation, the preference of silence is identical with the apophatic meaning of Boyan's «intention», with which the author of «The tale of Igor's campaign» attempts to neutralize his influence on the architectonics of the artistic space. As a result, «the thought uttered is a lie» turns out to be a kind of translation into the language of modern culture concepts «and not according to the intention of Boyan» and is determined by their inherent common nature of worldview and artistic situations.

Key words: thought; word; embodiment; expression; Old Russian; philosophy; religion; existence; consciousness; language; matter.

Образец цитирования:

Башкиров Д. Л. Древнерусский прототип афоризма Ф. И. Тютчева «мысль изреченная есть ложь» // Часоп. Беларус. дзярж. ун-та. Філалогія. 2017. № 3. С. 42–48.

For citation:

Bashkirau D. L. Old Russian prototype aphorism of F. I. Tyutchev «the thought uttered is a lie». *J. Belarus. State Univ. Philol.* 2017. No. 3. P. 42–48 (in Russ.).

Автор:

Дмитрий Леонидович Башкиров — кандидат филологических наук, доцент; доцент кафедры русской литературы филологического факультета.

Author:

Dzmitry L. Bashkirau, PhD (philology), docent; associate professor at the department of Russian literature, faculty of philology.
bashkirov_dl@mail.ru

Стихотворение Ф. И. Тютчева «Silentium!» (до 1830 г.) было реакцией на те надежды, которые связывались в русской литературе с языком философских спекуляций как языком внутреннего человека. «Любомудрие» привело к растворению мысли в идее. В стихотворении С. П. Шевырева «Мысль» представление о ней не случайно облекалось в библейскую образность (...*Как пышный кедр на высотах Ливана*). Светская культура находила в конечном итоге внутри себя не «ум», куда пало *чуть видное зерно*, а его ветхого двойника, истлевшую «главу», где *зерно то сокрывалось*.

Соседство «изреченности» и «лжи» обозначило поворотную точку в развитии русской литературы. Мысль как предмет выражения обнаруживала в концепции невыразимости, определявшей направленность художественных поисков романтизма, обычный «перевод». Им обуславливалось как отношение светского и религиозного начал в европейской культуре, так и положение последней в русской литературе в виде заимствования. Заимствованные элементы или формировали вокруг себя центробежное поле выражения, или подчинялись центростремительным законам архитектоники воплощения, преобразующей множественное в единственное, а мысль – в «отклик» (Н. В. Гоголь), «всемирную отзывчивость» (Ф. М. Достоевский).

Как утверждение *мысль изреченная* у Ф. И. Тютчева акцентировала внимание на своем поверхностном, звучащем слое, выступая в этом качестве уже в виде вопроса о сущности слова, его положении в мироздании: слово направлено к миру своей материальной стороной или сокровенной логосной природой, из которой возникает действительность художественного пространства? Данный момент предвосхищен в заглавии стихотворения, где противоположность лжи – молчание – получает внешнее, звучащее оформление на мертвом языке, а в сфере понимания (смысла) облекается образной тканью.

Недействительность, которую предполагает эпитет *изреченная*, двояка. С одной стороны, он указывает на языковой эквивалент мысли, с другой – на ее современный, европейский статус¹. Причем эти две стороны тесно взаимосвязаны. Европейское выступает только в виде современного. В свою очередь, современное – *изреченное* в значении «доступное, понятное» – определяет внутреннюю подоплеку европейской культуры как своеобразного перевода «темных мест» религиозного сознания. В результате *мысль изреченная*, представляющая пространство ассимиляции религиозного мироощущения, развернутое в прошлое и настоящее, в России замкнулась в своем секулярном значении и времени, современности. В этом качестве она противопоставила себя древнерусской традиции, обнаружив в изреченности ситуацию выпадения из внутреннего во внешнее, заимствованное, где смысл подменялся временным разрывом.

В данном аспекте новое и старое в русской культуре соотносится как светское и религиозное. В стихотворении Ф. И. Тютчева диалектика *языка* и *молчания* европейской культуры выступала именно в качестве *заимствования*, соответствовавшего внешнему языковому слою и непроницаемого для внутреннего (церковнославянского) уровня. Таким образом, *изреченной* мысли присуще двойное бытие – заимствованное и самобытное. Первое сводило мысль к самому ее обнаружению, второе видело в их тождественности заблуждение. Изначально данная двойственность *изреченной* мысли реализовывалась на уровне синтеза философии и поэзии. Тождество мысли ее выражению (философия) выступало в виде идеала (поэзия). Так, *невыразимое* В. А. Жуковского предполагает именно *изреченное* и в этом значении связано с идеей «бедности языка перед непосредственным переживанием» [1, с. 66]. Таковую же направленность носил поиск русскими шеллингианцами философского, антропологического аналога «языка Адама», заключавшего в себе первозданное единство бытия и сознания. Однако внутри русской культуры *мысль изреченная* из идеала преобразуется в *ложь*, противопоставленную истине, как множественное единственному. *Изреченное* в значении «ложное» открывается в аспекте «перевода» Божественного Откровения на язык светской культуры. Оно является обратной стороной христоцентричности, своеобразным продуктом распада архитектоники воплощения, преобразующей отдельное в целое.

В данном контексте изреченность тождественна выразительности, под знаком которой проходили контакты древнерусской и европейской культур. Но если выразительность восходила к группе художественных явлений, проявлявших религиозную объективность индивидуальными формами сознания, то изреченность определяла сам характер отношений нового и старого. Она указывала на их наружную изменчивость и внутреннюю неподвижность. Изреченность – восприятие бывшего с точки зрения текущего, когда поверхностное предшествует внутреннему, сокровенному. В аспекте методологии оценки художественных явлений изреченность как способ «обратного» воздействия на реальность указывает на направленность динамических линий в строении образов. Они или определяются действием из глубины, преобразующим материальную природу явления (импульс религиозной культуры), или,

¹ «Современное» в данном контексте – это постоянное качество художественного образа, его временная константа, характеризующая подвижность, текучесть, неустойчивость элементов. Она указывает на ситуацию формирования явления, образования внутренних связей из внешних.

наоборот, материя выступает в виде не страдательного, а активного, конструктивного начала, которое привносится в картину мира (импульс светской культуры).

Одно из первых столкновений в древнерусском искусстве традиционного и нового закрепились в понятиях «темнозрачие» и «световидность», где первое – производное от второго. Это нарушение последовательности было результатом ситуации изреченности, обращенной не к содержанию понятий, а к их противопоставлению, расщеплению целого в рамках светского культурного компонента. Единство объективного и субъективного разрушалось. Круг художественных явлений нивелировался. Речь шла не о субъективном (новизна) и объективном (старина) модусах, а о двух субъективных точках зрения. Неслучайно в эстетических фрагментах XVII в. суждения сторонников того, что «помрачено и обетшало» [2, с. 298], зачастую персонифицированы. Подмена сущности явления его индивидуальным восприятием – общее место в культуре нового времени. Например, вытеснение классицизма из современных представлений о творчестве активизирует в нем консервативное начало, «старину», причудливо сочетавшую европеизированный рационализм и церковнославянское языковое обрамление, что становилось возможным благодаря субъективности. В итоге *мысль изреченная* фиксирует в себе крайнюю степень монологичности сознания, из которой рождается множественность индивидуальных, раздробленных истин, не способных к диалогу.

В древнерусской словесности мысль осуществляется в творении, поэтому человек видит себя в ней и уже потом – ее в себе. Нарушение этой последовательности – одна из центральных мировоззренческих «перипетий» древнерусских памятников. В «Шестодневе» Иоанна, экзарха Болгарского, богословие *божественного творчества* [3, с. 80] вставлено в разветвленную канву представлений античной науки и философии – замкнутых в человеке отрезков мысли, которая в этом качестве выступает на поверхность. Это прообраз изреченности, которая в средневековом тексте принимает вид маргиналий на полях основного содержания. В центробежной природе знания критиков Моисея прослеживаются типичные черты грехопадения, накладывающие отпечаток на бытование мысли, обращенной наружу, к своему выражению. Она словно выходит из материи по аналогии с человеческим искусством, возникающим «по требованию необходимости», когда вещество предшествует образу, мысли: «искусство позднее веществ». Представление о мысли, возникающей между материей и образом (формой), характеризуется скрытой в ситуации выражения низостью «умствований», не достигающих «высоты истины» [4, с. 25], когда мысль предшествует материи. Это восхождение от низкого к высокому, которое всегда остается равным своему начальному состоянию.

Творение из небытия бытия (Премудрость Божия) действительно, а не выразимо, потому что было «прежде нежели существовало что-нибудь из видимого ныне» [4, с. 25]. Действительность Премудрости Божией не разделяет мысль и действие. Создатель «вместе и помыслил, каким должен быть мир, и произвел материя соответствующую форме мира» [4, с. 25]. Мысль в библейском рассказе нисходит к человеку, привносится, дается свыше как созерцание сущего. Это действие – «крылья» – способное возносить от видимого к невидимому, изображать Премудрость, изображаясь в ней. Поэтому мысль не обнаруживается, а обнаруживает. Моисей сообщает *о неизглаголемой премудрости творчей множественным же именем* [5, л. 726]. Имя-слово характеризуется не смыслом, а множественностью (материей), в которой открывается изобразительное созерцание неизглаголемого. Как множественность, имя-слово определяется недостаточностью, «погибелью» ума в несоизмеримости внутреннего и наружного: откуда *в коль мале теле толика мысль* [5, л. 208a]. Чтобы стать мыслью, «множественное имя» должно сложиться в единство, освободиться от своей материальной ограниченности.

«Шестоднев» – стечение мысли, зодчество созерцания прошлого настоящего (*В начале сотвори Бог небо и землю*), которое невидимо, потому что не устроено, в настоящем будущего (*И рече Бог: да будет свет*), которое видимо и устроено. В книге Бытия *сотворение* предшествует *речению*, невидимое – видимому. В именах «Шестоднев» *видит порядок*. И наоборот, критика библейского повествования о сотворении мира как прототип *мысли изреченной* строится вокруг именований, а не разворачивается в их последовательность. Это состояние ума, не способного «выйти» из тела, нарушение порядка, когда на место (*начало*) действия (*сотвори*) ставится предмет. Мысль не собирается, а выражается, отпадая от целого, что становится ее опровержением: «...потому что последующим всегда опровергалось предшествующее» [4, с. 7]. «Шестоднев» в данном аспекте – развернутое воплощение архитектоники мысли, которую святой Василий Великий выделяет в библейском повествовании.

Первые слова книги Бытия характеризует *прекрасный порядок*, который тождественен *неизглаголемому*. Человек созерцает избыточность мысли, видя которую можно только *радоваться и веселиться*. Он *кормится мыслями, на дела Божия взирая* [5, л. 16], славословит *вместе* с пророками и отцами Церкви. *Вместе* – ключевое понятие. Мысль – откровение-общение. В этом качестве она или передается, осуществляясь в человечестве, или замыкается в себе. Этим обусловлена тесная связь в славянских текстах представления о мысли с концепцией перевода творений отцов Церкви.

Точность мысли, которая должна сохраниться в изменчивой стихии речи, равнозначна ее месту в архитектонике оригинала, а не *начертанию*, отрывающему ее от целого. «Шестоднев» воспроизводит замысел, первоисточник через преобразование в художественность *множественного имени* библейского повествования о сотворении мира. Изображаясь в искусстве, мысль выступает, достигая предельного несоответствия, из вещества (имя) и одновременно предшествует (неизглаголемое) ему, открывает вещество внутри, а не в начале творения. Как искусство, изображение, мысль привносит в материальную картину мира возвратное движение к замыслу, Премудрости Божией. Иную ситуацию отражает *мысль изреченная*. Это ситуация полной тождественности мысли и материи, материальности замысла, «вещей» мысли.

Элементы *мысли изреченной* прослеживаются в «Слове о полку Игореве». По замыслу Бояню – выпадение из бывшего, ограничивающее мысль вещественным началом. Замышление даже визуально представляет собой усечение, определяющееся по краям. Оно словно вырвано из продолжения библейского рассказа и поставлено в начало. *Хотяше песнь творити* образует «чертеж» мироздания, где две плоскости соединяются вертикалью мысли и одновременно замыкают ее в себе. Если стихии земли и неба одушевляются, то мысль овеществляется изображением: *растекается мыслию по древу* [2, с. 74]. И уже это изображение превращается в волка и орла – в мифологическое «нерасчлененное единство действия и сознания» [3, с. 24].

В строении образа и его деталях можно увидеть перевернутое отображение повторяющейся в «Шестодневе» идеи соответствия природы каждого искусства веществу. У плотников, строителей, кузнецов, ткачей «по прекращению действия, дело на виду» [4, с. 14]. В данном аспекте дерево выступает как материал, предшествующий тому образу, который в нем открывает человек: «...в сих искусствах иное есть материя, иное форма, а иное – производимое по форме, и вещество берется совне, форма же прилагивается искусством, а произведением бывает нечто сложенное из того и другого, из формы и из материи» [4, с. 24–25]. Но если в «Шестодневе» последовательность «материал – идея-мысль – произведение», представляя отношение искусства и вещества, расположена горизонтально в продолжении целого, то в древнерусском памятнике – вертикально. Структура образа акцентирует внимание на первоначальности, а не на предметности *древа*, на превращении материи через ее заключение в мысль в небывшее. *Срастворение* мысли и вещества как стихийной причины мира передается действием *растекается мыслию по древу* [2, с. 74], являющимся прообразом невыразимости, из которого затем появляется уже «мысленное древо» – тайная и одновременно овеществленная природа сущего, к которой приобщен Боян. Глагольная форма указывает на наружность, поверхностность мысли, не проникающей, а облекающей собой «древо»-вещество как свое сокровенное содержание. Происходит идолизация материи, выступающей в виде первопричины мира. Функция дерева здесь двояка: это и наиболее распространенный у славян материал для изготовления идолов, и образ, к которому тяготеет представление о мысли, возносящей от земного к небесному, мысли-речи, которая сама выступает в виде материи, выражающей «вещую» природу.

Однако диалогичность древнерусского памятника не замыкает образ в себе, а открывает его полифонические возможности. Дерево фигурирует как вещество и как изображение мысли. В первом случае оно наделяется общими свойствами материи, ее склонностью к выражению, где *пръсты вещица*, а *струны живая*, телесность овеществляется, а предметность одушевляется. Являясь изображением мысли, дерево выступает не в значении «небывшего», а как бывшее, сотворенное, конкретное, от которого отделяется выразительная способность материи, принимающая вид отдельного, сверхвыразительного начала, аккумулирующего в себе энергию уподобления: *...скача, славию, по мыслену древу* [2, с. 75].

Знаменательны изменения, которые происходят с этим образом в «Задонщине». В ней творческая вертикаль, образованная выразительностью мысли, становится горизонтальной. Памятник не просто использует предшественника, а мыслится в его продолжении, включая, соответственно, и саму художественную стихию в этот ряд. Словесное искусство видит себя не в исключительности своей «вещей» природы, а в традиционности искусства-ремесла. Оно не начинает, а продолжает, составляет *слово к слову*. «Философия творчества» Бояна переоформляется в изображение художественных навыков, где конструктивное и концептуальное становится прикладным, выступает как способ и средство, как украшающее, но не творящее, включается в картину мира, а не создает ее. Но особенно интересно, что эти изменения отражаются в конфигурации мысли. «Мысленное древо» преобразуется в «мысленное русло». Хотя речь идет об одном из испорченных мест «Задонщины», однако оно замечательно в самой своей структуре, обусловленной смыслами: *Не [но] проразимся мыслию по землям и [а] помянем первых лет времена...* [6; 7]. Мысль представляет бытие уже не в поперечном, а в продольном сечении, обнаруживаясь не в его начале, а в продолжении. Это приводит к тому, что образующей для нее становится апофатическая позиция, данная в двойном отрицании. Мысль не уподобляется реке, прокладывающей русло (*...не проразимся мыслию по землям*). Хотя по ее способности охватывать пространство

и время к ней применимо это сравнение, и оно входит в текст в снятом виде через вполне уместный здесь противительный (или соединительный) союз как возможность переносить-вспоминать *первых лет времена*.

Способность мысли проникать времена – общий мотив для «Слова о полку Игореве» и «Задонщины». Но в первом случае это темное время, во втором – светлое. Умозрение «Шестоднева» откликается в световой природе (софийности) потока художественных образов древнерусских памятников. Мысль открывается в свете, а свет в красоте. В чистом виде «светоносность» [3, с. 195] наблюдается в «Слове о погибели Русской земли». В «Задонщине» она выделяется из *замышления Бояна*, вещая природа которого становится художественной, превращая миф (мысль как действие) в развернутую метафору (действие как красота). *Замышление*, в вертикальном строении которого узнается *мысль изреченная*, образует не *мировую ось* и воронку событий вокруг нее, а включается в течение (поток образов) изобразительного слоя. *Свиток* времен, устремленный к внутренней замкнутости сознания, преодолеваясь в «Слове о полку Игореве» маятниковым смещением *оси*, закрепленной в неподвижной точке, от света к тьме и от тьмы к свету, развивается. *Замышление* помещается в среду «множественных сознаний», становится частью ее архитектоники, соборности, составляющей *слово к слову*. Отношения между «Словом о полку Игореве» и «Задонщиной» выходят за рамки «нестилизованного подражания» [7, с. 209]. Памятник XIV в. очень чутко реагирует на предызобразительную природу предшественника, где идея единства получает сложное, многоступенчатое художественное выражение из-за отсутствия основания в действительности. *По былинам сего времени* не хватает самодостаточности, и в этом аспекте они не столько противопоставляются *замышлению Бояна*, сколько опираются на него.

Прообразовательный характер идеи единства, с одной стороны, согласуется с христианским символизмом, но с другой – требует усилий для своего закрепления в конкретном историческом материале. *Замышление*, наделяющее материю сознанием, мыслью, подспудно, через отрицание овеществляло идею единства, связывало ее символизм с пластикой конкретности. Из символического и исторического пластов складывалось своеобразное двуязычие памятника, ставившее содержание в ситуацию взаимного перевода: трансформации реальности символов в символическую реальность. Оно реализовывалось в колебательных движениях света и тени, находивших выражение в многогранном, сложном строении художественных образов. В них на первый план выступала потребность в оригинале, к которому могла бы восходить ситуация взаимного перевода. Именно этот «оригинал» является опорным элементом «Задонщины», где идея единства представлена не прообразовательно, а дана в своей действительности. В данном аспекте концепция бедности «стилистической» и бедности «отдельных образов» [7, с. 215] «Задонщины», характеризующая ее отношения с памятником-предшественником, указывает не столько на «механический» (изъятие из контекста [7, с. 215]), сколько на онтологический след. Речь идет о той исходной бедности человека, праха, которая является единственно возможной носительницей его божественного сыновства. Ядром «Задонщины», ее стержнем оказывается образ Русской земли – младенца, перед которым бессильно могущество зла, если *Господь Бог помиловал за добрая дела* [6, с. 13]. Вычленение этой духовной «бедности» из земного «богатства» определяет собой во многом особенности художественной ткани «Задонщины», что откликается в концептуальном для нее «обеднении» образов. Именно оно позволяет вернуться и одновременно становится воплощением устойчивой, непрерывной «светоносности» мира и человека, утраченных в ситуации междоусобиц, наказания за грехи.

Отрицательное значение, в котором выступает *замышление Бояна* (...а не по замыслению Бояню), указывает прежде всего на его готовый, законченный вид. Оно уже *изречено*, т. е. предопределено, и в этом качестве не столько выталкивается из «Слова о полку Игореве», сколько подчеркивается и выделяется. Это черта, граница между свободой и несвободой. *Былины сего времени* – живой материал, который хочет сохраниться как пространство выбора и при этом оказывается в сфере притяжения *пролога-замышления*. Оно именно предваряет произведение, группирует изобразительный ряд вокруг мотива *вещего Бояна*, акцентированного на творческой активности «неображенной» материи. В «Задонщине» позиция *замышления* нейтральная: оно один из элементов художественной ткани, а не ее первопричина. По сути, *мысль изреченная* – *замышление*, оказываясь внутри соборного сознания, включается в картину сотворения мира, а не предшествует ей как «небывшее» в своей единственности-материальности.

Таким образом, в высказывании *мысль изреченная есть ложь*, являющемся своеобразным итогом взаимодействия литературы и философии в рамках культурной ситуации первой трети XIX в., можно увидеть возврат к традициям древнерусского искусства. Он проходил под знаком движения к неисканному, первоначальному варианту того, что скрывалось под наслоениями европейской философской мысли. Сама фраза из стихотворения Ф. И. Тютчева несет в себе черты перевода понятия *мысль изреченная* на язык современной культуры, где *есть ложь* – избыточный элемент, заключенный в самом

факте изречения мысли. Разочарование в языке философских спекуляций, предпочтение молчания оказывается тождественным апофатической форме, с помощью которой автор «Слова о полку Игореве» пытается нейтрализовать *замышление Бояна*. В результате высказывания *мысль изреченная есть ложь* и *а не по замыслению Бояню* связаны общей природой мировоззренческой и художественной ситуаций, которые стремились преодолеть их авторы. На древнерусской почве *мысль изреченная* – *замышление* в своем отрицательном значении проходит стадию предполагаемой изобразительности (*по былинам сего времени*), которая в «Задонщине» становится преображением. В стихотворении Ф. И. Тютчева молчание, выступая в виде предполагаемого изображения, указывает в этом качестве на художественный предел, к которому подошел светский вариант культуры.

В стихотворении Ф. И. Тютчева обнаруженная *мысль* дана в своем речевом, языковом значении, отделяющем слово от молчания. Но в контексте первой строфы молчание противопоставлено не собственно речи, а онтологической способности языка наделять творческой функцией время. Молчание – не столько внутреннее состояние, сколько изобразительное, ставящее на место коммуникации эстетику, на место информации – красоту. В отличие от изреченной мысли, оно не творит, а изображает. Молчание уподобляется мирозданию на всех уровнях. Созданное свидетельствует само о себе красотой, указывающей на *Премудрость Божию* как источник творения. В центре оказывается проблема мысли, имеющей источник и оторванной от него. Ее значимость демонстративна: и визуально – помещается в середине стихотворения, и семантически – образ утраченного, искаженного источника. Данный контекст ядром высказывания *мысль изреченная есть ложь* делает глагол *есть*, а его словесное обрамление сводит к частице *не*. Строка, выходя из коммуникативного поля в онтологическое, полностью изменяет свое грамматическое строение. Глагольная связка становится сосредоточием смысла, сводя все остальное к служебной части речи, отрицательной частице. В итоге мотив возмущенных ключей вступает в фазу обратного течения. Он возвращает речь к своему истоку, сворачивает ее коммуникативные возможности, что совпадает со смысловым звучанием стихотворения, его сокровенным ритмом. Сердцу не надо высказывать себя, другому не надо понимать, так как это вторгается в самую сущность *ты живешь*. Разрывается связь процесса с его источником – жизнью. Речь деформирует жизнь, сообщаящую о себе самим своим *есть*. Оно распадается на множество ничего не значащих элементов, из которых невозможно сложить целое.

В результате стихотворение «Silentium!» Ф. И. Тютчева воплощает ситуацию, когда способы выражения наделяются смыслами, выступая в отрицательном значении. Она проявляется в том, что внешний, направленный к выражению, поток слов предполагает внутри себя прямо противоположное стремление умолкнуть. Речь перестает быть речью, сворачиваясь в изобразительность молчания. В данном аспекте роль стиховой ткани просматривается в том, чтобы преобразить речевую стихию в изобразительную. Стих – концентрированная проза, а проза – движение (*плетение*) к внутреннему пространству слова, где бытие представлено *как солнце в малой капле вод* (Г. Р. Державин).

Сдвиг от стиха к прозе, от выражения к изображению по отношению к проблеме невыразимого – путь от слепоты к прозрению. В духовной прозе позднего В. А. Жуковского невыразимость сравнима с ситуацией, в которой оказывается Пилат, стоящий перед Истиной и вопрошающий у Спасителя: *Что есть истина?* [8, с. 712]. Истина свободна от выражения именно потому, что она есть. В этом качестве истина – *неизглаголемое* единство мысли и действия, слова и дела, творческого акта и *множественного имени*, тяготеющего к утончению, прозрачности, проницанию и созерцанию. Проблема выражения возникает в рамках искусства как несоответствие внутреннего и внешнего: *мир в душе твоей и наружный шум*. В них узнаются опорные элементы «Слова о полку Игореве»: *замышление* и *по былинам своего времени*. Но изменяется их положение, характеризующее логику развития культуры. Если в древнерусском памятнике движение идет от *замышления* к *былинам*, то в стихотворении Ф. И. Тютчева – от *наружного шума* к *миру в душе твоей*. Мысль, оказываясь в постпозиции по отношению к материальному, предметному, выступает в виде недействительного и ложного, *не есть*.

Молчание у Ф. И. Тютчева – антитеза неизглаголемого. Оно не разворачивается в пространство *множественного имени*, а возникает из него. «Silentium!», по сути, открывает вокруг себя своего рода антишестоднев, где молчание – слово наоборот. Оно фиксирует ситуацию, когда человеческая мысль обращена не к своему источнику, а сама стремится им стать. В данном качестве она обнаруживает в современной Ф. И. Тютчеву светской культуре поворот вспять как внутреннее отрицание бытия, отразившееся впоследствии в концепциях нового мира и нового искусства.

Библиографические ссылки

1. Вацуро В. Э. Лирика пушкинской поры: «Элегическая школа». СПб. : Наука, 2002.
2. Древняя русская литература : хрестоматия / сост. Н. Т. Прокофьев. М. : Просвещение, 1980.
3. Бычков В. В. Русская средневековая эстетика XI–XVII века. М. : Мысль, 1992.

4. Творения иже во святых отца нашего Василия Великого архиепископа Кесарии Каппадокийския. М. : Молодая гвардия, 1993. Ч. 1.
5. Шестоднев Иоанна экзарха Болгарского. Ранняя русская редакция. М. : Издательство Г. С. Баранкова, 1998.
6. Сказания и повести о Куликовской битве. Л. : Наука, 1982.
7. Лихачев Д. С. Поэтика древнерусской литературы. Л. : Художественная литература, 1971.
8. Жуковский В. А. Собрание сочинений. СПб. : Типография Императорской академии наук, 1869. Т. 6 : Сочинения в прозе.

References

1. Vatsuro V. E. [Lyric poetry of Pushkin's time: «Elegical school»]. Saint Petersburg : Nauka, 2002 (in Russ.).
2. Prokofiev N. T. [Ancient Russian literature] : chrestomathy. Moscow : Prosveshchenie, 1980 (in Russ.).
3. Bychkov V. V. [Russian medieval aesthetics of the XI–XVII centuries]. Moscow : Mysl', 1992 (in Russ.).
4. [Creations of Basil the Great, Archbishop of Caesarea of Cappadocia]. Moscow : Molodaya gvardiya, 1993. Part 1 (in Russ.).
5. [Shestodnev John the Exarch Bulgarian. Early Russian edition]. Moscow : Barankov's G. S. publishing house, 1998 (in Russ.).
6. [A tale of the Kulikov battle]. Leningrad : Nauka, 1982 (in Russ.).
7. Likhachev D. S. [Poetics of Old Russian literature]. Leningrad : Khudozhestvennaya literatura, 1971 (in Russ.).
8. Zhukovsky V. A. [Collected Works]. Saint Petersburg : Printing House of the Imperial Academy of Science, 1869. Vol. 6 : [Works in prose] (in Russ.).

Статья поступила в редколлегию 17.06.2017.

Received by editorial board 17.06.2017.

УДК 81'367.6=811.14'01

СТАРАЖЫТНАГРЭЧАСКАЕ ВУЧЭННЕ ПРА ЧАСЦІНЫ МОВЫ І МЕСЦА ДЗЕЕПРЫМЕТНІКА Ў ІМ

К. А. ТАНАНУШКА^{1*}

^{1*}Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь

Даследуецца гісторыя ўзнікнення і развіцця старажытнагрэчаскай тэорыі часцін мовы, а таксама месца ў ёй дзеепрыметніка. Канстатуецца, што сучасная класіфікацыя часцін мовы бярэ пачатак у граматычных тэорыях старажытных грэкаў. Сцвярджаецца, што вучэнне пра часціны мовы пачынае афармляцца ўжо ў позніх працах Платона, які вылучыў імя і дзеяслоў, і Арыстоцеля, які дадаў да іх злучнік і член. Аналізуецца ўнёсак у развіццё тэорыі часцін мовы прадстаўнікоў стаічнай школы (Дыяген Вавілонскі, Хрысіп, Антыпатр Тарскі), якія працягнулі даследаванні Платона і Арыстоцеля і вылучылі шэсць часцін мовы: імя агульнае, імя ўласнае, дзеяслоў, злучнік, член, прыслоўе. Адзначаецца прагрэс граматыкі як навукі ў вучэнні александрыйскіх навукоўцаў (Арыстарх Самафракійскі, Дыянісій Фракіец, Апалоній Дыскал), якія вылучылі восем часцін мовы: імя, дзеяслоў, дзеепрыметнік, артыкль, займеннік, прыназоўнік, прыслоўе, злучнік. Апісваецца эвалюцыя ўяўленняў грэчаскіх граматыстаў пра дзеепрыметнік як часціну мовы. Аналізуецца сучасныя даследаванні, у якіх высвятляецца аўтарства тэрміна *ἡ μετοχή* 'дзеепрыметнік'. Заўважана, што адмысловай часцінай мовы, якая валодае дзеяслоўна-іменнай прыродай, дзеепрыметнік назвалі александрыйскія навукоўцы. Зроблена выснова пра тое, што погляды старажытнагрэчаскіх граматыстаў, у тым ліку датычныя сістэмы часцін мовы і месца ў ёй дзеепрыметніка, сталі падмуркам еўрапейскай лінгвістыкі.

Ключавыя словы: Старажытная Грэцыя; часціны мовы; дзеепрыметнік; стойкі; александрыйская школа; Платон; Арыстоцель; Дыяген Вавілонскі; Хрысіп; Антыпатр Тарскі; Арыстарх Самафракійскі; Дыянісій Фракіец; Апалоній Дыскал.

Образец цитирования:

Тананушка К. А. Старажытнагрэчаскае вучэнне пра часціны мовы і месца дзеепрыметніка ў ім // Часоп. Беларус. дзярж. ун-та. Філалогія. 2017. № 3. С. 49–55.

For citation:

Tananushka K. A. The Ancient Greek doctrine of the parts of speech and the place of a participle in it. *J. Belarus. State Univ. Philol.* 2017. No. 3. P. 49–55 (in Belarus.).

Автор:

Кир Алексеевич Тананушко – доцент кафедры классической филологии филологического факультета.

Author:

Kir A. Tananushka, associate professor at the department of classical philology, faculty of philology.
kir.tananushka@gmail.com

ДРЕВНЕГРЕЧЕСКОЕ УЧЕНИЕ О ЧАСТЯХ РЕЧИ И МЕСТО ПРИЧАСТИЯ В НЕМ

К. А. ТАНАНУШКО¹⁾

¹⁾Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск, Беларусь

Исследуется история возникновения и развития древнегреческой теории частей речи, а также место в ней причастия. Констатируется, что современная классификация частей речи берет начало в грамматических теориях древних греков. Утверждается, что учение о частях речи начинает оформляться уже в поздних трудах Платона, выделившего имя и глагол, и Аристотеля, добавившего к ним союз и член. Анализируется вклад в развитие теории частей речи представителей стоической школы (Диоген Вавилонский, Хрисипп, Антипатр Тарский), продолживших исследования Платона и Аристотеля и выделивших шесть частей речи: имя нарицательное, имя собственное, глагол, союз, член, наречие. Отмечается прогресс грамматики как науки в учении александрийских ученых (Аристарх Самофракийский, Дионисий Фракийец, Аполлоний Дискол), выделивших восемь частей речи: имя, глагол, причастие, артикль, местоимение, предлог, наречие, союз. Описывается эволюция представлений греческих грамматистов о причастии как части речи. Анализируются современные исследования об авторстве термина *ἡ μετοχή* 'причастие'. Указано, что особой частью речи, обладающей глагольно-именной природой, причастие называли александрийские ученые. Сделан вывод о том, что взгляды древнегреческих грамматистов, в том числе касающиеся системы частей речи и места в ней причастия, стали фундаментом европейской лингвистики.

Ключевые слова: Древняя Греция; части речи; причастие; стоики; александрийская школа; Платон; Аристотель; Диоген Вавилонский; Хрисипп; Антипатр Тарский; Аристарх Самофракийский; Дионисий Фракийец; Аполлоний Дискол.

THE ANCIENT GREEK DOCTRINE OF THE PARTS OF SPEECH AND THE PLACE OF A PARTICIPLE IN IT

К. А. TANANUSHKA^a

^aBelarusian State University, 4 Niezaliežnasci Avenue, Minsk 220030, Belarus

The article is devoted to history of emergence and development of the parts of speech theory in Ancient Greece and to the place of a participle in it. It is stated that the modern classification of the parts of speech originates in the grammatical theories of ancient Greeks. It is noted that the doctrine of the parts of speech begins to take shape at the late Plato, who distinguished the noun and the verb, and at Aristotle, who has added to the first two the conjunction and the article. The contribution to the development of the theory of the parts of speech of the representatives of the Stoic school (Diogenes of Babylon, Chrysippus, Antipater of Tarsus) is analysed, who have continued Plato's and Aristotle's researches and distinguished six parts of speech: the common noun, the proper name, the verb, the conjunction, the article, the adverb. The progress of grammar as a science in the doctrine of Alexandrian scholars (Aristarchus of Samothrace, Dionysius the Thracian, Apollonius Dyscolus) is noted, who distinguished eight parts of speech: the noun, the verb, the participle, the article, the pronoun, the preposition, the adverb, the conjunction. The evolution of Greek grammars' ideas of a participle as a part of speech is described. Modern researches on the authorship of the term *ἡ μετοχή* 'participle' are analysed; it is noted that the Alexandrian scientists named the participle a special part of speech, which has a verbal-noun nature. It is concluded that the views of ancient Greek grammarians, concerning the system of parts of speech and the place of a participle in it, became the foundation of European linguistics.

Key words: Ancient Greece; parts of speech; participle; the Stoics; the Alexandrians; Plato; Aristotle; Diogenes of Babylon; Chrysippus; Antipater of Tarsus; Aristarchus of Samothrace; Dionysius the Thracian; Apollonius Dyscolus.

Як адзначыў акадэмік В. М. Жырмунскі, пытанне пра часціны мовы як класы ці разрады слоў лічыцца адным з самых даўніх у мовазнаўстве [1, с. 7]. Сучасная класіфікацыя часцін мовы, з пэўнымі ўдакладненнямі і дапаўненнямі, бярэ пачатак у граматычных тэорыях старажытных грэкаў. Адным з аб'ектаў даследавання старажытнагрэчаскіх вучоных быў і дзеепрыметнік. Менавіта ў іх працах узнікла і абмяркоўвалася пытанне пра яго часцінамоўны статус – «адно з "вечных" граматычных пытанняў»¹ [2, с. 7].

¹ Тут і далей пераклад наш. – К. Т.

Старажытнагрэчаская тэорыя часцін мовы закраналася ў працах савецкіх філолагаў-класікаў І. М. Тронскага, У. В. Каракулакава, Р. М. Аленіча, І. А. Перальмутара і інш. У наш час гэтай тэмай займаюцца расійскія даследчыкі А. Л. Савельеў і А. У. Лукін. Аднак вывучэнню месца дзеепрыметніка ў старажытнагрэчаскай сістэме часцін мовы згаданыя навукоўцы, на наш погляд, не надаюць належнай увагі. Больш падрабязны аналіз уяўленняў пра дзеепрыметнік таго ці іншага антычнага аўтара можна сустрэць у працах замежных вучоных: В. ван Эльста, Ф. У. Хаўсхолдэра, С. Матэаса, П. Свігерса, А. Вулерса і інш. Мы, з аднаго боку, абапіраючыся на антычныя крыніцы, а з другога – абагульняючы дасягненні сучасных даследчыкаў, паспрабуем у гэтым артыкуле прасачыць, як развіваліся погляды старажытнагрэчаскіх навукоўцаў на сістэму часцін мовы, а таксама прааналізаваць іх уяўленні пра тое, якое месца ў гэтай сістэме займае дзеепрыметнік.

У Старажытнай Грэцыі мова доўгі час не з'яўлялася аб'ектам вывучэння, назіранні за моўнымі з'явамі былі досыць разрозненыя і не аб'ядноўваліся ў межах адной навуковай дысцыпліны. Першай праявай рэфлексіі над мовай сталі спробы тлумачэння імені – этымалогія (ад грэч. *τὸ ἔτυμον* 'сапраўднае, першапачатковае значэнне слова'). Мэтай этымалага было не вызначыць паходжанне слоў, а прыйсці праз іх аналіз да пазнання рэальнага свету. Паколькі імя лічылася ўласцівасцю рэчы, не ўзнікала неабходнасці аддзяляць яго ад існавання рэчаў і адносіць да якой-небудзь іншай сферы. Такім чынам, мова ўяўлялася проста сукупнасцю імёнаў. Слова, якія не мелі непасрэднага рэчавага значэння, не цікавілі этымалага, і нават дзеясловы траплялі пад яго ўвагу толькі ў якой-небудзь з іменных форм (гл.: Plat., Cratyl.) [3, с. 111; 4, с. 9–10, 16].

Цікавасць да асобных бакоў мовы ўзнікала ў Старажытнай Грэцыі і ў сувязі з разнастайнымі практычнымі патрэбамі – з «граматыкай» 'навучанне чытанню і пісьму' (ад грэч. *τὸ γράμμα* 'літара'), неабходнасцю каментавання літаратурных, перш за ўсё паэтычных, тэкстаў, з дапамогай якіх адбывалася навучанне граматыцы і якія былі напісаны на ўстарэлай мове ці незнаёмых дыялектах [4, с. 13].

Пачатак навуковага даследавання мовы звязваецца з эпохай сафістыкі (V–IV стст. да н. э.). Так, сафіст Пратэгор (каля 480–410 гг. да н. э.) вылучыў чатыры «сцяблы маўлення» (лады дзеяслова): *ἐρώωλην* 'просьба', *ἐρώτησιν* 'пытанне', *ἀποκρίσιν* 'адказ', *ἐντολήν* 'загад' (Diog. Laert., Vit. philos., IX, 53) [5, р. 465], а таксама тры роды (*θήλεα*, літ. 'начынне'): мужчынскі, жаночы і рэчыўны (Aristot., Rhet., III, 5, 1407b, 7) [6, р. 188].

Вучэнне пра часціны мовы пачало афармляцца ўжо ў позніх працах Платона (428/427–348/347 гг. да н. э.) [7, с. 156]. Так, у дыялогу «Сафіст» («Σοφιστής») мы чытаем: *Τὸ μὲν ἐπὶ ταῖς πράξεσιν ὃν δῆλωμα ῥῆμα πον λέγομεν. <...> Τὸ δὲ γ' ἐπ' αὐτοῖς τοῖς ἐκείνας πράττουσι σημεῖον τῆς φωνῆς ἐπιτεθὲν ὄνομα* 'Прыкмету, якая так ці інакш адносіцца да дзеянняў, мы завём дзеясловам. <...> А вось знак голасу, прыкладзены да таго, што іх ажыццяўляе, – імя' (Plat., Soph., 262a, 1) [8, St. р. 262a]. Як бачым, Платон атаясамліваў імёны і дзеясловы са з'явамі пазамоўнай рэчаіснасці – з дзеяннямі і іх носьбітамі [9, с. 54]. Яго цікавіла не граматычная форма слоў, а іх рэчыўнае значэнне, грунтоуючыся на якім, ён адносіў да імён, напрыклад, субстантывавання дзеепрыметнікі (*ἰόν* 'што ідзе', *ῥέον* 'што цячэ', *δοῶν* 'што абавязвае' (Plat., Cratyl., 421c) [10, St. р. 421c]), а таксама інфінітывы (*θάλλειν* 'квітнець' (ibid., 414a) [10, St. р. 414a]). У любым выпадку ў выніку вылучэння імені (*τὸ ὄνομα*) і дзеяслова (*τὸ ῥῆμα*) цэнтр цяжару ў далейшых даследаваннях быў перанесены «ў зусім новую плоскасць... суправаджаючыся далейшай дыферэнцыяцыяй часцін мовы» [11, с. 84].

У пачатку трактата «Пра вытлумачэнне» («Περὶ ἑρμηνείας») Арыстоцель (384–322 гг. да н. э.) услед за Платонам сцвярджаў: *Πρῶτον δεῖ θέσθαι τί ὄνομα καὶ τί ῥῆμα...* 'Перш за ўсё неабходна вызначыць, што [ёсць] імя і што – дзеяслоў' (Aristot., Deinterpret., 16a, 1) [12, р. 49]. У аснову сваіх дэфініцый імені і дзеяслова Арыстоцель паклаў прыкмету наяўнасці ці адсутнасці ўказання на час [13, с. 60]: *Ὄνομα μὲν οὖν ἐστὶ φωνή... ἅνευ χρόνου* 'Дык вось, імя ёсць слова... без часу' (ibid., 16a, 19–20) [12, р. 49]; *Ῥῆμα δὲ ἐστὶ τὸ προσσημαῖνον χρόνον* 'Дзеяслоў жа ёсць [тое], што абазначае час' (ibid., 16b, 6) [12, р. 50]. Такім чынам, Арыстоцель грунтаваўся на семантычным фактары, граматычную структуру ён не ўлічваў зусім [14, с. 25]. Акрамя таго, імя і дзеяслоў уяўляліся яму не толькі часцінамі мовы, але і членамі сказа (дзеянікам і выказнікам), часткамі сужэння (суб'ектам і прэдыкатам). Верагодна, у сувязі з гэтым у клас імён Арыстоцель уключаў толькі адпаведныя адзінкі ў назоўным склоне: *Τὸ δὲ Φίλωνος ἢ Φίλωνι... οὐκ ὀνόματα ἀλλὰ πῶσις ὀνόματος* 'Філона ж ці Філону... не імёны, але формы імені' (ibid., 16a, 32–16b, 1) [12, р. 50]. Адпаведна, дзеясловам магло быць толькі слова ў форме цяперашняга часу: *...πῶσις ῥήματος... διαφέρει δὲ τοῦ ῥήματος, ὅτι τὸ μὲν τὸν παρόντα προσσημαίνει χρόνον, τὰ δὲ τὸν περὶ ἑ...форма дзеяслова... адрозніваецца ад дзеяслова [тым], што гэты абазначае цяперашні час, а тая – прошлы і будучы' (ibid., 16b, 16–17) [12, р. 50]. Неасабовыя формы дзеяслова, такія як інфінітыў і дзеепрыметнік, Арыстоцель, верагодна, адносіў да імёнаў [4, с. 22]. У трактате «Паэтыка» («Περὶ ποιητικῆς») разглядаюцца таксама такія часціны мовы (*μέρη τῆς λέξεως* 'часткі маўлення', 'часткі славес-*

нага выкладу»), як злучнік (*ὁ σύνδεσμος*) і член (*τὸ ἄρθρον*) (Aristot., Poet., 1456b, 20 sqq.) [15, p. 31 sqq.]. Апошні тэрмін Арыстоцель, хутчэй за ўсё, ужываў для абазначэння займеннікаў і прыназоўнікаў [14, с. 30–31, 33]. Калі ўяўленні пра імя і дзеяслоў аформіліся на базе даследаванняў у галіне логікі, то прычыны выдзялення злучніка і члена, па словах І. М. Тронскага, «варта шукаць у запытах тэорыі стылю, рыторыкі» [14, с. 34]. Вылучэнне разам са «значымі» (*σημαντικά*) – знамянальнымі – часцінамі мовы «нязначных» (*ἄσημοι*) – службовых – можна лічыць буйным для таго часу навуковым дасягненнем [16, с. 171, 179].

З надыходам эпохі элінізму (336 г. да н. э.) даследаванні Платона і Арыстоцеля працягнулі прадстаўнікі стаічнай філасофскай школы з цэнтрам у Пергаме, якія надавалі шмат увагі вывучэнню мовы. Часціны мовы і іх граматычныя катэгорыі (перш за ўсё час дзеяслова і склон імені) складалі адмысловы раздзел іх вучэння [17, с. 190]. Да чатырох часцін мовы, вылучаных Арыстоцелем (*τὸ ὄνομα* ‘імя’, *τὸ ῥῆμα* ‘дзеяслоў’, *ὁ σύνδεσμος* ‘злучнік’, *τὸ ἄρθρον* ‘член’), яны дадалі яшчэ дзве: па сведчаннях Дыягена Лаэртца (Diog. Laert., Vit. philos., VII, 57) [5, p. 321], кіраўнікі стоікаў Дыяген Вавілонскі (каля 240–150 гг. да н. э.) і Хрысіп (281/278–208/205 гг. да н. э.) аддзялілі ад агульных імёнаў уласныя (*ἡ προσήγορία* ‘назва, найменне’), а Антыпатр Тарскі (II ст. да н. э.) вылучыў прыслоўе (*ἡ μεσότης* ‘сярэзіна’ – такая назва тэрміна, верагодна, звязана з тым, што па сінтаксічнай функцыі прыслоўе набліжаецца да дзеяслова, а з марфалагічнага пункта гледжання больш падобнае да імені) [17, с. 192]. Такім чынам, стоікі адносілі да часцін мовы імя агульнае (*τὸ ὄνομα*), імя ўласнае (*ἡ προσήγορία*), дзеяслоў (*τὸ ῥῆμα*), злучнік (*ὁ σύνδεσμος*), член (*τὸ ἄρθρον*) і прыслоўе (*ἡ μεσότης*).

Дзеепрыметнік прадстаўнікі стаічнай школы не лічылі асобнай часцінай мовы [11, с. 106]. Дыянісій Галікарнаскі (I ст. да н. э.) у сваім трактате «Пра злучэнне імёнаў» («Περὶ συνθέσεως ὀνομάτων») адзначаў, што дзеепрыметнік вылучылі «з агульных імён» (*ἀπὸ τῶν προσηγορικῶν*) не стоікі, а іншыя вучоныя больш позняга перыяду (Dion. Halic., De composit. verb., II, 16) [18, p. 7]. Пры гэтым у саміх стоікаў дзеепрыметнік называецца то формай дзеяслова, то формай імені, пра што сведчаць схоліі да Дыянісія Фракіяца: *Τῷ ῥήματι συνάπτουσι τὴν μετοχὴν, ἐκκλίσιν αὐτὴν ῥήματος καλοῦντες· ἄλλοι δὲ μετὰ τῶν ὀνομάτων συνάπτουσι τὴν μετοχὴν* [Адны стоікі] звязваюць дзеепрыметнік з дзеясловам, называючы яго формай дзеяслова, а іншыя звязваюць дзеепрыметнік з імёнамі» (Schol. Dion. Thr., 518, 17–19) [19, p. 518; 20, p. 58–61]. Рымскі вучоны Прысцыян Цэзарэйскі (памёр каля 530 г.) у працы «Курс граматыкі» («Institutiones grammaticae») адзначаў, што стоікі называлі дзеепрыметнік «зваротным агульным імем», «дзеяслоўным імем» або «склонавым ладам дзеяслова»: *...appellationem... reciprocam, id est ἀντανάκλαστον προσηγορίαν... vel nomen verbale vel modum verbi casualem* (Priscian., Institut. gramm., XI, 1–2) [21, p. 548–549]. На думку Прысцыяна, стоікі не вылучалі дзеепрыметнік у асобную часціну мовы ў сувязі з тым, што ён заўсёды вытворны (*semper in derivatione est*) (ibid.) [21, p. 548–549].

Такім чынам, сістэма часцін мовы стоікаў у II ст. да н. э. складалася з шасці элементаў і не ўключала ў сябе дзеепрыметнік. У гэтай логіка-граматычнай сістэме часціны мовы яшчэ цесна пераплятаюцца з членамі сказа [22, с. 114]. Тым не менш выпрацоўка вучэння пра часціны мовы, асноватворнага для далейшага развіцця граматыкі, стала, па словах І. М. Тронскага, «найбольш значным унёскам у справу стварэння граматычнай дысцыпліны» [23, с. 307].

Стаічная школа завяршыла перыяд, калі мова даследавалася пераважна філосафамі. Канчаткова граматыка аддзялілася ад філасофіі і аформілася як асобная навука ў III ст. да н. э. у Александрыі, сталіцы эліністычнага Егіпта. Не ў апошнюю чаргу гэта звязана з тым, што ў тагачаснай пісьмовай мове пачынаецца кансервацыя класічнай атычнай нормы V–IV стст. да н. э. Неабходнасць у нармаванні гэтай штучнай мовы, супрацьпастаўленай мове гутарковай, стымулявалі лінгвістычныя даследаванні, звязаныя перш за ўсё з граматычным каментаваннем старажытных аўтараў. Моўныя даследаванні губляюць сувязь з філасофскай праблематыкай і пераносзяцца ў сферу распрацоўкі фармальных аспектаў марфалогіі, не маючы пры гэтым ніякага дачынення да жывой гутарковай мовы.

Найбольш вядомым сярод александрыіскіх філалагаў лічыцца Арыстарх Самафракійскі (217–145 гг. да н. э.), якому належыць шэраг твораў, у тым ліку трактат пра восем часцін мовы, які не захаваўся. Да нас дайшлі каментарыі Арыстарха да «Іліяды» Гамера. У канцы XX ст. іх вывучэннем займаўся грэчаскі навуковец С. Матэас, які ў 1999 г. апублікаваў вынікі сваіх даследаванняў у кнізе «Аналіз граматыкі Арыстарха» («Untersuchungen zur Grammatik Aristarchs») [24]. Як сцвярджаў С. Матэас, Арыстарх ужываў у сваіх працах розныя віды тэрмінаў, якія сведчаць пра існаванне пэўнай граматычнай сістэмы. Акрамя таго, ён, верагодней за ўсё, першы назваў дзеепрыметнік асобнай часцінай мовы, палічыўшы дастатковай падставой для гэтага яго дваістую дзеяслоўна-іменную прыроду: грэчаскае слова *ἡ μετοχή* літаральна перакладаецца як ‘удзел, дачыненне, датычнасць’ [24, S. 420–430].

Больш падрабязна пра погляды александрыіскіх вучоных на сістэму часцін мовы мы знаходзім у даследаваннях Дыянісія Фракіяца (170–90 гг. да н. э.), вучня Арыстарха. У сваёй працы «Граматыка»

(«Τέχνη γραμματική») ён між іншым адзначаў: *Τοῦ δὲ λόγου μέρη ἐστὶν ὀκτώ· ὄνομα, ῥῆμα, μετοχή, ἄρθρον, ἀντωνυμία, πρόθεσις, ἐπίρρημα, σύνδεσμος* ‘Часцін жа мовы восем: імя, дзеяслоў, дзеепрыметнік, артыкль, займеннік, прыназоўнік, прыслоўе, злучнік’ (Dion. Thr., *Grammat.*, I, 1, 23) [25, p. 23]. Класіфікацыя Дыянісія Фракіяца ўлічвала «не толькі семантычны момант, але ў не меншай ступені таксама і марфалагічны, а ў некаторых выпадках і сінтаксічны» [22, с. 113]. У сваім трактате александрыйскі вучоны даў наступную дэфініцыю дзеепрыметніка: *Μετοχή ἐστὶ λέξις μετέχουσα τῆς τῶν ῥημάτων καὶ τῆς τῶν ὀνομάτων ιδιότητος. Παρέπεται δὲ αὐτῇ ταῦτ’ ἂ καὶ τῷ ὀνόματι καὶ τῷ ῥήματι δίχα προσώπων τε καὶ ἐγκλίσεων* ‘Дзеепрыметнік – гэта слова, датычнае асаблівасцей дзеясловаў і імёнаў. Пастаянныя ж прыкметы ў яго тыя самыя, што і ў імені і дзеяслова, акрамя асоб і ладоў’ (Dion. Thr., *Grammat.*, I, 1, 60) [25, p. 60]. Як бачым, Дыянісій Фракіец следзіў за сваім настаўнікам лічыць дзеепрыметнік асобнай часцінай мовы, спецыфіка якой заключаецца ў спалучэнні ўласцівасцей дзвюх іншых часцін мовы, што і адлюстравана ў самой яе назве *ἡ μετοχή*.

Такім чынам, александрыйская сістэма часцін мовы ў II ст. да н. э. складалася з васьмі элементаў і ўключала ў сябе дзеепрыметнік.

Прызнаючы, што асобнай часцінай мовы дзеепрыметнік упершыню назвалі александрыйскія філолагі, сучасныя вучоныя разыходзяцца ў меркаванні пра тое, хто быў аўтарам самога тэрміна *ἡ μετοχή*. Да канца XX ст. пераважала думка аб тым, што яго пачалі ўжываць прадстаўнікі стаічнай школы [26, с. 220]. У згаданай рабоце С. Матэаса былі прааналізаваны ўсе фрагменты прац і сведчанні, датычныя вучэння Арыстарха Самафракійскага. Гэта дазволіла аўтару сцвярджаць, што александрыйскі вучоны, магчыма, быў першы, хто ўжыў тэрмін *ἡ μετοχή* у адносінах да дзеепрыметніка і назваў яго асобнай часцінай мовы. Аднак С. Матэас дапускаў, што тое самае маглі зрабіць і іншыя прадстаўнікі гэтай граматычнай школы. У такіх абставінах, на яго думку, ініцыятарамі дыскусіі аб статусе дзеепрыметніка павінны былі стаць менавіта стоікі, а не іх александрыйскія апаненты, як гэта прынята лічыць [24, S. 420–430; 27, p. 406].

Погляды Арыстарха Самафракійскага і Дыянісія Фракіяца на дзеепрыметнік як асобную часціну мовы, якая спалучае прыкметы дзеяслова і імені, успрынялі і наступныя пакаленні старажытнагрэчаскіх вучоных. Так, Апалоній Дыскал (II ст.), александрыйскі граматыст, аўтар больш як трыццаці граматычных трактатаў, з якіх да нас дайшлі толькі чатыры, прызнаваў наяўнасць васьмі часцін мовы [26, с. 224; 28, p. 5]. У сваёй працы «Сінтаксіс» («Περὶ συντάξεως») ён пералічыў іх у тым самым парадку, што і яго папярэднікі, адзначаючы, што такая паслядоўнасць (імя, дзеяслоў, дзеепрыметнік, артыкль, займеннік, прыназоўнік, прыслоўе, злучнік) невыпадковая (Apollon. Dyscol., *De construct.*, I, 12–29) [29, p. 13–27]. На думку Апалонія Дыскала, калі з’явілася мова, часціны мовы зрабіліся неабходнымі менавіта ў такой чарговасці (антычная тэорыя наогул імкнулася вызначыць «прыродны» парадак часцін мовы [30, с. 42]). Акрамя таго, *ἔστιν οὖν ἡ τάξις μίμημα τοῦ αὐτοτελοῦς λόγου* ‘паслядоўнасць [часцін мовы] ёсць, несумненна, адлюстраваннем поўнага сказа’ (ibid., I, 14) [29, p. 16]. Імя і дзеяслоў знаходзяцца на першых месцах, бо без іх сказ будзе няпоўны. Што тычыцца дзеепрыметніка, то ён *κατελέχθη μετὰ τὸ ῥῆμα, τῆς τάξεως ἐκφαινοῦσης τὴν ἐκ τοῦ ῥήματος μετάπτωσιν εἰς αὐτὴν* ‘размешчаны пасля дзеяслова, бо [такая] паслядоўнасць адлюстроўвае пераход з дзеяслова ў яго’ (ibid., I, 21) [29, p. 23] – гэта значыць, дзеепрыметнік утвараецца непасрэдна ад дзеяслова; *...Αἱς προσδίδωσι μὲν ἡ ἐκ τῶν ῥημάτων μετάληψις γένος καὶ πτώσιν καὶ τὸν ἐν τοῦτοις ἀριθμόν, ἀφαιρεῖται δ’ αὖ τὴν προσώπων διάκρισιν καὶ ψυχικὴν ἔννοιαν* ‘...Ім [дзеепрыметнікам] пераход з дзеясловаў надае род, склон і лік у іх, але пазбаўляе адрознівання асобы і душэўнага ўяўлення’ – катэгорыі ладу (ibid., III, 26) [29, p. 292]. Трэба адзначыць, што Апалоній Дыскал быў аўтарам адмысловага трактата «Пра дзеепрыметнік» («Περὶ μετοχῆς»), які, на жаль, не захаваўся.

Такім чынам, Старажытная Грэцыя стала бацькаўшчынай граматыкі. Першапачатковая мова была аб’ектам даследавання філосафаў (Пратагор, Платон, Арыстоцель). Як навука граматыка пачала афармляцца ў працах прадстаўнікоў стаічна-пергамскай школы (Хрысіп, Дыяген Вавілонскі, Антыпатр Тарскі), у працах якіх яна ўсё яшчэ была цесна звязана з логікай і філасофіяй, і канчаткова адасобілася ў самастойную дысцыпліну дзякуючы александрыйскім даследчыкам (Арыстарх Самафракійскі, Дыянісій Фракіец, Апалоній Дыскал) – стваральнікам апісальнай граматыкі.

Разам з развіццём граматыкі ўдасканалывалася і вучэнне пра часціны мовы. Платон адрозніваў імёны і дзеясловы, Арыстоцель дадаў да іх злучнік і член. Стоікі вылучалі шэсць часцін мовы (імя агульнае і ўласнае, дзеяслоў, злучнік, член і прыслоўе). У вучэнні александрыйскіх лінгвістаў, якія шмат увагі надавалі пытанням марфалогіі, мы ўжо бачым дастаткова дасканалую сістэму з васьмі часцін мовы (імя, дзеяслоў, дзеепрыметнік, артыкль, займеннік, прыназоўнік, прыслоўе, злучнік), заснаваную на лексіка-граматычным значэнні, марфалагічнай і сінтаксічнай характарыстыках слоў. Менавіта да александрыйскай сістэмы ўзыходзіць і сучасная класіфікацыя часцін мовы.

Дзеепрыметнік станавіўся аб'ектам вывучэння розных старажытнагрэчаскіх граматыстаў. Прадстаўнікі стаічнай школы (Хрысіп, Дыяген Вавілонскі, Антыпатр) лічылі яго чымсьці сярэднім паміж іменем і дзеясловам і не вылучалі ў асобную часціну мовы праз яго вытворнасць. Александрыйскія вучоныя (Арыстарх Самафракійскі, Дыянісій Фракіец, Апалоній Дыскал) называлі дзеепрыметнік асобнай часцінай мовы, асноўнай прыкметай якой з'яўляецца дваістая дзеяслоўна-іменная прырода. Па іх меркаванні, дзеепрыметнік утвараецца ад дзеяслова, губляючы магчымасць змяняцца па асобах і ладах, але атрымліваючы такія прыкметы імені, як род, лік і склон.

Погляды старажытнагрэчаскіх граматыкаў на сістэму часцін мовы і месца ў ёй дзеепрыметніка зрабіліся фундаментам для развіцця ў больш позні час тэорыі рымскіх мовазнаўцаў, а праз іх аказалі вырашальны ўплыў на развіццё ўсёй еўрапейскай лінгвістыкі.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Жирмунский В. М. О природе частей речи и их классификации // Вопросы теории частей речи: на материале языков различных типов : [сб. ст.]. Л., 1968. С. 7–32.
2. Замятина И. В. Грамматика русского причастия : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.01. М., 2010.
3. Перельмутер И. А. Греческие мыслители V в. до н. э. // История лингвистических учений. Древний мир / Н. С. Петровский и др. ; отв. ред. А. В. Десницкая, С. Д. Кацнельсон ; предисл. С. Д. Кацнельсона. Л., 1980. С. 110–130.
4. Троцкий И. М. Проблемы языка в античной науке // Античные теории языка и стиля / под общ. ред. О. М. Фрейденберг. М. [и др.]. 1936. С. 7–28.
5. Diogenis Laertii vitae philosophorum : in 2 vols. / ed. H. S. Long. Oxford : Clarendon Press, 1964. Vol. 2.
6. Aristotelis ars rhetorica / ed. by A. Roemer. Lipsia : Teubner, 1898.
7. Перельмутер И. А. Платон // История лингвистических учений. Древний мир / Н. С. Петровский и др. ; отв. ред. А. В. Десницкая, С. Д. Кацнельсон ; предисл. С. Д. Кацнельсона. Л., 1980. С. 130–156.
8. Plato. Sophista // Platonis opera : in 5 vols / ed. by J. Burnet. Oxford, 1900. Vol. 1. St. p. 216a–268d.
9. Лукин О. В. Античные теории языка в контексте истории частеречной проблематики // Индоевропейское языкознание и классическая филология – VII : материалы чтений, посвящ. памяти проф. И. М. Тронского (Санкт-Петербург, 16–18 июня 2003 г.) / [отв. ред. Н. Н. Казанский]. СПб., 2003. С. 53–58.
10. Plato. Cratylus // Platonis opera : in 5 vols / ed. by J. Burnet. Oxford, 1900. Vol. 1. St. p. 383a–440e.
11. Савельев А. Л. Учение древних диалектиков о видах и частях речи // Академия. Материалы и исследования по истории платонизма : межвуз. сб. / отв. ред. А. В. Цыб. СПб., 2003. Вып. 5. С. 73–108.
12. Aristoteles. De interpretatione // Aristotelis categoriae et liber de interpretatione / ed. by L. Minio-Paluello. Oxford, 1949. P. 49–72.
13. Савельев А. Л. История идеи универсальной грамматики: с древнейших времен и до Лейбница. СПб. : Издательство Санкт-Петербургского университета, 2006.
14. Тронский И. М. Учение о частях речи у Аристотеля // Уч. зап. Ленингр. ун-та. Сер. филол. наук. 1941. Вып. 7, № 63. С. 20–36.
15. Aristoteles. Poetica // Aristotelis de arte poetica liber / ed. by R. Kassel. Oxford, 1965. P. 3–49.
16. Перельмутер И. А. Аристотель // История лингвистических учений. Древний мир / Н. С. Петровский и др. ; отв. ред. А. В. Десницкая, С. Д. Кацнельсон ; предисл. С. Д. Кацнельсона. Л., 1980. С. 156–180.
17. Перельмутер И. А. Философские школы эпохи эллинизма // История лингвистических учений. Древний мир / Н. С. Петровский и др. ; отв. ред. А. В. Десницкая, С. Д. Кацнельсон ; предисл. С. Д. Кацнельсона. Л., 1980. С. 180–214.
18. Dionysius Halicarnaseus. De compositione verborum // Dionysii Halicarnasei quae exstant : in 6 vol. / ed. by H. Usener, L. Rademacher. Vol. 6. Lipsia, 1929. P. 3–143.
19. Grammatici Graeci : in 4 vols. Vol. 1, pars 3. Scholia in Dionysii Thracis artem grammaticam / ed. by A. Hilgard. Lipsiae : Teubner, 1901.
20. Swiggers P., Wouters A. On the origins of the participle as a part of speech // History of linguistics 2005 : sel. pap. from the 10th Int. conf. on hist. of the lang. sci. (ICHOLS X) (Urbana-Champaign, Illinois, 1–5 Sept., 2005) / ed. by D. A. Kibbee. Amsterdam ; Philadelphia, 2007. P. 50–66.
21. Grammatici Latini : in 8 vols / ex. rec. H. Keilii. Vol. 2. Prisciani institutionum grammaticarum libri I–XII / ex. rec. M. Hertzii. Lipsia : Teubner, 1855.
22. Каракулаков В. В. «Пергамская» и морфологическая классификация частей речи у Варрона // Вопросы русского и общего языкознания : уч. зап. Душанбе, 1965. Т. 33, вып. 18. С. 113–134.
23. Тронский И. М. Основы стоической грамматики // Романо-германская филология : сб. ст. в честь акад. В. Ф. Шишмарева. Л., 1957. Вып. 2. С. 299–310.
24. Matthaios S. Untersuchungen zur Grammatik Aristarchs: Texte und Interpretationen zur Wortartenlehre: Hypomnemata 126. Göttingen : Vandenhoeck und Ruprecht, 1999.
25. Grammatici Graeci : in 4 vols. Vol. 1, pars 1. Dionysii Thracis ars grammatica / ed. by G. Uhlig. Lipsia : Teubner, 1883.
26. Оленич Р. М. Александрийская грамматическая школа // История лингвистических учений. Древний мир / Н. С. Петровский и др. ; отв. ред. А. В. Десницкая, С. Д. Кацнельсон ; предисл. С. Д. Кацнельсона. Л., 1980. С. 214–233.
27. Elst V. van. Theodosius and his Byzantine successors on the participle: a didactic approach // Ancient scholarship and grammar: archetypes, concepts and contexts / ed. by S. Matthaios, et al. Berlin ; New York, 2011. P. 405–428.
28. Householder Fred W. Apollonius Dyscolus and the origins of deep structure // The «Syntax» of Apollonius Dyscolus / transl. & comment. by F. W. Householder. Amsterdam, 1981. P. 4–17.
29. Grammatici Graeci : in 4 vols. Vol. 2, pars 2. Apollonii Dyscoli de constructione / ed. by G. Uhlig. Lipsia : Teubner, 1910.
30. Сафроняк О. В. Трактування Аполлонія Діскола про ім'я // Іноземна філологія : міжвідом. наук. зб. Львів, 1984. Вип. 74. С. 41–47.

References

1. Zhirmunsky V. M. [About the nature of parts of speech and their classification]. *Voprosy teorii chastei rechi: na materiale yazykov razlichnykh tipov* [Questions of the theory of parts of speech: on the material of languages of various types] : collect. of articles. Leningrad, 1968. P. 7–32 (in Russ.).
2. Zamyatina I. V. [Grammar of the Russian participle] : diss. abstr. ... dr. of sci. (philol.). Moscow, 2010 (in Russ.).
3. Perel'muter I. A. [Greek thinkers of the V century BC]. In: N. S. Petrovskii, I. M. D'yakov, V. V. Ivanov. *Istoriya lingvisticheskikh uchenii. Drevnii mir* [History of linguistic doctrines. Ancient world]. Leningrad, 1980. P. 110–130 (in Russ.).
4. Trotskii I. M. [Problems of language in ancient science]. In: *Antichnye teorii yazyka i stilya* [Ancient theories of language and style]. Moscow, 1936. P. 7–28 (in Russ.).
5. Long H. S. (ed.). *Diogenes Laertii vitae philosophorum* : in 2 vols. Oxford : Clarendon Press, 1964. Vol. 2.
6. Roemer A. (ed.). *Aristotelis ars rhetorica*. Lipsia : Teubner, 1898.
7. Perel'muter I. A. Platon [Plato]. In: N. S. Petrovskii, I. M. D'yakov, V. V. Ivanov. *Istoriya lingvisticheskikh uchenii. Drevnii mir* [History of linguistic doctrines. Ancient world]. Leningrad, 1980. P. 130–156 (in Russ.).
8. Plato. *Sophista*. In: *Platonis opera* : in 5 vols. Oxford, 1900. Vol. 1. St. p. 216a–268d.
9. Lukin O. V. Ancient theories of language in the context of the history of the parts of speech problematics. In: *Indoeuropeiskoe yazykoznanie i klassicheskaya filologiya – VII* [Indo-European linguistics and classical philology – VII] : materials of the read. dedic. to the memory of prof. I. M. Tronskii (Saint Petersburg, 16–18 June, 2003). Saint Petersburg, 2003. P. 53–58 (in Russ.).
10. Plato. *Cratylus*. *Platonis opera* : in 5 vols. Oxford, 1900. Vol. 1. St. p. 383a–440e.
11. Savelyev A. L. [The doctrine of ancient dialecticians about types and parts of speech]. In: *Akademiya. Materialy i issledovaniya po istorii platonizma* [Academy. Materials and studies on the history of platonizm] : intercoll. collect. Saint Petersburg, 2003. Issue 5. P. 73–108 (in Russ.).
12. Aristoteles. *De interpretatione*. In: *Aristotelis categoriae et liber de interpretatione*. Oxford, 1949. P. 49–72.
13. Savel'ev A. L. [The history of the universal grammar idea: from ancient times to Leibnitz]. Saint Petersburg : Saint Petersburg University Publishig House, 2006 (in Russ.).
14. Tronskii I. M. [The doctrine about parts of speech at Aristotle]. *Uchyonye zap. Leningr. univ. Ser. filol. nauk* [Sci. rec. of the Leningr. Univ. Ser. of philol. sci.]. 1941. Vol. 7, No. 63. P. 20–36 (in Russ.).
15. Aristoteles. *Poetica*. In: *Aristotelis de arte poetica liber*. Oxford, 1965. P. 3–49.
16. Perel'muter I. A. [Aristotle]. In: N. S. Petrovskii, I. M. D'yakov, V. V. Ivanov. *Istoriya lingvisticheskikh uchenii. Drevnii mir* [History of linguistic doctrines. Ancient world]. Leningrad, 1980. P. 156–180 (in Russ.).
17. Perel'muter I. A. [Philosophical schools of the Hellenistic period]. In: N. S. Petrovskii, I. M. D'yakov, V. V. Ivanov. *Istoriya lingvisticheskikh uchenii. Drevnii mir* [History of linguistic doctrines. Ancient world]. Leningrad, 1980. P. 180–214 (in Russ.).
18. Dionysius Halicarnaseus. *De compositione verborum*. In: *Dionysii Halicarnasei quae exstant* : in 6 vols. Vol. 6. Lipsia, 1929. P. 3–143.
19. *Grammatici Graeci* : in 4 vols. Vol. 1, pars 3. *Scholia in Dionysii Thracis artem grammaticam*. Lipsiae : Teubner, 1901.
20. Swiggers P., Woulers A. On the origins of the participle as a part of speech. *History of linguistics 2005* : sel. pap. from the 10th Int. conf. on history of the lang. sci. (ICHOLS X) (Urbana-Champaign, Illinois, 1–5 Sept., 2005). Amsterdam ; Philadelphia, 2007. P. 50–66.
21. Keilii H. (ex rec.). *Grammatici Latini* : in 8 vols. Vol. 2. *Prisciani institutionum grammaticarum libri I–XII*. Lipsia : Teubner, 1855.
22. Karakulakov V. V. [The «pergamum» and morphological classification of parts of speech at Varron]. *Voprosy russkogo i obshchego yazykoznaniiya* [Questions of Russian and general linguistics] : sci rec. Dushanbe, 1965. Vol. 33, issue 18. P. 113–134 (in Russ.).
23. Tronskii I. M. [The principles of Stoic grammar]. In: *Romano-germanskaya filologiya* [Romance and Germanic philology] : collect. articles in honor of acad. V. F. Shishmarev. Leningrad, 1957. Issue 2. P. 299–310 (in Russ.).
24. Matthaios S. *Untersuchungen zur Grammatik Aristarchs: Texte und Interpretationen zur Wortartenlehre: Hypomnemata 126*. Göttingen : Vandenhoeck und Ruprecht, 1999 (in Ger.).
25. *Grammatici Graeci* : in 4 vols. Vol. 1, pars 1 : *Dionysii Thracis ars grammatica*. Lipsia : Teubner, 1883.
26. Olenich R. M. [Alexandrian grammar school]. In: N. S. Petrovskii, I. M. D'yakov, V. V. Ivanov. *Istoriya lingvisticheskikh uchenii. Drevnii mir* [History of linguistic doctrines. Ancient world]. Leningrad, 1980. P. 214–233 (in Russ.).
27. Elst V. van. Theodosius and his Byzantine successors on the participle: a didactic approach. *Ancient scholarship and grammar: archetypes, concepts and contexts*. Berlin ; New York, 2011. P. 405–428.
28. Householder Fred W. Apollonius Dyscolus and the origins of deep structure. In: *The «Syntax» of Apollonius Dyscolus*. Amsterdam, 1981. P. 4–17.
29. *Grammatici Graeci* : in 4 vols. Vol. 2, pars 2. *Apollonii Dyscoli de constructione*. Lipsia : Teubner, 1910.
30. Safroniyak O. V. [Interpretation of Apollonius Dyscolus about the noun]. In: *Inozemna filologija* [Foreign philology] : interdep. sci. collect. Lviv, 1984. Issue 74. P. 41–47 (in Ukrainian).

Артыкул напіўніў у рэдкалегію 17.06.2017.
Received by editorial board 17.06.2017.

УДК 81'42

РЕГУЛЯТИВНАЯ СХЕМА АРГУМЕНТАЦИИ В РУССКО- И БЕЛОРУССКОЯЗЫЧНОЙ ГУМАНИТАРИСТИКЕ

Т. Н. САВЧУК¹⁾

¹⁾Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск, Беларусь

Представлены результаты исследования регулятивной схемы аргументации, полученные на основе анализа русско- и белорусскоязычных научных статей гуманитарного профиля. Указано, что специфика регулятивной схемы как способа внутреннего структурирования аргументации заключается в использовании для поддержки пропонируемой точки зрения апелляции к авторитету. Выявлены два типа регулятивной схемы, первый из которых предполагает обращение к коллективному авторитету, второй – к индивидуальному. Для каждой разновидности установлены особые приемы идентификации, сформулированы критические вопросы. Отмечено, что прагматический потенциал регулятивной схемы связан с возможностью ее использования для обоснования не только дескриптивных, но и ценностных суждений. Утверждается, что условиями эффективного применения регулятивной схемы являются ориентация на модель адресата, выбор адекватного способа представления авторитета, выбор релевантного типа авторитета. Определено, что для качественной оценки регулятивной аргументации целесообразно учитывать следующие принципы: соразмерности, достоверности, объективности, релевантности, фактической адекватности. Нарушение данных принципов приводит к различным погрешностям в аргументирующем рассуждении. Сделан вывод о том, что когнитивные структуры, соответствующие регулятивной схеме, способы их вербализации, особенности функционирования в целом сходны в русской и белорусской гуманитаристике, а различия касаются лишь частотности употребления тех или иных моделей и аргументативных вербализаторов. Замечено, что понимание выявленных закономерностей формирует предпосылки для создания качественной научной продукции, а также ее квалифицированной оценки.

Ключевые слова: аргументация; аргументативная схема; регулятивная схема; апелляция к авторитету; научно-гуманитарный дискурс; русский язык; белорусский язык.

REGULATORY ARGUMENTATION SCHEME IN RUSSIAN AND BELARUSIAN HUMANITIES

T. N. SAVTCHOUK^a

^aBelarusian State University, 4 Niezaliežnasci Avenue, Minsk 220030, Belarus

The article presents results of the investigation of the regulative argumentation scheme, obtained on the basis of the analysis of Russian-language and Belarusian-language scientific articles of the humanitarian profile. Specificity of the regulatory scheme as a way of internal structuring of the argumentation consists in using an appeal to authority to support the advocated viewpoint. Two types of regulative scheme have been identified, the first of which involves an appeal to collective authority, the second one involves an appeal to individual authority. Specific identification methods are established, critical questions are formulated for each of the types. Pragmatic potential of the regulatory scheme is associated with the possibility of its use to justify not only descriptive, but also value judgements. The conditions for the effective application of the regulatory scheme are: targeting the addressee model, choosing an adequate way to represent authority,

Образец цитирования:

Савчук Т. Н. Регулятивная схема аргументации в русско- и белорусскоязычной гуманитаристике // Часоп. Беларус. дзярж. ун-та. Філалогія. 2017. № 3. С. 56–64.

For citation:

Savtchouk T. N. Regulatory argumentation scheme in Russian and Belarusian humanities. *J. Belarus. State Univ. Philol.* 2017. No. 3. P. 56–64 (in Russ.).

Автор:

Татьяна Николаевна Савчук – кандидат филологических наук, доцент; доцент кафедры прикладной лингвистики филологического факультета.

Author:

Tatiana N. Savtchouk, PhD (philology), docent; associate professor at the department of applied linguistics, faculty of philology.
tatyana.s77@list.ru

and choosing the relevant type of authority. For the expert assessment of the regulatory argument, it is advisable to take into account a number of principles: proportionality, reliability, objectivity, relevance, factual adequacy. Violation of these principles leads to various fallacies in the reasoning. The cognitive structures that comply with the regulatory scheme, the ways of their verbalization, the features of functioning in general are common for Russian and Belarusian humanitarian discourses. The differences relate only to the frequency of use of different models and argumentative markers. The understanding of the revealed regularities forms the preconditions for the creation of high-quality scientific production, as well as its qualified evaluation.

Key words: argumentation; argumentation scheme; regulatory scheme; appeal to authority; scientific and humanitarian discourse; the Russian language; the Belarusian language.

Введение

Качество аргументации как интеллектуально-речевой деятельности, реализующей прагматику убеждения, определяется рядом факторов. Один из наиболее существенных – способ «внутренней организации»¹ [1, р. 19] аргументирующего рассуждения, или тип аргументативной схемы. Отражая связи между структурными элементами аргументации (посылками / аргументами / доводами и тезисом / точкой зрения), аргументативная схема позволяет эксплицировать принципы, лежащие в основе поддержки тезиса, установить конвенциональные правила, оправдывающие перенос приемлемости посылок на пропонируемую точку зрения. «Жизненно важная роль» схем аргументации «в создании теоретических инструментов для анализа и оценки аргументативного дискурса» связывается с их прагматической сущностью, способностью «дополнить, если не заместить», формально-логические правила вывода [1, р. 19], что особенно актуально в практике анализа естественноречевой коммуникации. В связи с этим подчеркивается, что «теоретическое определение и категоризация аргументативных схем, способы их распознавания... являются в теории аргументации важнейшими темами исследования» [1, р. 19–20].

Несмотря на то, что систематическое изучение аргументативных схем начато еще в Античности, сегодня единой общепризнанной их классификации не существует. Специалисты объясняют это сложностью задачи, различием исследовательских целей и подходов, а также многообразием дискурсивных практик [2, р. 81].

Когнитивно-прагматический анализ аргументации в дискурсе гуманитарных наук² позволил создать авторскую типологию аргументативных схем, одним из членов которой является регулятивный тип обоснования. Результаты исследования регулятивной схемы (РГС) представлены в настоящей статье. Спецификация РГС предполагает выявление ее дистинктивных особенностей, установление приемов идентификации и условий применения, определение прагматического потенциала, выявление возможных ошибок, связанных с использованием этого типа обоснования.

Характеристика РГС аргументации

1. Понятие РГС. Действие аргументативных схем базируется на универсальном механизме: если реципиент принимает аргументы, он должен согласиться с пропонируемым тезисом, учитывая конвенциональную связь между структурными элементами аргументации [2, р. 81]. Конкретизация этого механизма происходит с учетом прагматической специфики разных видов схем.

РГС – такой способ внутреннего структурирования аргументации, при котором согласие с точкой зрения аргументатора опосредовано позитивным отношением адресата к посылкам аргументирующего рассуждения; это отношение, в свою очередь, обусловлено доверием к источнику посылок³. Организованная подобным образом аргументация имплицитно направляет, «регулирует» когнитивное поведение воспринимающего субъекта (отсюда и название схемы). Основным способом такой интеллектуально-психологической регуляции в дискурсе гуманитарных наук служит апелляция к авторитету. (В известных нам исследованиях по теории аргументации, риторике и неориторике, формальной и неформальной логике апелляция к авторитету как способ аргументирования связывается, как правило, с обыденным рассуждением и юридической практикой (см., например, [3–8]). Системный анализ

¹Здесь и далее перевод автора статьи.

²Фактологическую базу исследования составили статьи по различным направлениям гуманитаристики (социология, психология, культурология, лингвистика, журналистика), извлеченные из рецензируемых научных журналов. Корпус исследованного материала включает по 150 русско- и белорусскоязычных текстов.

³Именно непрямой характер воздействия («опосредованность доверием») отличает регулятивную схему от других типов обоснования, где принятие истинности/приемлемости тезиса основано на признании истинностной/вероятностной квалификации посылок, т. е. обусловлено объективными связями – логическими либо фактуальными.

указанного приема как аргументативной схемы применительно к научно-гуманитарному дискурсу предпринимается впервые.) Под авторитетом понимается «общепризнанное неформальное значение, влияние, компетентность, которыми наделяются и пользуются люди, идеи, системы взглядов, организации, общественные институты в силу определенных качеств и функций» [9, с. 11]¹.

РГС представлена двумя разновидностями, каждая из которых, будучи общей моделью рассуждения, имеет широкую вариативность содержательного наполнения. Традиционным способом проверки аргументативных схем являются оценочные, или критические, вопросы.

2. Типы РГС.

2.1. Первый тип РГС (РГС-1): Если А согласуется с В (не противоречит В) и В является авторитетной концепцией, то, вероятно, А истинно/приемлемо. РГС-1 основывается на следующем принципе: качество научного текста определяется тем, «насколько явно обнаруживается связь нового знания с уже апробированными истинными концептуальными структурами» [10, с. 75]. Встраивая свою позицию в существующую систему взглядов, аргументатор тем самым демонстрирует принадлежность к группе единомышленников, рассчитывает на поддержку, которая обеспечивается коллективным авторитетом.

Использование РГС-1 обусловлено спецификой научного дискурса, в частности его полилогичностью. Новое знание не создается изолированно: основываясь на определенных методологических и мировоззренческих предпосылках, оно представляет собой продукт кооперативного взаимодействия ученых-исследователей. Компетентность аргументирующего субъекта предполагает его профессиональную эрудицию, т. е. знакомство с имеющимися в той или иной предметной области достижениями и мнениями коллег. Таким образом, введение в аргументацию коллективного авторитета можно считать основой формирования доверия и к самому пропоненту, и к защищаемой им точке зрения. Именно этим, на наш взгляд, объясняется регулярность применения в гуманитарном дискурсе РГС-1, своего рода ритуализация этой разновидности регулятивной схемы.

Интенция аргументатора, связанная с применением РГС-1, может выражаться эксплицитно: (1)² рус. Покажем, что выдвигаемое в настоящей статье положение о том, что типология речевых жанров строится в соответствии с типами тем и ситуаций – стереотипов общения, является развитием идей предшествующих лингвистов (ФН, с. 59).

Однако случаи прямого указания на РГС-1 единичны и зафиксированы только в текстах на русском языке. Как правило, системность обоснования выражается косвенно. Опорой для идентификации схемы служат контекст, способ организации текстового фрагмента, разного рода вербализаторы. Коллективный авторитет представляется обобщенно ((2) рус. ...классификация в русле зарубежной исследовательской традиции лишний раз свидетельствует в пользу выделения новостей в особую группу внутри информационных жанров прессы (ВМУЗ, с. 232)) либо персонифицируется ((3) бел. Падлеткавы ўзрост, на думку Б. С. Волкава, І. А. Горкавай, У. В. Еўсеенка, І. С. Кона, Дз. Я. Райгародскага, А. А. Рэана, Д. Баўмында, Ф. Райса, Д. Шэфера, патрабуе асаблівай увагі бацькоў да тых перамен, якія адбываюцца з развіццёвым дзіцём... (ВБДПУ2, с. 40)).

Критические вопросы: Действительно ли В является авторитетной концепцией? Действительно ли А согласуется с В (не противоречит В)?

2.2. Второй тип регулятивной схемы (РГС-2): Если А совпадает с В и В является мнением авторитета, то, вероятно, А истинно/приемлемо. Прагматическим основанием связи посылок и заключения служит доверие к индивидуальному авторитету. Позитивное отношение к авторитетному лицу переносится на высказанные этим лицом суждения. Возможно как прямое указание на схему ((4) рус. В поддержку соображения о присутствии креативного компонента в переживании «положительно заряженного» движения можно привести утверждение А. Эйнштейна... (НПЖ2, с. 106)), так и косвенное ее представление ((5) бел. На думку акад. Л. У. Шчэрбы, прынцыповая памылка двухмоўных слоўнікаў «закрываеца ў дапушчэнні адэкватнасці сістэм паняццяў любой пары моў»... (БЛ, с. 4)).

Совпадение позиции автора научной статьи с мнением авторитета может выражаться явно. При этом широко используются дискурсивные клише типа рус. Как справедливо подчеркнул...; Можно вполне согласиться с ... в отношении того факта, что...; Нельзя не согласиться с мнением ... писавшего...; Здесь мы следуем за мыслью...; бел. Нельга не пагадзіцца з даследчыкам..., які піша, што...; Неабходна згадзіцца з выказваннем...; Як справядліва адзначае...; Мае рацыю... сцвярджаючы, што... и т. п. Например: (6) рус. Стоит согласиться с Ю. М. Лотманом в том, что выступая механизмом

¹ Не всякую ссылку на авторитет следует рассматривать как РГС. В случаях, если апелляция к авторитету не входит в структуру аргументативной конструкции, но является элементом аргументативного ресурса (комментария, уточнения, пояснения и пр.), если обращение к авторитетному мнению не нацелено на обоснование новых идей, но лишь на воспроизведение старых, регулятивная аргументация отсутствует.

² Здесь и далее числами в круглых скобках обозначаются номера примеров. – Т. С.

памяти, символы переносят какие-либо образования и тексты из одного пласта культуры в другой (НИК2, с. 14); (7) бел. *Мы зыходзілі з пазіцыі А. Р. Кавалёва аб тым, што задаткі – гэта «зародкавыя здольнасці»...* (ВБДПУ, с. 51).

Не менее характерно имплицирование согласия аргументатора с точкой зрения известного лица, распознаваемое посредством дискурсивного анализа. Косвенным показателем согласия с проверенным авторитетом служит построение высказываний по формуле *Еще + кто? / когда? + глагол с семантикой когнитивной деятельности*. В гуманитаристике не редкость фразы, подобные следующим: рус. *Еще И. Кант показал, что...; Еще в начале XX в. Г. Гийом в «Принципах теоретической лингвистики» развивал мысль о том, что...;* бел. *Так, яшчэ В. Бялінскі вызначаў крытыку як...; Так, У. Вярнадскі яшчэ ў другой палове 1930-х гадоў пісаў...*

Критические вопросы: Действительно ли В является мнением авторитета? Действительно ли А совпадает с В?

3. Прагматический потенциал РГС. Прагматическая роль регулятивных схем может быть двоякой. С одной стороны, они используются для реализации рационально-ценностной стратегии обоснования. Предпосылка для такого заключения – положение о том, что успех аргументации во многом зависит от способности пропонента убедить воспринимающего субъекта «в организованности и целостности текста», с помощью которого он хочет «укрепить выдвигаемый тезис» [10, с. 74]. Качество научной статьи определяется в том числе структурой: она должна не только отражать логику рассуждения, но и соответствовать определенным принципам организации научного текста, так называемому методологическому узусу – «общности представлений о нормах научного исследования и нормах его презентации в тексте» [11, с. 181].

Естественным способом репрезентации РГС является цитирование. При этом в дискурсе гуманитарных наук содержание цитат далеко не всегда «интериоризуется». В роли аргумента выступает не само цитируемое высказывание, а «речевой акт, связанный с предъявлением данного высказывания» [10, с. 72]. Перлокуция убеждения в таком случае – следствие автоматической реакции адресата на введение в структуру аргументации авторитетного мнения. Таким образом, использование РГС отвечает требованию рациональности, основанному на сложившейся в научном дискурсе традиции.

С другой стороны, применение РГС в гуманитаристике связано с неизбежным вовлечением в аргументацию разного рода эмоциональных отношений и субъективных оценок. Как результат – направленность РГС на эмоционально-психологическое воздействие. Двойственность прагматики РГС проявляется в том, что данная схема аргументации регулярно используется для обоснования не только дескриптивных, но и ценностных суждений. Формирование позитивной либо негативной ценности на основе оценки, высказанной авторитетом, – характерная особенность гуманитарного дискурса. При этом для квалификации аргументирующего рассуждения принципиально важным является содержательное наполнение РГС.

Показательно в этом плане сравнение следующих дискурсивных фрагментов: (8) рус. *Не лучшие выглядели многие другие игроки российской сборной. Недаром одна из самых популярных газет России назвала их «уродами».* Действительно, настоящими патриотами назвать их очень сложно (СА4, с. 479); (9) бел. *...сёння самі журналісты б'юць трывогу: «...Няёмка спасылаца на хрэстаматыйную Элачку-людоедку, але побач з некаторымі тэле- і радыёжурналістамі яна выглядала б красамоўным аратарам і ўвогуле цікавай суразмоўцай...»* (*Эфирные создания. СБ. Беларусь сегодня, 2 кастр. 2010*) (ВБДУ2, с. 84).

В примере (8) имеет место манипулятивное воздействие: автор научной статьи побуждает реципиента принять негативную оценку на основе мнения анонимного авторитета и, ограничивая возможный выбор оценочных характеристик крайностями («уроды» или «патриоты»), допускает в рассуждении очевидную логическую ошибку – неполный перечень альтернатив. Аргументация в цитате (9) легитимна: доводом в пользу критической оценки коммуникативных навыков современных журналистов служит авторитетное мнение, источник которого указан в статье; ироническая окраска цитируемого высказывания призвана усилить убеждающий эффект.

Условия эффективности РГС

1. Ориентация на модель адресата. Эффективность РГС в наибольшей мере определяется тем, насколько данная схема учитывает специфику адресата. Аргументацию как «сложный речевой акт» [12, с. 29–32], или «особый ценностно-ориентированный макротип речевого акта» [13, с. 41], следует отнести к категории речевых действий, названных Н. Д. Арутюновой «жестко адресованными»: с устранением адресата «они утрачивают *raison d'être*» [14, с. 360]. В связи с этим «удовлетворение пресуппозиции адресата» [14, с. 358] является необходимым условием успешности аргументации. То,

что успех убеждающего воздействия зависит от умения аргументатора «приспособиться к своей аудитории» [5, р. 23], стало общим местом аргументологии (см., например, [4, р. 2–3; 8, с. 67–68; 12, с. 12; 13, с. 50–52]).

Аудиторию научно-гуманитарной аргументации можно считать однородной. Основные параметры реципиента научной аргументации – рациональность, критичность, профессиональная компетентность, общекультурная и научная эрудиция (см. [11, с. 181–183]). Эти черты обобщенного социально-психологического портрета представителя гуманитарного научного сообщества являются инвариантными. Асимметризованность гендерными, возрастными, статусно-ролевыми различиями не существенна.

Специфика адресата побуждает аргументатора, использующего РГС, строить рассуждение таким образом, чтобы по возможности устранить или хотя бы минимизировать сомнения в адекватности коллективного и (или) индивидуального авторитета, «заручиться поддержкой» влиятельных единомышленников, повысить свой престиж в глазах коллег. Напомним, что фактор доверия является определяющим для РГС: эта схема эффективна только в том случае, если авторитет значим, признан, а потому неоспорим с точки зрения адресата.

Ориентация на определенную модель адресата служит источником формирования иных условий успешного применения РГС аргументации.

2. Выбор адекватного способа репрезентации РГС. Значим способ введения авторитетного мнения. Модели презентации авторитета можно сгруппировать следующим образом:

- если аргументатор уверен в представительности авторитета, осведомленности адресата, он ограничивается внутритекстовой либо затекстовой ссылкой (упоминание имени авторитетного лица (организации) факультативно) (см. примеры (3), (4), (6), (7)), что позволяет в случае необходимости проверить информацию, получить дополнительные сведения об источнике экспертного мнения;

- сомнение в осведомленности адресата, желание подчеркнуть статус авторитета, отметить его релевантность для данной области знания – вероятные причины, побуждающие аргументатора к дополнению презентации авторитета характеризующими компонентами: (10) рус. *Исследователь закономерностей влияния на людей П. С. Таранов дает такую трактовку манипуляции...* (ВМУ2, с. 29); (11) бел. *Заснавальнік педагагічнай псіхалогіі К. Д. Ушынскі пісаў, што ў выхаванні ўсё засноўваецца на асобе выхавальніка...* (ВБДПУ, с. 63) и под.

Очевидно, что признанный авторитет не нуждается в представлении, поэтому естественным является лишь его название, как в примерах (4), (5). Использование развернутой характеристики рассматривается как тактика на повышение значимости авторитета. Средства ее реализации – указание статусных параметров, расшифровка инициалов имени собственного, а также разного рода оценочные квалификаторы: (12) рус. *В. В. Колесов, профессор Санкт-Петербургского университета, известный исследователь истории русского языка, убедительно раскрывает в своих многочисленных научно-популярных изданиях значение родного языка в идентификации русской языковой личности с родным народом...* (НИК1, с. 75).

Излишняя детализация в представлении авторитета, на наш взгляд, не всегда является оправданной. Подробная характеристика нацелена скорее на повышение аргументатором собственного престижа, создает неуместный пафос: (13) бел. *...Прэзідэнт факультэта журналістыкі МДУ імя М. В. Ламаносава прафесар Ясір Навумавіч Засурскі ў гэтай сувязі адзначае, што «перажываемая ў цяперашні час інфармацыйна-камунікацыйная рэвалюцыя <...> вылучае новыя патрабаванні ў адносінах да... журналісцкіх кадраў»...* (ВБДУ1, с. 103).

Оценка высказанного авторитетом мнения оформляется с помощью дискурсивных клише, содержащих коннотированные лексемы: рус. *Как справедливо пишет (отмечает)...*; *...о чем убедительно сказал...*; *Методологически важное утверждение... состоит в том, что...*; *Эмпирически обоснованные и заслуживающие внимания ответы на эти вопросы даны...*; *...всеобъемлюще представлены в таких работах...*, как...; *Очень важны и эвристичны разработанные... представления о...*; *Одно из интереснейших исследований...*; бел. *Як слушна (справядліва) адзначае... поўна і дэталёва вызначыў...*; *У навуковай літаратуры слушна адзначаецца..., што...*; *Навукоўцы справядліва ўказваюць на...*; *...пераканаўча даказаў...*; *Вельмі яскрава і ёмка гэта выказаў...*; *Найбольш абгрунтаваную і поўную фармулёўку канцэпцыі даў...* и т. п. Стандартным способом акцентирования значимости научных результатов авторитета в русских текстах является следующая модель: *классический / фундаментальный / известный + труд / работа / исследование*.

Повышение престижа авторитета достигается посредством употребления стереотипных оценочных фраз (в русском дискурсе они обладают большим разнообразием), включающих субстантивные и адъективные номинации: рус. *лидер, пионер, основатель, родоначальник, известный, ведущий, гениальный, величайший, авторитетный, авторитетнейший*; бел. *заснавальнік, мысліцель, вядомы, выдатны, славыты, вялікі*.

Насыщенность высказывания оценочными квалификаторами – способ внушения, попытка аргументатора оправдать целесообразность ссылки, превентивная реакция на возможное сомнение, недоверие со стороны адресата: (14) бел. *У гэтым выпадку будзе дарэчы прывесці цікавую формулу лінгвіста з сусветным імем Г. Вяжбіцкай: «X – маці Y-ка = (a)»* (РС, с. 37).

Введение авторитета в структуру обоснования возможно как апелляция к неопределенному (анонимному) источнику. В гуманитарном дискурсе такая презентационная модель носит массовый характер и вербализуется посредством следующих речевых формул: рус. *По мнению многих современных ученых...; По мнению экспертов...; Как считают исследователи...; Специалисты утверждают, что (указывают, что)....; Большинство лингвистов считают, что...; Исследователи в большинстве своем стоят на платформе...; Как утверждают некоторые современные исследователи...; Как отмечают некоторые авторы...;* бел. *Усё часцей можна сустрэць меркаванні пра тое, што...; Спецыялісты канстатуюць...; Сучасныя псіхалагі ацэньваюць... як...; На думку некаторых (многіх) даследчыкаў...; Па меркаванні шэрагу экспертаў (спецыялістаў)....; Як адзначаюць многія вучоныя... и др.*

Отличительная особенность такого способа оформления РГС – отсутствие ссылок на источник авторитетного мнения, даже в случае прямого цитирования: (15) рус. *Многие исследователи считают, что современное общество можно назвать «обществом с развитым досугом»* (СА1, с. 339); (16) бел. *Дамінаванне сеткавых структур у сучасным свеце дазваляе некаторым мысліцелям меркаваць, што само чалавечае грамадства з'яўляецца «сеткай сетак»* (ВНАНБ, с. 10).

Несомненно, научная коммуникация строится на основе презумпции доверия к аргументирующему субъекту. Вместе с тем отсутствие у воспринимающего субъекта возможности проверить достоверность информации способно спровоцировать недоверие с его стороны (здесь срабатывает житейский принцип «доверяй, но проверяй»). И это вполне оправданно и обусловлено возможностью манипулятивного использования анонимного авторитета. Анализ и оценка РГС в таком случае требуют привлечения специальных (экспертных) знаний: (17) рус. *Классическая теория аргументации указывает на то, что убедительной гарантией истинности может быть привязка к опыту аудитории* (ВМУ1, с. 17). Владение темой позволяет нам усомниться в достоверности приведенного «авторитетного мнения»: апелляция к опыту аудитории рассматривается как условие убедительности аргументации, а не «гарантия истинности».

Доверие к анонимному авторитету прямо пропорционально доверию к ссылающемуся на такой источник автору научной статьи (важны статусные параметры автора, его профессиональная репутация), а также к научному изданию, в котором помещена публикация (значимо качество издания, его престиж).

3. Выбор релевантного типа авторитета. Авторитет, задействованный в регулятивном обосновании, относится к одному из трех видов: он может быть эпистемическим, моральным либо деонтическим.

Источник эпистемического авторитета – носитель знания (специалист, ученый, исследователь). Только этот вид авторитета обладает безусловной легитимностью в научной аргументации (см. примеры (2)–(7); (10)–(14)).

Источник морального авторитета – носитель морально-нравственных ценностей (представитель других областей культуры: философ, писатель, поэт, музыкант, общественный деятель). Насколько оправданно его включение в РГС, определяется такими дискурсивными факторами, как предметная область, тема статьи, характер обсуждаемой проблемы: (18) рус. *Наверное, и для психологов актуальна мысль Д. С. Лихачева о том, что «...ученые не всегда бывают интеллигентны (в высшем смысле, конечно)»* (НПЖ1, с. 17). В данном случае приводимая в автором статьи по психологии ссылка на мнение Д. С. Лихачева, а также включение в аргументацию высказываний А. Ф. Лосева и Ю. М. Лотмана (НПЖ1, с. 19) вполне согласуются с обоснованием понятия интеллигентности, усиливают аргументацию. Такой же прагматический эффект достигается автором культурологического исследования, который для поддержки своего тезиса привлекает мнение известного музыканта: (19) бел. *Фрэнк Заппа, адзін з выдатных амерыканскіх кампазітараў і выканаўцаў XX ст., сцвярджаў, што «...большая частка рок-журналістыкі – гэта людзі, якія не ўмеюць пісаць, якія бяруць інтэрв'ю ў тых, хто не ўмее распаўядаць, для тых, хто не ўмее чытаць»* (ВНАНБ4, с. 88).

Неуместное обращение к моральному авторитету, напротив, ослабляет аргументацию: (20) рус. *По мнению российского писателя Владимира Войновича, природа делит все живые существа, начиная от сперматозоидов и кончая высшими животными, на вожakov и членов стада. Известный советский писатель Андрей Платонов в романе «Чевенгур» отмечал, что где есть масса людей, там сейчас же является вождь* (СА2, с. 36).

Источник деонтического авторитета – носитель властных полномочий (политик, чиновник, наделенный административным статусом ученый).

Возможны два варианта включения в РГС деонтического авторитета. Во-первых, прямая апелляция к мнению политиков, чиновников: (21) рус. *Не менее важной сегодня является проблема «кризиса культуры». Практически каждый день с экранов телевизоров в своих обращениях к народу Президент России Д. А. Медведев и другие известные политики говорят о необходимости повышения уровня культуры в нашем обществе...* (НИКЗ, с. 28). Заметим, что если российские авторы прибегают к деонтическому авторитету в единичных случаях, то белорусские ученые используют его регулярно, причем как в русскоязычных, так и (чаще) в белорусскоязычных статьях: (22) *Одним из важнейших элементов национальной политической системы является Всебелорусское народное собрание. <...> По мнению Главы государства А. Г. Лукашенко, данная оправдавшая себя форма управления стала гарантией социально-политической стабильности страны* (САЗ, с. 51); (23) бел. *Захаванне культуры і гісторыка-культурнай спадчыны – адзін з дзяржаўных прыярытэтаў. На IV Усебеларускім сходзе Прэзідэнт Рэспублікі Беларусь А. Р. Лукашэнка падкрэсліў, што культура – неад’емны складнік суверэнітэту...* (ВНАНБ2, с. 74).

Во-вторых, как обращение к деонтическому авторитету мы квалифицируем указание в презентации авторитета не только его научного, но и социально-административного статуса: (24) *Як адзначае А. А. Лазарэвіч, кандыдат філасофскіх навук, дацэнт, намеснік дырэктара па навукавай працы Інстытута філасофіі НАН Беларусі, «сетка Інтэрнэт дае практычна бязмежныя магчымасці для камунікацыі...»* (ВНАНБ1, с. 6). Избыточность такой информации существенна для раскрытия косвенного прагматического смысла высказывания – оказать психологическое давление на реципиента.

Принципы использования РГС и возможные погрешности в ее применении

Опираясь на известный принцип кооперации Г. П. Грайса [15], а также на общий принцип коммуникации, разработанный голландскими аргументологами Ф. Х. ван Еемереном и Р. Гроотендорсом [12, с. 50–57], и признанные в теории аргументации конвенции и правила общения [16, с. 331–335], мы эксплицировали принципы эффективного использования РГС в гуманитаристике. Их нарушение приводит к разного рода погрешностям в аргументации.

1. Принцип соразмерности: апелляция к авторитету должна быть достаточной для поддержки тезиса и соизмеряться потребностями акта аргументации. Возможные погрешности:

а) «недостаточный авторитет»:

- отсутствие системности в обосновании вследствие игнорирования РГС-1 (аргументация научной идеи без опоры на методологические основания аномальна для научного дискурса);

- тезис подкрепляется ссылкой на мнение, не обладающее достаточным престижем;

б) «избыточный авторитет»: аргументация перегружается экспертными оценками, в результате «голос» автора заглушается «хором чужих голосов», его мысль «растворяется» в потоке чужих мыслей. Следует помнить, что апелляция к авторитету – слабый довод в науке, ведь основой научного творчества является самостоятельность мышления ученого.

2. Принцип достоверности: информация об авторитете должна быть правдивой и не вызывать сомнений. Возможная погрешность – «сомнительный авторитет» – возникает при отсутствии у реципиента возможности проверить информацию об источнике авторитета, что является прямым следствием нарушения требований к ссылкам научной работы. Проблемы со ссылками в научных статьях, как выяснилось, многочисленны: отсутствие ссылок при упоминании имени автора, названия книги, при косвенном (свободном) цитировании, обращении к анонимному авторитету; отсутствие ссылок на страницу в случае прямого цитирования; отсутствие внутритекстовых ссылок при наличии авторитетных источников в библиографическом списке; отсутствие в библиографическом списке цитируемых источников. Отсутствие ссылок при цитировании оправданно только в том случае, если пропонент уверен, что включенное в аргументацию авторитетное суждение будет идентифицировано реципиентом как экспертное знание, т. е. знание, надежно закрепившееся в метакоммуникативном фонде представителей той или иной области науки.

3. Принцип объективности: презентация авторитета должна быть беспристрастной. Возможные погрешности:

а) тенденциозность в представлении авторитета: излишняя комплиментарность в отношении к авторитету, неоправданное акцентирование либо завышение статуса авторитета, преувеличение его заслуг – как следствие попытки повысить значимость авторитетной поддержки (см., напр.: СА2, СА4);

б) тенденциозная интерпретация авторитетного мнения.

4. Принцип релевантности: апелляция к мнению эксперта должна иметь очевидную связь с защищаемой точкой зрения. Возможны следующие погрешности:

а) нерелевантный авторитет, т. е. неуместная ссылка, уводящая от тезиса, а не проясняющая его (14);

б) мнимый авторитет – апелляция к мнению лица, не являющегося экспертом в данной области знания (в данном вопросе);

в) псевдоавторитет – результат подмены эпистемического авторитета моральным (20) либо деонтическим (22), (23);

г) симуляция авторитета – подмена обоснования ссылкой на сомнительный и (или) анонимный авторитет.

5. Принцип фактической адекватности: авторитетное мнение должно воспроизводиться точно. Возможная погрешность – искажение авторитета, формы которого многообразны: количественное и (или) качественное преобразование цитируемого высказывания, произвольное обращение с источником при косвенном цитировании, выдергивание фразы из контекста (изоляция), встраивание в неподходящий контекст (об этом см. [8, с. 61; 17, с. 31–32]).

Выводы

Регулятивная схема – способ аргументации, основанный на апелляции к авторитету. Прагматические различия позволяют дифференцировать два типа РГС. Условиями эффективного использования РГС являются ориентация на модель адресата (обобщенный образ ученого-гуманитария), выбор адекватного способа представления авторитета (та или иная презентационная модель используется с учетом дискурсивных параметров коммуникации), выбор релевантного типа авторитета (безусловную ценность имеет лишь эпистемический авторитет, целесообразность включения в РГС морального и деонтического авторитета определяется конситуативно). Для адекватной оценки регулятивной аргументации, помимо критических вопросов, целесообразно учитывать ряд принципов. Их нарушение приводит к различным погрешностям в аргументирующем рассуждении. Ментальные структуры, соответствующие регулятивной схеме, способы их вербализации, особенности функционирования в целом сходны в русско- и белорусскоязычных дискурсах гуманитарных наук. Имеются различия лишь в частотности употребления тех или иных моделей и аргументативных вербализаторов. Понимание закономерностей использования РГС в равной степени важно как для аргументатора, так и для реципиента научного обоснования, поскольку формирует предпосылки для создания качественной научной продукции и ее квалифицированной экспертизы.

Сокращения

ВДПУ1 – Бандарчук А. В. Асаблівасці вербальных зносін музычнага кіраўніка з дзецьмі дашкольнага ўзросту // Весці ВДПУ. Сер. 1, Педагогіка. Псіхалогія. Філалогія. 2005. № 4. С. 63–67; **ВДПУ2** – Грыцкова К. В. Спецыфіка сямейнага ўзаемадзеяння ў падлеткавым узросце // Весці ВДПУ. Сер. 1, Педагогіка. Псіхалогія. Філалогія. 2005. № 1. С. 41–46; **ВДПУ3** – Куляшова В. У. Творчае развіццё дзіцяці ў сенсорна-перцептыўным працэсе музычна-гульнявой дзейнасці // Весці ВДПУ. Сер. 1, Педагогіка. Псіхалогія. Філалогія. 2005. № 1. С. 50–53; **ВДУ1** – Басава Г. І. Журналістская адукацыя ў сістэме павышэння кваліфікацыі і перападрыхтоўкі кадраў: прыярытэты і перспектывы // Весн. БДУ. Сер. 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. 2011. № 2. С. 103–105; **ВДУ2** – Іўчанкаў В. І. Слова і ісціна ў парадыгме сучаснай журналістыкі // Весн. БДУ. Сер. 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. 2011. № 2. С. 83–86; **БЛ** – Нікалаева В. М., Трухан Т. М. Двухмоўная лексікаграфія: праблемы складання руска-беларускіх слоўнікаў // Беларус. лінгвістыка. 2011. Вып. 67. С. 3–14; **ВМУ1** – Аникина М. Е., Хруль В. М. Особенности аргументации в текстах массовой интернет-коммуникации: опыт структурного и содержательного анализа // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 10, Журналистика. 2015. № 3. С. 3–23; **ВМУ2** – Дзялошинский И. М. Манипулятивные технологии в масс-медиа // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 10, Журналистика. 2005. № 1. С. 29–54; **ВМУ3** – Негрышев А. А. К макроструктурной типологии текстов новостных жанров // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 10, Журналистика. 2011. № 1. С. 228–244; **ВНАНБ1** – Ефіменка А. В. Сацыякультурны статус і роля інтэрнэту ў сучасным грамадстве // Весці Нац. акад. навук Беларусі. Сер. гуманітар. навук. 2008. № 4. С. 4–11; **ВНАНБ2** – Лакотка А. І. Акадэмічная навука – развіццё нацыянальнай культуры // Весці Нац. акад. навук Беларусі. Сер. гуманітар. навук. 2014. № 1. С. 74–87; **ВНАНБ3** – Мачыхін С. І. Сеткавая арганізацыя лабізму ў сучасным грамадстве // Весці Нац. акад. навук Беларусі. Сер. гуманітар. навук. 2010. № 2. С. 10–14; **ВНАНБ4** – Свядлоў П. Р. Праблемы аўтарства ў беларускай музычнай журналістыцы // Весці Нац. акад. навук Беларусі. Сер. гуманітар. навук. 2011. № 2. С. 88–94; **НИК1** – Донская Т. К. Речь как отражение этического и эстетического в личности // Наука. Искусство. Культура. 2012. Вып. 1. С. 72–82; **НИК2** – Мищенко Л. А. Коммуникативные функции народного музыкального инструментального искусства: прошлое и настоящее // Наука. Искусство. Культура. 2013. Вып. 2. С. 13–27; **НИК3** – Реш О. В. Феномен культуры: история происхождения и современные тенденции развития // Наука. Искусство. Культура. 2013. Вып. 2. С. 28–31; **НПЖ1** – Дубровина И. В. Психологическая культура и образование // Нац. психол. журн. 2007. № 2. С. 16–20; **НПЖ2** – Тюрин П. Т. Об эмоциональных состояниях, возникающих при наблюдении разнонаправленных движений // Нац. психол. журн. 2012. № 1. С. 104–106; **РС** – Жаўняровіч П. Канцэпт

публіцыстычнага тэксту // Роднае слова. 2010. № 4. С. 35–38; **СА1** – Бабосова Е. С. Досуг как фактор включенности молодежи в социокультурную деятельность // Социол. альм. 2012. Вып. 3. С. 337–345; **СА2** – Котляров И. В. Лидерство как теоретический концепт и объективная реальность: социологические тренды // Социол. альм. 2014. Вып. 5. С. 29–51; **СА3** – Котляров И. В. Политическая система Беларуси: теоретическое регулирование и социологическое осмысление // Социол. альм. 2011. Вып. 2. С. 41–53; **СА4** – Рысюкевич Н. С. Формирование спортивных лидеров: социологические матрицы // Социол. альм. 2013. Вып. 4. С. 477–488; **ФН** – Труфанова И. В. О разграничении понятий: речевой акт, речевой жанр, речевая стратегия, речевая тактика // Филол. науки. 2001. № 3. С. 56–65.

Библиографические ссылки

1. Eemeren F. H. van, Garssen B., Krabbe E., et al. Argumentation theory // Handbook of argumentation theory. Dordrecht [etc.], 2014. P. 1–50.
2. Garssen B. J. Argument schemes // Crucial concepts in argumentation theory / ed. by F. H. van Eemeren. Amsterdam, 2001. P. 81–99.
3. Bachman J. Appeal to authority // Fallacies: classical and contemporary readings. Pennsylvania, 1995. P. 274–286.
4. Jovićić T. Authority-based argumentative strategies: a model for their evaluation // Argumentation. 2004. Vol. 18, № 1. P. 1–24.
5. Perelman Ch., Olbrechts-Tyteca L. The new rhetoric: a treatise on argumentation. Notre Dame ; London : University of Notre Dame Press, 1969.
6. Walton D. Appeal to expert opinion: arguments from authority. Pennsylvania : Pennsylvania State University Press, 1997.
7. Walton D., Sartor G. Teleological justification of argumentation schemes // Argumentation. 2013. Vol. 27, № 2. P. 111–142.
8. Москвин В. П. О типах и формах аргументации к авторитету // Рус. словесность. 2007. № 6. С. 61–70.
9. Петренко Е. Л. Авторитет // Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. 7-е изд., перераб. и доп. М., 2001. С. 11.
10. Гусев С. С. Цитирование как способ аргументации // Речевое общение и аргументация. СПб., 1993. Вып. 1. С. 68–76.
11. Синица И. А. Языковая личность ученого-гуманитария XIX века. Киев : Издательский дом Дмитрия Бурого, 2006.
12. Емерен Ф. Х. ван, Гроотендорст Р. Аргументация, коммуникация и ошибки : пер. с англ. СПб. : Васильевский остров, 1992.
13. Баранов А. Н. Аргументация как языковой и когнитивный феномен // Речевое воздействие в сфере массовой коммуникации. М., 1990. С. 40–52.
14. Арутюнова Н. Д. Фактор адресата // Изв. Акад. наук СССР. Сер. лит. и яз. 1981. Т. 40, № 4. С. 356–367.
15. Grice H. P. Logic and conversation // Syntax and Semantics. New York, 1975. Vol. 3 : Speech Acts. P. 41–58.
16. Демьянков В. З. Конвенции, правила и стратегии общения (интерпретирующий подход к аргументации) // Изв. Акад. наук СССР. Сер. лит. и яз. 1982. Т. 41. С. 327–337.
17. Сентенберг И. В., Карасик В. И. Псевдоаргументация: некоторые виды речевых манипуляций // Речевое общение и аргументация. СПб., 1993. Вып. 1. С. 30–38.

References

1. Eemeren F. H. van, Garssen B., Krabbe E., et al. Argumentation theory. In: *Handbook of argumentation theory*. Dordrecht [etc.], 2014. P. 1–50.
2. Garssen B. J. Argument schemes. In: *Crucial concepts in argumentation theory*. Amsterdam, 2001. P. 81–99.
3. Bachman J. Appeal to authority. In: *Fallacies: classical and contemporary readings*. Pennsylvania, 1995. P. 274–286.
4. Jovićić T. Authority-based argumentative strategies: a model for their evaluation. *Argumentation*. 2004. Vol. 18, No. 1. P. 1–24.
5. Perelman Ch., Olbrechts-Tyteca L. The new rhetoric: a treatise on argumentation. Notre Dame ; London : University of Notre Dame Press, 1969.
6. Walton D. Appeal to expert opinion: arguments from authority. Pennsylvania : Pennsylvania State University Press, 1997.
7. Walton D., Sartor G. Teleological justification of argumentation schemes. *Argumentation*. 2013. Vol. 27, No. 2. P. 111–142.
8. Moskvin V. P. [On the types and forms of argumentation to authority]. *Russkaya slovesnost'* [Russian literature]. 2007. No. 6. P. 61–70 (in Russ.).
9. Petrenko E. L. [Authority]. In: *Filosofskii slovar'* [Philosophical dictionary]. Moscow, 2001. P. 11 (in Russ.).
10. Gusev S. S. [Citing as a way of argumentation]. In: *Rechevoe obshchenie i argumentatsiya* [Speech communication and argumentation]. Saint Petersburg, 1993. Issue 1. P. 68–76 (in Russ.).
11. Sinica I. A. [Language personality of the scientist-humanities of the XIX century]. Kiev : Publishing house Dmitriya Burago, 2006 (in Russ.).
12. Eemeren F. H. van, Grootendorst R. [Argumentation, Communication and Fallacies]. Saint Petersburg : Vasil'evskii ostrov, 1992 (in Russ.).
13. Baranov A. N. [Argumentation as a linguistic and cognitive phenomenon]. In: *Rechevoe vozdeistvie v sfere massovoi kommunikatsii* [Speech impact in the sphere of mass communication]. Moscow, 1990. P. 40–52 (in Russ.).
14. Arutjunova N. D. [Factor of addressee]. *Izv. Akad. nauk SSSR. Ser. lit. i yazyka* [Proc. of the USSR Acad. of Sci. Ser. of lit. and lang.]. 1981. Vol. 40, No. 4. P. 356–367 (in Russ.).
15. Grice H. P. Logic and conversation. In: *Syntax and Semantics*. New York, 1975. Vol. 3 : Speech Acts. P. 41–58.
16. Dem'jankov V. Z. [Conventions, rules and communication strategies (interpretative approach to argumentation)]. *Izv. Akad. nauk SSSR. Ser. lit. i yazyka* [Proc. of the USSR Acad. of Sci. Ser. of lit. and lang.]. 1982. Vol. 41. P. 327–337 (in Russ.).
17. Sentenberg I. V., Karasik V. I. [Pseudo-argumentation: some types of speech manipulation]. In: *Rechevoe obshchenie i argumentatsiya* [Speech communication and argumentation]. Saint Petersburg, 1993. Issue 1. P. 30–38 (in Russ.).

Статья поступила в редколлегию 18.05.2017.
Received by editorial board 18.05.2017.

УДК 81'362+811.111-26+811.161.3

ЛЕКСИКА-ГРАМАТЫЧНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ АНГЛІЙСКИХ АНАЛІТЫЧНЫХ ФОРМ І СПАСАБЫ ІХ ПЕРАКЛАДУ НА БЕЛАРУСКУЮ МОВУ

А. А. БРУЦКАЯ^{1*}

^{1*}Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь

Разгледжаны англійскія аналітычныя формы і спосабы іх перакладу на беларускую мову. Акрэслена паняцце «аналітычныя формы». Апісаны лексічныя, граматычныя і структурныя асаблівасці гэтай з'явы. Прадстаўлена сучасная тыпалогія англійскіх аналітычных форм. На падставе аналізу апавяданняў А. К. Дойла, перакладзеных на беларускую мову рознымі аўтарамі, выяўлены асноўныя тыпы граматычных трансфармацый пры перадачы англійскіх дзеяслоўных аналітычных форм часу. Абгрунтавана неабходнасць вызначэння спосабаў перакладу англійскіх аналітычных форм.

Ключавыя словы: аналітычныя формы; англійскія аналітычныя формы; аналітычныя дзеяслоўныя формы часу; пераклад; англа-беларускі пераклад; марфалагічныя трансфармацыі.

ЛЕКСИКО-ГРАММАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ АНГЛИЙСКИХ АНАЛИТИЧЕСКИХ ФОРМ И СПОСОБЫ ИХ ПЕРЕВОДА НА БЕЛОРУССКИЙ ЯЗЫК

А. А. БРУЦКАЯ¹⁾

¹⁾Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск, Беларусь

Рассмотрены английские аналитические формы и способы их перевода на белорусский язык. Предложено определение понятия «аналитические формы». Описаны лексические, грамматические и структурные особенности данного явления. Представлена современная типология английских аналитических форм. В результате анализа рассказов А. К. Дойла, переведенных на белорусский язык разными авторами, выявлены основные типы грамматических трансформаций при переводе английских глагольных аналитических форм времени. Обоснована необходимость установления способов перевода английских аналитических форм на белорусский язык.

Ключевые слова: аналитические формы; английские аналитические формы; аналитические глагольные формы времени; перевод; англо-белорусский перевод; морфологические трансформации.

Образец цитирования:

Бруцкая А. А. Лексіка-граматычныя асаблівасці англійскіх аналітычных форм і спосабы іх перакладу на беларускую мову // Часоп. Беларус. дзярж. ун-та. Філалогія. 2017. № 3. С. 65–72.

For citation:

Brutskaya A. A. Lexical and grammatical features of English analytical forms and the ways of their translation into Belarusian. *J. Belarus. State Univ. Philol.* 2017. No. 3. P. 65–72 (in Belarus.).

Автор:

Алина Александровна Бруцкая – аспирантка кафедры русского языка филологического факультета. Научный руководитель – доктор филологических наук, профессор И. С. Ровдо.

Author:

Alina A. Brutskaya, postgraduate student at the department of Russian language, faculty of philology.
aleana.brutskaya@gmail.com

LEXICAL AND GRAMMATICAL FEATURES OF ENGLISH ANALYTICAL FORMS AND THE WAYS OF THEIR TRANSLATION INTO BELARUSIAN

A. A. BRUTSKAYA^a

^aBelarusian State University, 4 Niezaliežnasci Avenue, Minsk 220030, Belarus

The article deals with the specificity of English analytical forms and the ways of their translation into Belarusian. It defines the concept of the analytical forms. Lexical, grammatical and structural peculiarities of analytical forms are found. Typology of English analytical forms is considered. The research looks at the stories by A. C. Doyle and their translations of different authors. The main types of morphological transformations of the analytical forms of tense from English into Belarusian are outlined. Special attention is paid to the necessity of determination of the main translation methods of English analytical forms into Belarusian.

Key words: analytical forms; English analytical forms; analytical verb forms of tense; translation; English to Belarusian translation; morphological transformations.

Уводзіны

У сучасным мовазнаўстве і тэорыі перакладу навуковая і практычная вага даследаванняў, прысвечаных аналітычным намінацыям (АН), значна павышаецца. Лінгвістычны статус і класіфікацыя АН ужо некалькі дзясяткаў гадоў знаходзяцца ў цэнтры ўвагі айчынных і замежных даследчыкаў. Сутнасць і механізмы АН апісаны ў працах Р. І. Аванесава, У. Р. Адмоні, М. М. Аляксандрава, Н. Д. Аруцонавай, В. У. Вінагарадава, У. Р. Гака, М. М. Глухман, Дж. Грынберга, В. Гумальта, О. Есперсана, В. М. Жырмунскага, А. У. Краўчанка, А. Мее, А. А. Пацябні, У. М. Сідарава, В. М. Сонцава, І. Б. Хлебнікавай і інш. Праблемы намінатыўнага аналітызму англійскай мовы з'яўляюцца аб'ектам даследаванняў Н. М. Амосавай, Л. С. Бархударова, І. А. Бітнер, А. У. Куніна, Н. А. Лапаногавай, А. М. Марахоўскага, В. Я. Плоткіна, А. І. Смірніцкага, В. Г. Шабаева, Ю. В. Шаламава, І. У. Шапашнікавай, В. М. Ярцавай і інш. Беларускія АН даследавалі А. Я. Міхневіч, Е. А. Нелісаў, П. С. Прыбылоўскі, І. С. Роўда, А. І. Цімашэнка і інш.

Нягледзячы на шматлікія працы, у якіх даследуюцца аналітычныя ўтварэнні і іх паходжанне, лінгвістычны статус гэтых намінатыўных адзінак застаецца дыскусійным. Няма адзінага падыходу да вызначэння структуры АН, іх меж, таму дадзеная тэма застаецца актуальнай і патрабуе больш дэталёвага вывучэння.

Англійская і беларуская мовы бяруць пачатак ад агульнай індаеўрапейскай прамовы, але адносяцца да розных тыпаў – аналітычнага і сінтэтычнага адпаведна. У адрозненне ад моў сінтэтычнага ладу, у якіх асноўную ролю ў выражэнні граматычных значэнняў выконваюць флексіі і формаўтваральныя афіксы, у аналітычных мовах актыўна выкарыстоўваюцца службовыя адзінкі, фанетычныя сродкі і парадак слоў. Змены, якія адбываліся ў тыпалагічнай сістэме англійскай мовы, садзейнічалі распаўсюджванню аналітызму ва ўсіх яе падсістэмах. У прыватнасці, яны прывялі да актывізацыі аналітычных з'яў на граматычным (узнікненне аналітычных форм) і лексічным (развіццё аналітычных лексем) узроўнях [1, с. 199]. Такім чынам, у сучаснай англійскай мове намінатыўную функцыю выконваюць сінтэтычныя (аднакампанентныя) словы (простыя, вытворныя, складаныя), фразеалагічныя спалучэнні і аналітычныя (шматкампанентныя) словы. Апошнія з'яўляюцца важнай тыпалагічнай рысай сучаснай англійскай мовы [2, с. 67]. На наш погляд, мэтазгодна разглядаць іх у аспекце міжузроўневых сувязей мовы – як элементы лексічнай, марфалагічнай і сінтаксічнай падсістэм.

Нягледзячы на шматлікія адрозненні паміж англійскай і беларускай мовамі, іх роднаснасць прасочваецца на розных узроўнях, у тым ліку ў сістэмах слова- і формаўтварэння. Так, у абедзвюх мовах у найбольшай ступені аналітызм пры формаўтварэнні праяўляецца ў сістэме дзеяслова.

Мэта дадзенага артыкула – вызначыць структурныя і лексіка-граматычныя асаблівасці англійскіх аналітычных форм (АФ) як выніку граматычнага аналітызму і выявіць спосабы перакладу дзеяслоўных АФ часу на беларускую мову.

Статус аналітычных утварэнняў (у дадзеным выпадку – форм) застаецца неадназначным. Як правіла, пры іх апісанні адсутнічае дакладнасць у вылучэнні АФ з шэрагу сумежных з імі адзінак – слоў, словазлучэнняў, фразеалагізмаў і г. д. Акрамя таго, яны не разглядаюцца ўсебакова, з улікам усіх іх адметных прыкмет. Гэта звязана, па-першае, з несупадзеннем функцыянальнага і структурнага аспектаў АФ (паводле будовы і кампанентнага складу – гэта словазлучэнні, якія, аднак, выконваюць ролю форм слоў), па-другое – з наяўнасцю невыразных меж, пераходных выпадкаў, «рухомых утварэнняў» (напрыклад, формы ўмоўнага ладу невыразна адмежаваны ад спалучэнняў сэнсавых дзеясловаў з мадальнымі) [3, с. 62–63].

Лексічныя, граматычныя і структурныя асаблівасці АФ

Улічваючы падабенства АФ да слоў, словазлучэнняў і іншых шматкампанентных канструкцый, вылучым асноўныя прыкметы АФ.

1. АФ складаюцца як мінімум з двух кампанентаў, адзін з якіх з'яўляецца асноўным (рэалізатар лексічнага значэння), другі – службовым (формаўтваральны сродак). Структурна АФ уяўляюць сабой сукупнасць асобнааформленых частак (слоў), звязаных паміж сабой лексіка-граматычнымі адносінамі, напрыклад: *He will come in two days* ‘Ён **прыедзе** праз два дні’. Дзеяслоў *to come* выражае лексічнае значэнне, дзеяслоў *will* – граматычнае (значэнне будучага часу).

2. АФ служаць для перадачы граматычнага значэння і ўтвараюць адзіную словаформу, якая ў большай ці меншай ступені з'яўляецца ідыяматычнай. Агульнае граматычнае значэнне АФ – гэта сума спалучэння асобных граматычных значэнняў яе кампанентаў, непадзельнае цэлае. Так, дапаможны дзеяслоў перадае значэнні ліку і асобы (калі яны адлюстраваны ў форме), але значэнні трывання, часу, стану складаюцца з усіх кампанентаў разам. Часткі АФ, узятыя паасобку, не нясуць агульнага граматычнага значэння, напрыклад, дзеясловы *have, had, brought, forgotten* не даюць звестак пра значэнне перфекта, у адрозненне ад утвораных з іх дапамогай АФ *have brought, had forgotten*.

3. АФ семантычна і функцыянальна раўназначныя слову. Аналітычныя формы (разам з сінтэтычнымі) выступаюць у якасці адной з катэгарыяльных форм якой-небудзь граматычнай катэгорыі і выконваюць функцыю выражэння граматычнага значэння слова. Напрыклад, спалучэнне *will read*, у якім галоўны кампанент – *read*, службовы – *will*, з'яўляецца формай будучага часу дзеяслова *read*, а не асобным словам.

4. АФ паралельныя з сінтэтычнымі формамі ў межах адной граматычнай катэгорыі. АФ належаць да пэўных граматычных катэгорыяў, у склад якіх абавязкова ўваходзяць і сінтэтычныя формы. Напрыклад, *will write* – аналітычная катэгарыяльная форма будучага часу. Да яе адносяцца таксама сінтэтычныя формы прошлага (*wrote*) і цяперашняга (*write*) часу. АФ *is writing* – катэгарыяльная форма працяглага трывання. Яна супрацьпастаўляецца сінтэтычным формам агульнага трывання: *write, have/has written* і г. д.

5. Кампаненты АФ асобнааформленыя і рухомыя. Дапускаецца іх перастаноўка (*Never had I heard such a wonderful singing* ‘Яшчэ ніколі я **не чуў** такога цудоўнага спеву’), усячэнне (*Tomorrow he will arrive and bring the bag* ‘Заўтра ён **прыедзе і прывязе** сумку’), уключэнне паміж імі іншых кампанентаў (*He has just come* ‘Ён толькі што **прыехаў**’).

6. У якасці дапаможнага кампанента АФ могуць выступаць такія дэсемантызаваныя паўназначныя словы, як дзеясловы *be, have, do, will, shall, would, should, let*, прыслоўі *more, most*.

7. АФ высоканапаўняльныя і прадуктыўныя. Дапаможнае слова – гэта пастаянны кампанент АФ, а паўназначнае – пераменны. Колькасць дапаможных кампанентаў абмежаваная, у той час як склад паўназначных кампанентаў пашыраецца (па розных даных, лексічны склад англійскай мовы кожны год папаўняецца прыблізна на 700–850 слоў, якія ўваходзяць у граматычную сістэму). Напрыклад, парадыматызацыя ў складзе англійскай дзеяслоўнай аналітычнай мадэлі дазваляе неалагізму *chillax* (*chill + relax* ‘раслаблены адпачынак’, ‘адпачываць’) утвараць разнастайныя граматычныя канструкцыі: *I'm chillaxing* ‘я адпачываю’, *I have chillaxed* ‘я адпачыў’.

8. Кампаненты АФ выконваюць адзіную сінтаксічную функцыю. Яны з'яўляюцца адзіным членам сказа, напрыклад выказнікам: *He has read this book* ‘Ён **прачытаў** гэту кнігу’.

9. Паміж кампанентамі АФ адсутнічаюць сінтаксічныя сувязі. Гэта абумоўлена тым, што гістарычна АФ склаліся з сінтаксічных спалучэнняў, граматычныя сувязі паміж кампанентамі якіх сталі вельмі цесныя, а сінтаксічныя адносіны зніклі.

10. АФ могуць уступаць у сінтаксічныя сувязі з іншымі членамі сказа, але як цэльныя формы, таму што кампаненты АФ не ўтвараюць сінтаксічных сувязей паасобку. Напрыклад, у сказе *He has never read this book* ‘Ён ніколі **не чытаў** гэту кнігу’ сінтаксічныя адносіны існуюць паміж выказнікам *has read*, дапаўненнем *book* і акалічнасцю *never*.

Такім чынам, у нашым даследаванні пад АФ будзем разумець спалучэнні двух і больш кампанентаў, якія служаць для перадачы граматычна-катэгарыяльнага значэння шляхам узаемадзеяння знамянальнага слова (як носбіта лексіка-граматычнага значэння) і службовага сродку (як паказчыка граматычнага значэння) і выступаюць як функцыянальна-семантычнае адзінства.

Тыпалогія англійскіх АФ

На наш погляд, АФ сучаснай англійскай мовы могуць быць прадстаўлены наступнымі тыпамі:

1) дзеяслоўныя:

а) АФ часу:

- формы будучага часу (*Future Indefinite*): *I will help you tomorrow* ‘Я дапамагу табе заўтра’;

- пыталыныя і адмоўныя формы цяперашняга часу (*Present Indefinite*) з дапаможнымі дзеясловамі *do/does (don't/doesn't)*: **Do you know?** ‘Ты ведаеш?’; **I don't know** ‘Я не ведаю’; прошлага часу (*Past Indefinite*) з дапаможным дзеясловам *did (didn't)*: **Did you know?** ‘Ты ведаў?’; **I din't know** ‘Я не ведаў’;

- формы дзеясловаў цяперашняга часу (*Present Indefinite*) і прошлага часу (*Past Indefinite*) з эфатычным дапаможным дзеясловам *do*: **He did come** ‘Ён усё ж такі прыйшоў’;

- формы дзеяслоўнага перфекта (*Present Perfect, Past Perfect, Future Perfect*) з дапаможнымі дзеясловамі *have/has, had*: **I have opened the window** ‘Я адчыніў акно’;

б) АФ працяглага трывання (дзеясловы ў формах *Continuous* і *Perfect Continuous*): **I am working now** ‘Я цяпер працую’; **I have been working for a long time** ‘Я доўгі час працую’;

в) АФ залежнага стану (дзеясловы ў формах *Passive Voice*): **The students are taught** ‘Студэнтам выкладаюць’;

г) АФ ладу:

- формы загаднага ладу (*Imperative Mood*) – сцвярдзальная (**Let us go!** ‘Паехалі!’; **Let them come** ‘Няхай яны прыйдуць’), адмоўная (**Don't open the door!** ‘Не адчыняйце дзверы’), эфатычныя: (**Do come to see us tonight** ‘Абавязкова прыходзьце да нас увечары’);

- формы ўмоўнага ладу: *Past Perfect Subjunctive I* перадае нерэальныя ўмовы ў адносінах да мінулага і супадае па форме з *Past Perfect* (**If I had been there, I would help you** ‘Калі б я там быў, я б табе дапамог’) і ўжываецца часцей у даданай частцы складаназалежнага сказа; *Indefinite Subjunctive II* выкарыстоўваецца ў галоўнай частцы складаназалежнага сказа і ўтвараецца шляхам спалучэння дапаможных дзеясловаў *would/should* і інфінітыва (**If you went to the meeting you would meet me there** ‘Калі б вы прыйшлі на сход, то сустэліся б там са мной’); *Perfect Subjunctive II* ужываецца і ў простых, і ў складаных сказах і ўтвараецца праз спалучэнне дапаможных дзеясловаў *would/should* і перфектнага інфінітыва (**You would have gone there without anyone's help** ‘Вы б маглі дабрацца туды без чыёй-небудзь дапамогі’);

2) ад’ектыўныя – АФ ступеней параўнання прыметнікаў: *more difficult* ‘больш цяжкі’, *the most difficult* ‘самы цяжкі’;

3) адвербіяльныя – АФ ступеней параўнання прыслоўяў: *more gracefully* ‘больш грацыёзна’, *most gracefully* ‘найбольш грацыёзна’.

Пераклад англійскіх АФ

У навуковых і вучэбна-метадычных выданнях па тэорыі і практыцы перакладу звесткі пра перадачу АФ на іншых мовах прадстаўлены фрагментарна. Як было адзначана вышэй, у англійскай і беларускай мовах ёсць агульныя рысы, звязаныя з іх прыналежнасцю да індаеўрапейскай прамовы: наяўнасць некаторых агульных граматычных значэнняў, катэгорый і функцый. Аднак прыналежнасць гэтых моў да розных граматычных тыпаў – аналітычнага і сінтэтычнага – праяўляецца ў розных аб’ёмах значэнняў граматычных форм, што важна ўлічваць пры перакладзе, таму што граматычныя значэнні адной мовы могуць адсутнічаць у другой. Пры гэтым неабходна памятаць, што як розніца, так і падабенства паміж граматычнымі формамі, іх семантычна-функцыянальнымі асаблівасцямі могуць быць поўнымі і няпоўнымі [4, с. 150]. Такім чынам, пры перакладзе граматычных форм трэба ўлічваць ступень неабходнасці кампенсацыі і яе характар.

Навукоўцы вылучаюць поўны, нулявы і частковы пераклады граматычных канструкцый [4–6]. Калі ў англійскай і беларускай мовах назіраецца поўнае падабенства граматычных форм, іх значэнняў і функцый, магчымы поўны (даслоўны) пераклад. Калі граматычныя формы ў абедзвюх мовах супадаюць, але адрозніваюцца іх функцыі, нормы перадачы значэння або формы цалкам не супадаюць (наяўнасць у адной з моў безэквівалентных граматычных адзінак), то, імаверна, будзе выкарыстаны нулявы пераклад. Як правіла, адзначаныя тыпы перакладу сустракаюцца рэдка. Часцей ва ўмовах падабенства і розніцы форм перакладчыкі аперыруюць рознымі спосабамі частковага (няпоўнага) перакладу, які ўжываецца, калі адна і тая ж граматычная форма выконвае некалькі змястоўных функцый, якія адрозніваюцца ў англійскай і беларускай мовах: функцыянальныя і граматычныя замены, мадуляцыю, прыпадабненне, антанімічны пераклад, разгортванне і сцяжэнне.

Матэрыялам даследавання ў дадзеным артыкуле з’яўляюцца дзеяслоўныя АФ часу, выбраныя з чатырох апавяданняў А. К. Дойла («A Case of Identity», «The Adventure of the Speckled Band», «The Red-Headed League», «The Adventure Of The Noble Bachelor» [7]) і іх беларускамоўных перакладаў К. Маціёўскай («Высвятленне асобы»), Г. Янкута («Стракатая стужка»), А. Казловай («Саюз рудых») і А. Пятровіч («Высакародны кавалер») [8]. Аналіз тэкстаў розных перакладчыкаў дазваляе выявіць аб’ектыўныя спосабы перадачы англійскіх АФ сродкамі беларускай мовы.

Аб'ём дадзенага артыкула не дазваляе ў поўнай меры адлюстраваць разгляд усіх груп дзеяслоўных АФ, таму аб'ектам даследавання з'яўляюцца толькі часавыя дзеяслоўныя АФ. Падчас аналізу намі былі выяўлены 506 адпаведных адзінак, сярод якіх 94 ужыты ў форме *Future Indefinite*, 165 – *Present Perfect*, 139 – *Past Perfect*, 108 – у пыталых, адмоўных, пытална-адмоўных сказах і ў сказах з эфатычным *do* у *Present* і *Past Indefinite*. Прадмет даследавання – спецыфіка перакладу англійскіх дзеяслоўных часавых АФ на беларускую мову.

Марфалагічныя трансфармацыі пры перакладзе англійскіх АФ на беларускую мову

Сёння няма адзінай класіфікацыі перакладчыцкіх трансфармацый. У дадзеным артыкуле мы будзем карыстацца тыпалогіяй У. І. Нікіціна [3, с. 151–154].

У выніку аналізу спосабаў перадачы англійскіх АФ было выяўлена, што сярод ужытых перакладчыкамі марфалагічных пераўтварэнняў пераважаюць наступныя:

1) поўны (даслоўны) пераклад: *Then they will not lose a minute* [7] – *Але потым яны не будуць губляць ні хвіліны*¹ [8, с. 57];

2) нулявы пераклад:

а) пропуск цэлай аналітычнай формы: *Yes, I have got it now* [7] – *Ды вось жа яна* [8, с. 38];

б) пропуск дапаможнага дзеяслова: *Did you tell him?* [7] – *Вы яму казалі?* [8, с. 73];

3) частковы пераклад:

а) сцяжэнне (кампрэсія) – скарачэнне англійскай АФ ва ўмовах поўнага або частковага захавання яе лексіка-граматычнай інфармацыі (замена беларускай сінтэтычнай формай): *I let you know, then, that I have caught him!* [7] – *Паведамляю: я яго злавіў!* [8, с. 80];

б) граматычная замена (канверсія) – змена марфалагічнага статусу англійскай формы слова ці часціны мовы: *All was as we had seen it in the daytime* [7] – *3 часу нашага нядаўняга агляду нічога не змянілася* [8, с. 209];

в) ускладненая граматычная замена – канверсія, якая суправаджаецца лексічнымі трансфармацыямі і сінтаксічнымі перастапоўкамі і заменаі: *This gentleman, Mr. Wilson, has been my partner and helper in many of my most successful cases* [7] – *Містэр Ёілсан, гэты джэнтэльмэн шматкроць дапамагаў мне ў самых паспяховых справах* [8, с. 35] (назоўнік *helper* замяняецца дзеясловам прошлага часу, пры гэтым АФ *has been* апускаецца);

г) функцыянальная замена – замена граматычных або лексічных функцый граматычнай формы ва ўмовах адсутнасці яе катэгорыяльнага значэння ў беларускай мове: *You have heard me remark that the strangest and most unique things are very often connected not with the larger but with the smaller crimes* [7] – *Вам вядома, што, на маю думку, самыя дзіўныя і выключныя абставіны часцей датычаць дробных злачынстваў* [8, с. 36]. У дадзеным прыкладзе часавая АФ *have heard* была ўжыта ў нехарактэрнай для беларускай мовы функцыі, таму пры перакладзе адбылася замена на безасабовую форму *вядома*;

д) антанімічны пераклад – пераклад адмоўных сказаў сцвярдзальнымі і наадварот з мэтай стварэння граматычнай канструкцыі, якая ў большай ступені адпавядае нормам беларускай мовы: *I have not treated her ungenerously* [7] – *Я наводзіўся з ёй як належыць* [8, с. 257].

Нярэдка англійскія АФ перакладаліся шляхам камбінавання марфалагічных, сінтаксічных і лексічных трансфармацый. Сярод апошніх нярэдка ўжываліся прыёмы **канкрэтызацыі**: *Above all, try to let Mr. Hosmer Angel vanish from your memory, as he has done from your life* [7] – *І перш за ўсё настаяцеся зрабіць так, каб містэр Хосмер Энджэл знік з вашай памяці, як ён знік з вашага жыцця* [8, с. 73]; *You have really done very well indeed* [7] – *...бо заўважылі вельмі шмат* [8, с. 75] (у адпаведнасці з правіламі семантычнай спалучальнасці ў дадзеных перакладах шыраказначны дзеяслоў *to do* канкрэтызуецца адпаведнікамі з больш вузкай семантыкай 'знікнуць' і 'заўважыць'); **мадуляцыі** – сэнсавага развіцця: *He shall find me ready when he comes back* [7] – *Ён не расчаруецца ўва мне па вяртанні* [8, с. 74] (вынік – 'ён знойдзе мяне гатовай' быў заменены на прычыну – 'ён не расчаруецца ўва мне'); **дабаўлення**: *There is no doubt that you have detected and defeated in the most complete manner one of the most determined attempts at bank robbery* [7] – *Без сумневаў, вы раскрылі і змаглі прадухіліць найбольш дзёрзкую спробу абрабаваць банк* [8, с. 60] і інш.

Як сінтэз, так і аналіз падаюцца градацыі, таму моўныя структуры могуць быць апісаны як больш ці менш аналітычныя. Паколькі дзеяслоўныя АФ валодаюць большай семантычнай спаянасцю кампанентаў у параўнанні з АФ іншых часцін мовы, уяўляецца мэтазгодным аналіз перакладу дзеяслоўных АФ часу ў адпаведнасці з іх катэгорыяльнай прыналежнасцю.

¹ Тут і далей цытаты прыводзяцца з захаваннем моўных асаблівасцей арыгінала. – А. Б.

1. Марфалагічныя трансфармацыі пры перакладзе АФ у *Future Indefinite* (94 адзінкі; 18,6 %)¹:
 - а) перадача АФ сінтэтычнымі формамі дзеясловаў будучага часу (66 %): *Then I'll tell our story right away* [7] – Тады я зараз жа **раскажу** нашу гісторыю [8, с. 265];
 - б) граматычныя замены (15 %):
 - АФ з мадальным значэннем замяняюцца сінтэтычнымі формамі дзеясловаў загаднага ладу другой асобы множнага ліку з афіксамі *-це, -ся*: *You will leave the papers here* [7] – **Пакіньце** паперы тут [8, с. 74];
 - АФ замяняюцца сінтэтычнымі формамі дзеясловаў цяперашняга часу: *...which shall be a quar-tering of the Union Jack with the Stars and Stripes* [7] – ...які **ўяўляе** сабой спалучэнне Юніан-Джэка з палоскамі і зоркамі [8, с. 269].
 - в) антанімічны пераклад (8,5 %): *Then you don't think I'll see him again?* [7] – **Значыць, вы думаеце, што я яго больш не ўбачу?** [8, с. 73];
 - г) поўны пераклад (7 %): англійскія АФ будучага часу перадаюцца беларускімі АФ будучага часу (*That fellow will rise from crime to crime until he does something very bad, and ends on a gallows* [7] – Гэты малойчык **будзе ўчыняць** злачынства за злачынствам, пакуль не дакоціцца да шыбеніцы [8, с. 83]).
2. Марфалагічныя трансфармацыі пры перакладзе АФ у *Present Perfect* (165; 32,6 %):
 - а) сцяжэнне (66,5 %):
 - шляхам перадачы АФ беларускай сінтэтычнай формай дзеяслова прошлага часу закончанага трывання (37 %): *Then we have stopped all the holes* [7] – **Значыць, мы перакрылі** ўсе выходы [8, с. 58];
 - праз камбінацыі сцяжэння АФ з лексічнымі і сінтаксічнымі трансфармацыямі (8,5 %): *...the directors have had misgivings upon the subject* [7] – ...гэтая акалічнасць вельмі **непакоіла** раду ды-рэктароў [8, с. 57];
 - шляхам перадачы АФ беларускай сінтэтычнай формай дзеяслова прошлага часу незакончанага трывання (15 %): *I have seen those symptoms before* [7] – **Такія сімптомы я назіраў** і раней [8, с. 65];
 - праз камбінацыі сцяжэння АФ з сінтаксічнымі і лексічнымі трансфармацыямі (6 %): *You've heard about me* [7] – **Вам расказвалі** пра мяне [8, с. 66];
 - б) граматычныя замены (15,8 %): *Take a pinch of snuff, Doctor, and acknowledge that I have scored over you in your example* [7] – **Вазьміце табакі, доктар, і прызнайце, што лік на маю карысць** [8, с. 64] (поўная трансфармацыя даданага сказа, замена галоўных членаў). Пры перадачы дзеяслова *to score* магчыма было скарыстацца слоўніковым адпаведнікам 'выйграваць, мець поспех' [9], аднак з мэтай захавання экспрэсіўна-стылістычнай функцыі твора перакладчык замяняе дзеяслоў на назоўнік, што вядзе да сінтаксічнай замены элементаў сказа;
 - в) функцыянальныя замены (7,3 %): *But I see that the enemy's preparations have gone so far* [7] – **Але бачу, што вораг ужо блізка** [8, с. 58];
 - г) антанімічны пераклад (7,3 %): *I have done nothing actionable from the first* [7] – **Я нікога супрацьзаконнага не рабіў** адпачатку [8, с. 82].
3. Марфалагічныя трансфармацыі пры перакладзе АФ у *Past Perfect* (139; 27,5 %):
 - а) сцяжэнне (74,1 %):
 - шляхам замены англійскай АФ беларускім дзеясловам прошлага часу закончанага трывання (43,2 %): *I had brought a pack of cards in my pocket* [7] – **Я наклаў** у кішэню калоду карт [8, с. 57];
 - праз камбінацыі сцяжэння з сінтаксічнымі і семантычнымі трансфармацыямі (8,6 %): *I forgot that I had not seen you for some weeks* [7] – **Я забыўся, што мы з вамі некалькі тыдняў не ба-чыліся** [8, с. 64];
 - шляхам перакладу дзеясловаў у *Past Perfect* беларускім дзеясловам прошлага часу неза-кончанага трывання (20,9 %): *She had written in a hurry and dipped her pen too deep* [7] – **Яна пісала, вельмі спяшаючыся, і абмакнула ручку ў чарнільніцу занадта глыбока** [8, с. 76];
 - праз камбінацыі сцяжэння з сінтаксічнымі і лексічнымі трансфармацыямі (1,2 %): *I had had so many reasons to believe in my friend's subtle powers of reasoning* [7] – **Я так часта бачыў тонкую пранікліваць майго сябра, калі трэба было разважаць** [8, с. 77];
 - б) граматычныя замены (12,2 %): *...he said that when I wrote them they seemed to come from me, but when they were typewritten he always felt that the machine had come between us* [7] – ...ён сказаў, што калі я пішу яму, ён адчувае мяне ў гэтых лістах, а калі пачну друкаваць, яму будзе здавацца, што друкарка нас **раздзяляе** [8, с. 70] (у адпаведнасці з нормаў беларускай мовы англійская АФ прошлага часу ў прыведзеным прыкладзе перадаецца дзеясловам цяперашняга часу);
 - в) функцыянальныя замены (5 %): *...a woman wants her own circle to begin with, and I had not got mine yet* [7] – ...жанчына хоча і ўласнае кола завесці, а ў мяне свайго пакуль **няма** [8, с. 70]

¹У дужках пазначаецца колькасць выяўленых АФ і іх працэнт у агульнай колькасці дзеяслоўных АФ часу, выбраных пры аналізе.

(другі кампанент зыходнага складаназлучанага сказа, які прадстаўлены двухсастаўным сказам, пры перакладзе на беларускую мову замяняецца безасабовым, у якім функцыю выказніка выконвае безасабова-прэдыкатыўнае слова *няма*);

г) нулявы пераклад праз апушчэнне цэлай АФ (4,3 %): *...she had spent so short a time in this country* [7] – ...у нашай краіне яна зусім нядаўна [8, с. 269];

д) антанімічны пераклад (4,3 %): *I had my purple plush that I had never so much as taken out of the drawer* [7] – ...у мяне ёсць чырвоная плісавая сукенка, якая ўвогуле нічога, апроч камоды, **не бачыла** [8, с. 69].

4. Трансфармацыі пры перакладзе АФ дзеясловаў у *Present* і *Past Indefinite* у пыталых сказах (52; 10,3 %):

а) нулявы пераклад (98,1 %):

- праз апушчэнне дапаможнага дзеяслова (92,3 %): *What does her clever stepfather do then?* [7] – *І што ж робіць яе кемлівы айчы?* [8, с. 81]; *And how did you verify them?* – *А як вы іх правярылі?* [8, с. 83];

- праз апушчэнне цэлай АФ (5,8 %): *«Your own little income,» he asked, «does it come out of the business?»* [7] – *А ваш невялікі прыбытак – з каніталу вашага бацькі?* [8, с. 68]. З улікам таго, што ў гутарковай мове значную ролю адыгрывае сітуацыя і што ў беларускай мове (у адрозненне ад англійскай) важнае месца займае не парадак слоў у сказе, а інтанацыя, АФ могуць апускацца, эліпіравацца;

б) антанімічны пераклад (1,9 %): *Did you observe anything very peculiar about that bed?* [7] – *А як нахонт ложка? Не заўважылі нічога асаблівага?* [8, с. 212].

5. Трансфармацыі пры перакладзе АФ дзеясловаў у *Present Indefinite* (21; 4,1 %) у адмоўных сказах:

а) пропуск дапаможнага дзеяслова *do* (66,7 %): *«That's the worst of it, Mr. Holmes, I don't know»* [7] – *Гэта самае кепскае, містэр Холмс: я не ведаю* [8, с. 70] (АФ перадаюцца беларускімі дзеясловамі цяперашняга часу з адмоўнай часціцай *не*);

б) граматычныя замены (14,3 %): *By the way, there does not seem to be any very pressing need for repairs at that end wall* [7] – *Дарэчы, непадобна, каб тарцовая сцяна патрабавала такой пільнай перабудовы* [8, с. 257] (дзеяслоў заменены прыслоўем);

в) антанімічны пераклад (7,7 %): *I do not think Flora would hurt a fly* [7] – *Я ўпэўнены, што Флора і камара не скрыўдзіць* [8, с. 257].

6. Трансфармацыі пры перакладзе АФ дзеясловаў у *Past Indefinite* (25; 4,9 %), якія былі выяўлены ў адмоўных сказах:

а) пропуск дапаможнага дзеяслова *did* (64 %): *Mr. Windibank did not wish us to go* [7] – *Містэр Віндыбэнк не хацеў, каб мы туды хадзілі* [8, с. 69] (замена АФ беларускімі дзеясловамі прашлага часу з адмоўем *не*);

б) граматычныя замены (24 %) праз перадачу АФ беларускімі дзеясловамі цяперашняга часу з адмоўем *не*: *Well, you know father didn't like anything of the sort* [7] – *Ну, ведаеце, містэр Віндыбэнк вельмі такога не любіць* [8, с. 69];

в) антанімічны пераклад (12 %): *I did not say a probable one* [7] – *Я сказаў, што гэта імаверна* [8, с. 257].

7. Марфалагічныя трансфармацыі пры перакладзе АФ, ужытых у пыталых-адмоўных сказах (7; 1,4 %):

а) нулявы пераклад (100 %):

- праз апушчэнне дапаможнага дзеяслова (57 %): *Does not that strike you?* [7] – *Вас гэта не бянтэжыць?* [8, с. 208];

- праз апушчэнне ўсёй АФ (43 %): *Oh, sir, do you not think that you could help me, too, and at least throw a little light through the dense darkness which surrounds me?* [7] – *О сэр, можа, хаця б вы нешта мне парадзіце ці праліце трошкі святла на густы змрок, што атачыў мяне?* [8, с. 202].

8. Марфалагічныя трансфармацыі пры перакладзе сказаў з эмафатычным *do* у *Present* і *Past Indefinite* (3; 0,6 %):

а) пропуск дапаможнага дзеяслова (66,7 %): *When a doctor does go wrong he is the first of criminals* [7] – *Калі доктар ступае на цяжкі шлях, ён робіцца найгоршым са злачынцаў, бо мае вытрымку і веды* [8, с. 212];

б) поўны пераклад (33,3 %): *This dress does implicate Miss Flora Millar* [7] – *Гэтая сукенка сапраўды сведчыць пра датычнасць міс Флары Мілер* [8, с. 261].

Выводы

Асноўнымі лексіка-граматычнымі і структурнымі асаблівасцямі англійскіх АФ (у тым ліку дзеяслоўных) з'яўляюцца ўзнаўляльнасць, паўтаральнасць, асобнааформленасць (раздзельнасць), шматкампанентнасць, адносна фіксаванасць, магчымасць інтэрпаляцыі іншых кампанентаў, аднафункцыянальнасць і семантычнае адзінства.

Аналіз перакладу паказаў, што большасць англійскіх дзеяслоўных АФ часу, ужытых у *Future Indefinite*, *Past* і *Present Perfect*, а таксама ў адмоўных сказах у *Present* і *Past Indefinite*, перакладзены на беларускую мову шляхам сцяжэння (65 %). Па-першае, гэта звязана з асаблівасцямі самой граматычнай катэгорыі часу. У англійскай мове існуе некалькі форм для перадачы прошлага, цяперашняга і будучага часу (напрыклад, для выражэння будучага – *Future Indefinite* і *Future Perfect*), пры гэтым усе формы аналітычныя. У беларускай мове гэта катэгорыя грунтуецца на супрацьпастаўленні прошлага, цяперашняга і будучага часоў. І, як правіла, толькі для стварэння будучага часу выкарыстоўваюцца АФ (буду чытаць). Нягледзячы на гэта, падчас аналізу было выяўлена толькі некалькі выпадкаў поўнага перакладу дзеяслоўных часавых АФ.

Другім тыповым спосабам перадачы разгледжаных АФ з’яўляюцца граматычныя замены і іх камбінацыі з лексічнымі і сінтаксічнымі пераўтварэннямі (17 %). Часцей за ўсё ў выніку дадзеных трансфармацый назіраліся дзве з’явы: замены дзеясловаў назоўнікамі (гэта звязана з тым, што для англійскай мовы больш характэрныя прэдыкатыўныя, а для беларускай – іменныя канструкцыі) і замена форм часу (у найбольшай ступені выклікана кантэкстнымі ўмовамі).

Пры перадачы англійскіх АФ, выяўленых у пыталых, пытална-адмоўных сказах, а таксама ў сказах з эmfатычным *do* найбольш ужывальным быў нулявы пераклад (90 %). Галоўная прычына гэтай з’явы – розныя традыцыі выражэння семантыкі дадзеных граматычных форм, характэрных для абедзвюх моў.

Што да функцыянальных замен і антанімічнага перакладу, то яны ўжываліся значна радзей (10 %). Галоўным чынам на выкарыстанне гэтых трансфармацый паўплывалі кантэкст, сінтаксічныя і экспрэсіўна-стылістычныя функцыі сказаў, іх лексіка-семантычны змест.

Такім чынам, актывізацыя працэсаў аналітычнага формаўтварэння і дэрывацыі ў сучаснай англійскай мове, адсутнасць поўных аналогій для перадачы АФ у сучаснай беларускай мове патрабуюць распрацоўкі спецыяльных падручнікаў, слоўнікаў, накіраваных на фарміраванне адпаведных навыкаў перакладу і выкарыстання ў мове прадуктаў аналітычнай намінацыі. Для гэтага неабходна ведаць шматузроўневую структуру англійскіх аналітычных утварэнняў і вызначаць семантычныя і фармальныя механізмы іх перадачы на беларускую мову.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Плоткин В. Я. Строй английского языка. М. : Высшая школа, 1989.
2. Бархударов Л. С. Очерки по морфологии современного английского языка. М. : Либроком, 1975.
3. Смирницкий А. И. Морфология английского языка / под. ред. В. В. Пасека. М. : Издательство литературы на иностранных языках, 1959.
4. Никитин В. И. Теория и практика перевода: English → Russian. Новосибирск : СибАГС, 2004.
5. Таболіч А. Таямніцы мастацкага перакладу: English – Belarusian. Мінск : Беларускі кнігазбор, 2004.
6. Алимов В. В. Теория перевода. Пособие для лингвистов-переводчиков. М. : Либроком, 2013.
7. Пивовар А. Г. Большой англо-русский словарь / под. общ. ред. Л. С. Робатень. М. : Астрель, 2007.
8. Doyle A. C. The Adventures of Sherlock Holmes. New York : Harper Collins Publishers Limited, 2010.
9. Дойл А. К. Приключения Шерлока Холмса / прадм. К. Маціеўскай. Мінск : Кнігазбор, 2014.

References

1. Plotkin V. Y. [The language system of English]. Moscow : Vysshaya shkola, 1989 (in Russ.).
2. Barkhuradov L. S. [Morphological sketches of modern English]. Moscow : Librokom, 1975 (in Russ.).
3. Smirnitsky A. I. [English morphology]. Moscow : Izdatel'stvo literatury na inostrannykh yazykakh, 1959 (in Russ.).
4. Nikitin V. I. [Theory and practice of translation: English → Russian]. Novosibirsk : SibAGS, 2004 (in Russ.).
5. Tabolich E. [Secrets of literary translation: English – Belarusian]. Minsk : Belaruski knigazbor, 2004 (in Belarus.).
6. Alimov V. V. [Theory of translation. The handbook for linguists-translators]. Moscow : Librokom, 2013 (in Russ.).
7. Pivovarov A. G. [Comprehensive English-Russian dictionary]. Moscow : Astrel', 2007 (in Russ.).
8. Doyle A. C. The Adventures of Sherlock Holmes. New York : Harper Collins Publishers Limited, 2010.
9. Doyle A. C. [The Adventures of Sherlock Holmes]. Minsk : Knigazbor, 2014 (in Belarus.).

Артыкул напісаны ў рэдкалегію 01.06.2017.
Received by editorial board 01.06.2017.

НЯЗГОДА Ў КАНТЭКСЦЕ ЭФЕКТЫўНАЙ КАМУНІКАЦЫІ (на матэрыяле беларускіх драматургічных твораў)

Г. П. ЛАТУШКА^{1*}

^{1*}Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь

Разглядаецца такі від маўленчых актаў, як нязгода з суразмоўцам, рэалізаваная ў розных формах выражэння негатыўнай рэакцыі (адмова, негатыўная ацэнка, неадабрэнне, асуджэнне і інш.) у рэчышчы эфектыўнай камунікацыі, прыняцця ўзаемадзеяння (Г. П. Грыс, Р. Лакоф, Дж. Ліч, І. А. Сцэрнін, І. П. Тарасава і інш.), а таксама кааператыўных і канфліктных зносін. Асветлена пытанне аб месцы канфлікту ў камунікацыі: тэарэтычна ён прычына сацыяльна правільным і дарэчным паводзінам, часта звязваецца з камунікатыўнымі няўдачамі і завяршэннем камунікацыі, на практыцы ж высвятляецца, што негатыўная рэакцыя не заўсёды выклікае канфлікт, а канфлікт не заўсёды завяршае камунікацыю. Апісаны фактары, якія абумоўліваюць нейтральную рэакцыю адрасанта на нязгоду, выражаную сінтаксічна нячленнымі выказваннямі ў беларускім дыялогу. Прааналізаваны ўрыўкі з драматургічных тэкстаў, якія ўяўляюць сабой трохрэплікавыя дыялогі: пытанне (просьба, пабуджэнне) – негатыўная рэакцыя – нейтральная (станоўчая) рэакцыя на нязгоду. Выяўлены абставіны рознага тыпу, што абумоўліваюць такую рэакцыю: усведамленне адрасантам няправільнасці сваіх камунікатыўных паводзін, вышэйшы статус адрасата, розная значнасць прадмета гаворкі для суразмоўцаў, жартаўлівы, няўпэўнены тон нязгоды і інш. Зроблены высновы пра тое, што ў беларускім дыялогу негатыўная рэакцыя не заўсёды выклікае адмоўныя эмоцыі ў суразмоўцы, яна з'яўляецца натуральнай і звычайнай часткай зносін, а часам нават стымулюе камунікацыю.

Ключавыя словы: адрасант; адрасат; кааперацыя; камунікатыўны канфлікт; маўленчыя акты нязгоды; нязгода; прыныцы камунікацыі; сінтаксічна нячленныя выказванні; эфектыўная камунікацыя.

НЕСОГЛАСИЕ В КОНТЕКСТЕ ЭФФЕКТИВНОЙ КОММУНИКАЦИИ (на материале белорусских драматургических произведений)

А. П. ЛАТУШКО¹⁾

¹⁾Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск, Беларусь

Рассматривается такой вид речевых актов, как несогласие с собеседником, реализованное в разных формах выражения негативной реакции (отказ, негативная оценка, неодобрение, осуждение и др.) в русле эффективной коммуникации, принципов взаимодействия (Г. П. Грис, Дж. Лич, Р. Лакофф, И. А. Стернин, И. П. Тарасова и др.), а также кооперативных и конфликтных отношений. Освещен вопрос о месте конфликта в коммуникации: теоретически он противоречит социально правильному и уместному поведению, часто связан с коммуникативными неудачами и завершением коммуникации, на практике же оказывается, что негативная реакция не всегда вызывает конфликт, а конфликт не всегда завершает коммуникацию. Описаны факторы, обуславливающие нейтральную реакцию адресанта на несогласие, выраженное синтаксически нечленными высказываниями в белорусском диалоге. Проанализированы отрывки из драматургических текстов, которые представляют собой трехрепликовые

Образец цитирования:

Латушка Г. П. Нязгода ў кантэксце эфектыўнай камунікацыі (на матэрыяле беларускіх драматургічных твораў) // Часоп. Беларус. дзярж. ун-та. Філалогія. 2017. № 3. С. 73–78.

For citation:

Latushka H. P. Disagreement in the context of effective communication (based on the material of Belarusian dramaturgic works). *J. Belarus. State Univ. Philol.* 2017. No. 3. P. 73–78 (in Belarus.).

Автор:

Анна Петровна Латушко – аспирантка кафедры теоретического и славянского языкознания филологического факультета. Научный руководитель – доктор филологических наук, профессор Б. Ю. Норман.

Author:

Hanna P. Latushka, postgraduate student at the department of theoretical and Slavic linguistics, faculty of philology.
sirotkina_ann@mail.ru

диалоги: вопрос (просьба, побуждение) – негативная реакция – нейтральная (положительная) реакция на несогласие. Выявлены обстоятельства разного рода, вызывающие такую реакцию: осознание адресантом неправильности своего коммуникативного поведения, более высокий статус адресата, разная значимость предмета речи для собеседников, шуточный, неуверенный тон несогласия и др. Сделаны выводы о том, что в белорусском диалоге негативная реакция не всегда вызывает отрицательные эмоции у собеседника, она является естественной и привычной частью общения, а иногда даже стимулирует коммуникацию.

Ключевые слова: адресант; адресат; коммуникативный конфликт; кооперация; несогласие; принципы коммуникации; речевые акты несогласия; синтаксически нечленимые высказывания; эффективная коммуникация.

DISAGREEMENT IN THE CONTEXT OF EFFECTIVE COMMUNICATION (based on the material of belarusian dramaturgic works)

H. P. LATUSHKA^a

^a*Belarusian State University, 4 Niezaliežnasci Avenue, Minsk 220030, Belarus*

Disagreement with an interlocutor (expressed as a refusal, negative evaluation, disapproval, condemnation and other speech acts forms that signify a negative reaction) has been studied in the context of effective communication, principles of interaction (H. P. Grice, G. N. Leech, R. Lakoff, I. A. Sternin, I. P. Tarasova and others), as well as in the context of cooperative and conflictual relations. The problem regarding the place of conflict in communication has been debated since theoretically conflict contradicts socially correct and relevant behavior and often leads to communicative failures and interruption of communication. On practice it turns out that negative reaction does not always cause conflict, and conflict does not always lead to communication ending. The factors that determine addresser's neutral reaction on disagreement (expressed by syntactically indivisible utterances in Belarusian dialogue) has been described. For this purpose, the fragments from dramatic texts were considered. The fragments had a form of three-replicate dialogues: a question (request, prompting) – a negative reaction – a neutral (positive) reaction to disagreement. Circumstances that cause such a reaction has been detected: realization of communicatively wrong behavior by the addresser, the higher status of the addressee, the differences in significance of the speech subject for the interlocutors, the playful, uncertain tone of disagreement etc. It was concluded that in Belarusian dialogue a negative reaction does not always cause interlocutor's negative emotions, it is a natural part of conversation that sometimes even stimulates communication.

Key words: addressee; addresser; communication principles; communicative conflict; cooperation; disagreement; disagreement speech acts; effective communication; syntactically indivisible utterances.

Патрэба ўплываць на адрасата і ў выніку пабуджаць яго да пэўнага дзеяння (вербальнага ці невербальнага) становіцца штуршком да зносін, зараджэння камунікацыі. Часта ў дачыненні да камунікацыі, якая адбываецца паспяхова, ужываецца азначэнне «эфектыўная». Розныя бакі эфектыўнай камунікацыі даследаваліся рускімі навукоўцамі (О. Я. Гойхман, В. В. Дзяменцёў, А. С. Ісэрс, В. Б. Кашкін, І. А. Сцяпнін), з'яўляецца цікавасць да названай тэмы і ў айчыннай лінгвістыцы (гл. зборнікі артыкулаў «Языковая личность и эффективная коммуникация в современном поликультурном мире», 2015; 2016). Некаторыя даследчыкі пад эфектыўнай камунікацыяй маюць на ўвазе дасягненне моўцам сваіх мэт [1, с. 61]. Гэта адзін з аспектаў, які будзем ўлічваць і мы, разумеючы пад адпаведным тэрмінам такую камунікацыю, у якой ілакутыўная тэндэнцыя атрымлівае адпаведны перлакутыўны вынік.

У працэсе зносін паміж камунікантамі ўзнікаюць пэўныя адносіны, палярнымі бакамі якіх можна лічыць **кааператыўнае** і **канфліктнае** ўзаемадзеянне. З кааператыўным узаемадзеяннем звычайна асацыіруецца паспяховая – эфектыўная – камунікацыя, з канфліктным, адпаведна, – няўдалая, неэфектыўная. Выключэнне складаюць выпадкі, калі моўца свядома разлічвае на канфлікт, што рэалізуецца праз такія маўленчыя акты, як папрок, вымова, абраза і г. д. У гэтым выпадку канфліктныя зносіны лічацца паспяховымі, эфектыўнымі.

Нормы сацыяльна правільных, дарэчных і эфектыўных камунікатыўных паводзін апісваюцца ў работах Г. П. Грайса, Дж. Ліча, Р. Лакофа і іншых даследчыкаў. Адзін з самых вядомых прынцыпаў эфектыўнага камунікавання – прынцып кааперацыі Г. П. Грайса: камунікатыўны ўнёсак моўцы ў дыялогу мусіць быць такім, якога патрабуе сумесна прынятая мэта гэтага дыялогу [2, с. 222]. У адпаведнасці з названым прынцыпам партнёры намагаюцца быць правільна зразуметымі і слухна зразумець адзін аднаго, іх дыялог характарызуецца прынамсі адзіным «накірункам» і ўяўляе сабой своеасаблівую сумесную дзейнасць камунікантаў [2, с. 221–222].

Акрамя прынцыпаў узаемадзеяння, прапанаваных Г. П. Грайсам, вядомыя і іншыя правілы, якія рэгулююць працэс зносін. Так, паводле І. А. Сцерніна, гэта **прынцыпы цягнімасці да суразмоўцы, прызнай самападачы, пазітыву** (мінімізацыі негатыўнай інфармацыі) [1, с. 138–142]. Даследчыца І. П. Тарасава вылучае **правілы эканоміі часу і ўвагі да прысутных** і лічыць іх асноўнымі; акрамя таго, яна апісвала **правілы аўтарытэту, узаемнасці, сціпласці моўцы** і інш. [3]. У работах Д. Карнэгі, В. З. Дзем’янкава, М. Берклі-Алена сустракаюцца і іншыя максімы, якія, хутчэй, адносяцца да псіхалогіі зносін, напрыклад, **максіма самаабароны** (*Пакрытыкуй сябе сам да таго, як цябе пакрытыкавалі іншыя*), **максіма слухання** і інш. [5, р. 69]. Агульныя **правілы ветлівасці** апісаны ў рабоце Р. Лаккофа (*не навязвайся, трымай адлегласць; давай іншым мажлівасць выказацца; будзь дружжалюбным* і г. д. [5]). У Дж. Ліча сустракаем **максіму гармоніі** (*мінімалізуй разыходжанні, максіمالізуй згоду* [6]).

Тэарэтычна нязгода з суразмоўцам, якая можа быць рэалізавана як адмова, негатыўная ацэнка, неадабрэнне, асуджэнне і іншыя падвіды маўленчых актаў для выражэння негатыўнай рэакцыі, пераходзяць працяканню эфектыўнай камунікацыі, бо адпавядае канфліктнаму ўзаемадзеянню і часта выклікае камунікатыўныя няўдачы. Нават мяккая, няўпэўненая нязгода часта абумоўлівае перарыванне камунікацыі і правакуе з боку адрасанта злосць, крыўду, пагрозу, праяўленне аўтарытэту і іншыя эмоцыі, прычым нават у тых выпадках, калі нязгода вымушаная і моўца відавочна не мае рацыі, а таму і не знаходзіць падтрымкі, напрыклад: *Дык ты еш і глядзі – Ай!* – (*Голасам гаспадара.*) *Сядзь, я табе сказаў!* (Дударэ. Вечар); *Табе на білет ці на піва?* – *На «чарніла»* – *Гуляй...* – *Ну й скнары ж вы!* (Дударэ. Парог); *У мяне ж дзіцё ёсць.* – *Не, Салавейчык. На гэты раз вам нішто і ніхто не дапаможа!* – *Ну, мы яшчэ паглядзім, чый верх будзе* (Матукоўскі. Амністыя).

На першы погляд можа здавацца, што негатыўная рэакцыя парушае прынцыпы прынятага ў сацыуме і эфектыўнага ўзаемадзеяння – прынцыпы кааперацыі, ветлівасці, гармоніі, пазітыву, узаемнасці і інш. Аднак гэта не зусім так: нацыянальныя культуры часта маюць своеасаблівае разуменне згаданых правіл. Як адзначае Г. Вяжбіцка, «англо-амерыканская традыцыя поощряет людей говорить “Я так не думаю”, но не “Ты не прав”. Японская культура не приветствует даже того, чтобы люди говорили “Я так не думаю”» [7, с. 146]. Яшчэ больш разыходжанне меркаванняў цэніцца ў ізраільскай культуры, дзе вядомы прынцып гармоніі не дзейнічае: «...ізраільская культура демонстрирует явное предпочтение разногласия: в этой культуре люди показывают свою связь с другими людьми и свой интерес к другим людям, когда говорят “нет”, а не “да”. В израильской культуре спор ценится как форма общения, и скорее несогласие, чем согласие, рассматривается как нечто, сближающее людей» [7, с. 138].

Выходзіць, што на практыцы нязгода можа не выклікаць негатыўнай рэакцыі суразмоўцы, а часам і наадварот – служыць развіццём для камунікацыі, у працэсе якой адрасант будзе спрабаваць зразумець прычыну нязгоды і пераканаць адрасата ў няправільнасці яго погляду, напрыклад: *Зацвярджаеце?* – (*Не адразу.*) *Апошнюю?.. Не...* – *Што вы, Віктар Паўлавіч! Такі цудоўны ансамбль! Нарасхват пойдзе!* (Матукоўскі. Мудрамер).

Больш за тое, камунікатыўны канфлікт, які можа быць выкліканы адмоўнай рэакцыяй адрасата, не заўсёды варта ўспрымаць у негатыўным плане. Гэта неабходная і натуральная разнавіднасць зносін. Напрыклад, М. М. Бахцін сцвярджаў, што «бесконфликтность... разлагает диалог» [8, с. 209]. Дыялог утрымлівае ў сабе патэнцыйныя пазітыўныя магчымасці, звязаныя з развіццём і зменай меркавання адрасанта і (ці) адрасата, паляпшэннем ці знішчэннем фактараў, якія негатыўна ўплываюць на сітуацыю [9, с. 140]. Пазітыўна таксама ўспрымаецца вырашэнне канфлікту, бо гэта прыводзіць да ліквідацыі праблемы, якая раздзяляе камунікантаў, у выніку чаго яны дасягаюць згоды.

У беларускім дыялогу нязгода таксама можа не выклікаць негатыўна з боку адрасанта, а ўспрымацца нейтральна ці нават станоўча. Праілюструем рэакцыі адрасанта на сінтаксічна нячленныя выказванні для выражэння нязгоды на матэрыяле драматургічных тэкстаў. Часта адпаведныя адзінкі могуць быць дастаткова грубымі і сведчыць аб поўным нежаданні весці камунікацыю, але сіла адмоўна не заўсёды ўплывае на адрасанта і выклікае яго незадавальненне. Гэта можа залежаць ад розных фактараў, некаторыя з якіх прыведзены ніжэй (у прыкладах адрасант абазначаны літарай А, адрасат – Б):

1) усведамленне адрасантам няправільнасці сваіх камунікатыўных паводзін (ён будзе камунікацыю недружжалюбна, абражае суразмоўцу, хоць немажлівага і г. д.):

А. Ты ўся такая мяккая, далікатная, як... каўнер у кажуха... – Б. *Прыдурак!* – А. *Ну дык скажы, як цябе завуць, калі не хочаш у авечках хадзіць* (Дударэ. Парог). (А не абражаецца на грубую негатыўную ацэнку, выказаную Б, бо сам перад гэтым называў яе авечкай);

А. Ты што, жонка гэтага пісьменніка? – Б. *Не...* – А. *Сваячніца?* – Б. *Не твая справа!* – А. *А-а-а...* – Б. *І не «а-а-а»! Я яго пацыентка...* (Дударэ. Парог). (А не абражаецца на грубае перарыванне камунікацыі з боку Б, бо запытваецца пра асабістыя рэчы і ў чужым доме: паводле тэксту, герой працянаецца ў чужой кватэры);

А. *А можа, даць табе яшчэ шанец? Як? Не падвядзеш? (Смяецца.)* – Б. *Пайшоў ты... да д'ябла – А. Баішся, баішся! (Нечакана цвяроза.) Бо ўжо ведаеш, што і гэтым разам не вытрымаеш* (Кавалёў. Стомлены д'ябал). (А здэкуюцца з Б, дражніць сваім пытаннем, таму не крыўдзіцца на грубае адмоўе з боку Б);

А. *Я ўсё перавярну дагары нагамі, я ўсё перавярну!.. Нават цябе – Б. Ты што? Ашалеў? Вар'ят! Упаду! (Вывальваецца.)* – А. *Табе можна, а мне падаць нельга. Страшна* (Макаёнак. Пагарэльцы). (А спалохаў Б, схпіўшы яго на рукі і перавярнуўшы, таму не крыўдуе на негатыўную рэакцыю, выказаную дастаткова груба);

А. *Тады скажы мне, як я выглядаю цяпер.* – Б. *Ты што, звар'яцеў?* – А. *А я табе ністалет вярну. Вось, трымай. І коўдру аддам. На, бяры! Толькі скажы, калі ласка, скажы!* (Карэлін. Герда, альбо Горад, у якім мы будзем шчаслівыя). (А не абражаецца на негатыўную рэакцыю Б, бо пытанне А абсалютна недарачнае: паводле сцэнарыя, героі знаходзяцца ў лесе, у небяспецы, на мяжы жыцця і смерці);

2) розная значнасць прадмета размовы для суразмоўцаў:

а) прадмет размовы значны для адрасанта:

А. *Навошта ён табе?* – Б. *Адчапіся!* – А. *Скажы нашто – адчаплюся!* (Дудараў. Вечар). (А не рэагуе на спробу Б перарваць камунікацыю, бо яму трэба атрымаць адказ на пытанне, таму ён, нягледзячы на адмову, спрабуе дамагчыся свайго);

А. *Згода?* – Б. *Не.* – А. *Няўжо табе не цікава пачуць, як я дажыўся да гэтага?* – Б. *Не.* – А. *Вы ж, нісакі, толькі пра ненармальных і пішаце, а я ненармальны са знакам якасці...* (Дудараў. Парог). (А хоча атрымаць грошы, прадаўшы гісторыю са свайго жыцця пісьменніку, таму ён настойліва не заўважае адмовы);

б) прадмет размовы нязначны для адрасанта:

Б. *Я называў яе пяшчотней за ўсіх – А. Як?* – Б. *Не твая справа...* – А. *(Паціскае плячыма.) Я бачу, што мы відавочна сімпатызуем адзін аднаму. У сувязі з гэтым прапаную... легчы спаць* (Карэлін. Герда, альбо Горад, у якім мы будзем шчаслівыя). (Для А не важны адказ Б, таму яго грубую адмову А ўспрымае спакойна і нават іранічна);

3) высокі ці (часцей) вышэйшы статус адрасата:

А. *Не са мною, але з законам...* – Б. *(Амаль крычыць.) Баста! Ніколі!* – А. *А яшчэ – публічнасць здзяйснення правасуддзя пры роўнасці бакоў у працэсе і права абвінавачанага на абарону з удзелам адваката* (Петрашкевіч. Прарок для Айчыны). (А размаўляе з каралевай (Б), таму яе нязгоду прымае ў любым выглядзе (напрыклад, далей: *Ці не занадта вы многа хочаце, шаноўны доктар?*; *Баста! Баста!*), А ветліва рэагуе на ўсе прэрэчанні і далей выказвае свае прапановы);

А. *Дзядзечка Пятрок, рана яшчэ, ну зусім жа рана.* – Б. *Усё. Ні-ні. Вы б ноч скакалі, як козы* – А. *От яшчэ крышачку...* (Бутрамееў. Страсці па Аўдзею). (Б адпраўляе дзяўчат (А) з вечарыны дадому, але яны не крыўдуюць, бо Б з'яўляецца гаспадаром дома, а таксама ён значна старэйшы за іх);

4) станючыя асобасныя якасці адрасанта – дабрыня, цяроплівасць, ветлівасць – альбо паблаглівае стаўленне да суразмоўцы:

А. *Памру, значыць, зранку... Не, не! Пасля абеду. Піце, гуляйце аж да панядзелка... На гэта сотню-другую пакіну...* – Б. *(Падумаўшы, злосна.) Брэшаш! Не веру. І ты баішся. Павінен баяцца, а не... Ну што ты ў жыцці бачыў, каб з лёгкай душой смерць прымаць?* – А. *Усё трэба рабіць з лёгкай душой...* (Дудараў. Вечар). (А з'яўляецца добрым і пазітыўным персанажам, ён рэдка рэагуе на калючыя заўвагі з боку Б);

А. *Ты закрыў ход да чэсных людзей.* – Б. *Язык, язык прыкусі!* – А. *Ой, не справішся ты з людзьмі...* (Макаёнак. Пагарэльцы). (А – мяккая жанчына, жонка Б, таму яна не рэагуе на грубае перарыванне дыялога);

5) адрасат знаходзіцца ў цяжкім фізічным ці маральным стане, у непрыемнай сітуацыі:

А. *Есці хочаш?* – Б. *Ідзіце вы к чортавай матары са сваёй спагадай! <...>*

А. *Падараваць электрабрытву?* – Б. *Пайшоў ты! <...>*

А. *Дай руку...* – Б. *Ідзі ты!* (Дудараў. Парог). (А не рэагуе на тры грубыя спробы перарывання камунікацыі з боку Б, бо апошні душэўна пакутуе, адчувае сябе няшчасным);

б) нечаканасць слоў адрасанта для адрасата, якія выклікаюць здзіўленне апошняга:

А. *Ды любіў я цябе трохі маладым...* – Б. *Ідзі ты!* – А. *Што ідзі ты? Па табе ж увесь сельсавет сох...* (Дудараў. Вечар). (А не абурецца на недавер, выказаны Б, бо яго прызнанне для А з'яўляецца вельмі нечаканым);

А. *Заходжу. А ў камандзіра маршал сядзіць.* – Б. *Ідзі ты!* – А. *Што ж ты, пытаецца, старшыня, ад узнагароды бегаш?* (Дудараў. Радавыя). (А не абурецца на недавер, выказаны Б, бо ў гісторыю, якую ён распавядае, цяжка паверыць);

А. *Дай мне ў вуха* – Б. *Ідзі ты!* – А. *Ну дай, я, можа, кеміць пачну...* (Дудараў. Парог). (А не абурэцца на негатыўную рэакцыю, выказаную Б, бо яго просьба для А з'яўляецца вельмі нечаканай і дзіўнай);

А. *Апарат для вымярэння чалавечай дурноты...* (Паўза. Папсуева нечакана, як раней Вяршыла, зарагатала, і таксама, як ён, рэзка абарвала смех.) – Б. *Глупства!* – А. *Ды не, Тамара Цімафееўна... На самай справе* (Матукоўскі. Мудрамер). (Заява А вельмі нечаканая, таму ён спакойна рэагуе на недавер з боку Б);

А. *Яська, а хадзем да мяне ў хату, вып'ем гарэлачкі ды чаго закусіць пашукаем.* (Сарамліва апускае вочы.) *Паўлінкі няма і мой не хутка вернецца...* – Б. (Здзіўлена.) *Ты што, суседка, блёкату аб'елася?* – А. (Падсоўваецца бліжэй.) *Ах, Яська, так сёння гарача, так гарача!* (Кавалёў. Стомлены д'ябал). (А не абурэцца на негатыўную рэакцыю, выказаную Б, бо яе прапанова для Б з'яўляецца вельмі нечаканай);

7) рэпліка адрасанта выклікае непаразуменне між камунікантамі:

А. *Ах ты, гой есі, добры моладзец, добры моладзец, Тмутараканавіч, ты нашто, нашто...* – Б. *Ты што, з глузду з'ехаў, паўзун? Які я табе гой?* – А. *Сапсаву прамову... Ну то кажы адразу: біцца або мірыцца?* (Васючэнка. Хведар Набілкін – беларускі касінер). (А не крыўдуе на Б, бо апошні ўспрыняў яго словы як абразу, няправільна іх зразумеўшы);

8) двудушнасьць адрасанта, які для дасягнення сваёй мэты робіць выгляд, што адмова яго не з'яўляецца:

А. *А самы зацяты рулівец праваслаўя і кніжнасці ў іх усё той жа Максім Грэк.* – Б. *Не твайго розуму гэта турботы.* – А. *Даруйце, ваша светласць, такі я ўжо дурны ўрадзіўся...* (Петрашкевіч. Напісанае застаецца). (А – вельмі ліслівы персанаж, таму падтрымлівае Б нават у яго грубым перарыванні камунікацыі);

9) адрасат выказвае адмову жартаўлівым, нязлым тонам (часта нягледзячы на яе грубую форму):

А. *Пайду! І аддам толькі пад вечар...* – Б. *Каб ты згарэла!* (Разы са два тупнуў.) – А. *Не, не... Пад музыку.* (Заспявала.) (Дудараў. Вечар). (Неадабрэнне, выражанае Б, хаця і з'яўляецца грубым, але мае жартаўлівы тон, бо Б выконвае просьбу А: пачынае танчыць, як сведчыць рэмарка, *разы са два тупнуў*);

А. *Грошай, канечне, просіць. Прапіўся да ніткі, во і бацьку ўспомніў* – Б. (Стомлена і не злосна.) *Каб ты здох!* *Ну, што ты за чалавек? Гастрыт, адно слова – Гастрыт... Чаго ты такі злы?* – А. *Я не злы! Я чэсны...* (Дудараў. Вечар). (А не рэагуе на грубае неадабрэнне і пярэчанне, выказанае Б, бо, як сведчыць рэмарка, нязгода Б выказваецца *не злосна*. Да таго ж, А сам пачынае дыялог з негатыўных выказванняў пра сына Б);

10) адрасат выказвае адмову мякка, культурна, няўпэўнена:

А. *Гэты ваш дурань наважыўся перавярнуць усю навуку астраномію.* – Б. *Я прасіў бы вашу светласць!...* – А. (Не звяжае на папярэджанне.) *Але як сведчыць Святое Пісанне, Ісус Навін спыніў сонца, а не зямлю, як сцвярджае ваш разумны блазан* (Петрашкевіч. Напісанае застаецца). (А не звяртае ўвагі на пярэчанне, выказанае Б, бо яно з'яўляецца мяккім і культурным).

Спіс абставін, якія дазваляюць пазбегнуць камунікатыўнай няўдачы і вырашыць камунікатыўны канфлікт, нягледзячы на негатыўную рэакцыю адрасата, можа быць працягнуты. Так, асобна вылучаецца нязгода, якая, па сутнасці, з'яўляецца пацверджаннем слоў адрасанта (напрыклад, калі яго пытанне будзеца з дапамогай адмоўнай часціцы), а таксама іншыя сітуацыі.

Звычайна ў дыялогу дастаткова цяжка зразумець, што выклікае тую ці іншую рэакцыю адрасанта. Часцей за ўсё прыведзеныя вышэй прычыны нейтральнай і станоўчай рэакцыі адрасанта на нязгоду камбінуюцца, напрыклад: А. *Ты ад яго збегла, ці ён цябе з самалёта выкінуў?* – Б. *Табе якая справа?* – А. *Навошта ж ты мяне ад верталёта закрыла?* (Карэлін. Герда, альбо Горад, у якім мы будзем шчаслівыя). Грубае перарыванне камунікацыі з боку Б не крыўдзіць А, ён працягвае дыялог, бо, па-першае, яго пытанне з'яўляецца неадарэчным і асабістым: ён запытваецца пра мужа Б і яе асабістае жыццё, прычым у зусім неадпаведнай сітуацыі; па-другое, прадмет гаворкі яго не вельмі хвалюе і адказ не мае значэння; па-трэцяе, А з'яўляецца мяккай асобай і цяжка ставіцца да іншых; па-чацвёртае, Б балюча закранае гэта размова, яе рэакцыю можна зразумець.

Такім чынам, падвіды маўленчых актаў негатыўнай рэакцыі, такія як неадабрэнне, недавер, адмова, негатыўная ацэнка і іншыя, у беларускім дыялогу не заўсёды выклікаюць перапыненне камунікацыі і адмоўныя эмоцыі з боку адрасанта, бо для нармальных зносін спрэчка, дыскусія, розныя пункты гледжання цалкам неабходныя. Існуе цэлы шэраг фактараў, якія могуць спрычыніць нейтральную і нават пазітыўную рэакцыю на нязгоду, а таксама паслужыць штуршком для далейшага разгортвання камунікацыі.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Стернин И. А. Введение в речевое воздействие. Воронеж : Издательство Воронежского государственного университета, 2001.
2. Грайс Г. П. Логика и речевое общение // Новое в зарубежной лингвистике. М., 1985. Вып. 16. С. 217–238.
3. Тарасова И. П. Речевое общение, толкуемое с юмором, но всерьез. М. : Высшая школа, 1992.
4. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. М. : URSS : ЛКИ, 2008.
5. Lakoff R. The logic of politeness, or minding your P's and Q's // Papers from the Ninth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society (Chicago, 13–15 April, 1973). Chicago, 1973. P. 292–305.
6. Leech G. N. Principles of Pragmatics. London : Longman, 1983.
7. Вежбицка А. Культурная обусловленность категорий «прямота» vs. «непрямота» // Прямая и непрямая коммуникация : сб. науч. ст. Саратов, 2003. С. 136–159.
8. Бахтин М. М. Из архивных записей к работе «Проблемы речевых жанров» // Собр. соч. М., 1997. Т. 5. С. 207–286.
9. Косова И. О. Прагматические категории кооперации и конфликта в речевой коммуникации // Вестн. Волгоград. гос. ун-та. Сер. 2, Языкознание. 2006. № 5. С. 138–141.

References

1. Sternin I. A. [Introduction to speech influence]. Voronezh : Publishing house of the Voronezh State University, 2001 (in Russ.).
2. Grice G. P. [Logic and speech communication]. In: *Novoe v zarubezhnoi lingvistike* [New in foreign linguistics]. Moscow, 1985. Issue 16. P. 217–238 (in Russ.).
3. Tarasova I. P. [Speech communication, interpreted with humor, but seriously]. Moscow : Vysshaya shkola, 1992 (in Russ.).
4. Issers O. S. [Communicative strategies and tactics of russian speech]. Moscow : URSS : LKI, 2008 (in Russ.).
5. Lakoff R. The logic of politeness, or minding your P's and Q's. In: *Papers from the Ninth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society* (Chicago, 13–15 April, 1973). Chicago, 1973. P. 292–305.
6. Leech G. N. Principles of pragmatics. London : Longman, 1983.
7. Wierzbicka A. [Cultural conditionality of categories «Directness» vs. «Indirectness»]. In: *Pryamaya i nepryamaya kommunikatsiya* [Direct and indirect communication] : collect. of sci. articles. Saratov, 2003. P. 136–159 (in Russ.).
8. Bahtin M. M. [From the archive notes to the work «The problems of speech genres»]. In: [Collected works]. Moscow, 1997. Vol. 5. P. 207–286 (in Russ.).
9. Kosova I. O. [Pragmatic categories of cooperation and conflict in speech communication]. *Sci. J. Volgograd State Univ. Ser. 2, Linguistics*. 2006. No. 5. P. 138–141 (in Russ.).

Артыкул паступіў у рэдакцыю 15.06.2017.
Received by editorial board 15.06.2017.

РЭЦЕНЗИИ

РЭЦЭНЗИИ

REVIEWS

Białoruś w dyskursie naukowym. Lingwistyka, socjologia, politologia / red. R. Kaleta. Warszawa : Katedra Białorutenistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 2017. 441 s.

Belarus in a scientific discourse. Linguistics, sociology, political science / ed. R. Kaleta. Warsaw : Department of the Belarusian studies of the Warsaw university, 2017. 441 p.

Рэцэнзуемая кніга выдадзена ў гонар 200-годдзя заснавання Варшаўскага ўніверсітэта (19 лістапада 1816 г.) і 60-годдзя ўтварэння ў ім Інстытута беларускай філалогіі (*Zakład Filologii Białoruskiej*), які ў 1977 г. стаў кафедрай беларускай філалогіі. У 2005 г. у новай назве – кафедра беларусістыкі – быў зафіксаваны яе больш шырокі (чым філалагічны) профіль.

Ва ўступным артыкуле да кнігі доктар Радаслаў Калета (*Radosław Kaleta*), ад’юнкт, а ў 2014–2016 гг. – намеснік выконваючага абавязкі кіраўніка кафедры беларусыкі, акрэсліў асноўныя напрамкі даследчыцкай і публікатарскай дзейнасці кафедры. Пачынаючы ад працы прафесара Антаніны Абрэмбскай-Яблонскай (1901–1994) – першага кіраўніка кафедры (1956–1971), – аўтар згадвае найбольш значныя падзеі наступных гадоў, звязаныя з асабістым унёскам у польскую беларусістыку выдатных навукоўцаў. У 1971–1975 гг. кафедру ўзначальвала лінгвіст прафесар Эльжбета Смулкова; у 1975–2004 гг. – прафесар Аляксандр Баршчэўскі, літаратуразнаўца і паэт, вядомы пад імем Алесь Барскі, доктар *honoris causa* Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта; у 2004–2009 гг. – мовавед (русіст і беларусіст) прафесар Мікалай Цімашук; у 2009–2014 гг. – прафесар Ніна Баршчэўская,

лінгвіст і знаўца гісторыі беларускай эміграцыі; у 2014–2016 гг. абавязкі кіраўніка кафедры выконвала літаратуравед Катажына Дрозд.

У 2012–2016 гг. кафедра атрымала грант Міністэрства навукі і вышэйшай адукацыі Польшчы ў рамках праекта «Дзяржаўная праграма развіцця гуманітарыстыкі», а таксама некаторыя іншыя гранты. Гэта спрыяла значнаму пашырэнню даследчыцкай і выдавецкай дзейнасці кафедры. У 2016 г. выйшла трохтомнае выданне пад агульнай назвай «Культурна-моўная спадчына Падляшша», прысвечанае арэалу інтэнсіўнага і працяглага беларуска-польскага ўзаемадзеяння – Падляшшу; удзельнікі праекта – Н. Баршчэўская, М. Цімашук, М. Хаўстовіч, Н. Панасюк. Аб змесце асобных тамоў можна меркаваць па іх назвах: «Сацыялінгвістычнае апісанне рэгіёна ў кантэксце гістарычных абумоўленасцей» (т. 1); «Чалавек. Сям’я. Дом» (т. 2); «Народная творчасць» (т. 3). У шэрагу падтрыманых грантамі праектаў кафедры Р. Калета называе працу прафесара Мікалая Хаўстовіча «Ад шляхты да землеўладальнікаў: генезіс і развіццё этнічна разнародных абшараў Рэчы Паспалітай», распрацоўку доктара Катажыны Дрозд «Посттаталітарны синдром пакаленняў у славянскіх літаратурах Цэнтральнай, Усходняй і Паўднёва-Усходняй Еўропы», некалькі варшаўскіх выданняў на беларускай мове з гісторыі беларускай літаратуры пад рэдакцыяй М. Хаўстовіча.

У 2015 г. на кафедры беларусістыкі была створана лабараторыя дыдактыкі беларускай мовы (кіраўнік – доктар Калета) з адпаведнымі накірункамі даследаванняў і публікацый. Бібліяграфія згаданых кніг і іншых выданняў супрацоўнікаў кафедры беларусістыкі Варшаўскага ўніверсітэта

на мове арыгінала і ў поўным выглядзе змешчана ў канцы ўступнага артыкула да рэцэнзуемай кнігі.

Акрамя насычаных прозвішчамі, назвамі і датамі ўводзін Р. Калеты, праца «Беларусь у навуковым дыскурсе» ўключае 8 тэматычных раздзелаў; па іх назвах можна бачыць і шырыню праблематыкі кнігі, і яе выразную лінгвістычную скіраванасць: 1) «Сацыялінгвістыка. Сацыялогія»; 2) «Фанетыка і фаналогія»; 3) «Гісторыя мовы»; 4) «Моўная карціна свету»; 5) «Дыялекталогія»; 6) «Анамастыка»; 7) «Сучасная літаратурная мова»; 8) «Паліталогія». У сукупнасці кніга змяшчае 22 артыкулы, напісаныя аўтарамі з чатырох краін – Польшчы, Беларусі, Украіны і Японіі. Кожная публікацыя пачынаецца з рэзюмэ на дзвюх мовах – на мове артыкула і па-англійску.

Першы і самы вялікі раздзел (ён займае амаль палову кнігі і ўключае 9 асобных тэкстаў) адкрываецца артыкулам знакамітага ў еўрапейскай славістыцы аўтара і славітаў у Беларусі асобы – Эльжбеты Смулковай (*Elżbieta Smulkowa*), прафесара і дыпламата. Прафесар Смулкова стаяла ля вытокаў польскай беларусістыкі не толькі ў Варшаўскім універсітэце, але і ў Беластоку, дзе ў 1997–2003 гг. кіравала ўніверсітэцкай кафедрай беларускай культуры. Пасля распаду СССР, у першыя гады постсавецкай Беларусі, Э. Смулкова ў 1991–1995 гг. была спачатку генеральным консулам Польшчы ў Мінску, а потым – першым паслом Рэспублікі Польшча ў Рэспубліцы Беларусь.

У разглядаемай кнізе Э. Смулкова, *nestorka polskiej białorutenistyki*, як назваў яе Р. Калета (с. 26), выступае з аналітычным аглядам манаграфіі «Калектыўныя ідэнтычнасці беларусаў» («*Tożsamości zbiorowe Białorusinów*»), напісанай міжнароднай групай даследчыкаў і выдадзенай пад рэдакцыяй і з ўводзінамі прафесара сацыялогіі Рышарда Радзика ў 2012 г. у Люблінскім універсітэце імя Марыі Кюры-Складоўскай. Кніга значная па пачатках (больш за 400 старонак немалого фармату), дыскусійная і шмат у чым вострая, палемічная, змяшчае статыстычныя табліцы, прагнозы, а яе аўтары паходзяць не толькі з розных краін, але і з розных кантынентаў. Пазіцыя рэцэнзента – пазбягаць сутычак, быць «над бойкай». Прафесар Смулкова звяртае ўвагу на самае цікавае, новае, спрэчнае і амаль заўсёды паказвае больш шырокія аспекты праблемы, больш узаважаныя падыходы, тым самым трымаючы дыстанцыю паміж прэзентацыяй кнігі і палемічнай заангажаванасцю ці аднабаковасцю яе аўтараў.

У раздзеле «Сацыялінгвістыка. Сацыялогія» рэцэнзуемага варшаўскага выдання ёсць яшчэ адзін «метатэкст», і гэта самы вялікі ў кнізе артыкул (с. 133–165). Ён называецца «Погляд на сучасную Беларусь на старонках “Regard sur l’Est”», аўтар – доктар Кацярына Вашчыньска (*Katarzyna*

Waszczyńska) з аддзела этнічных і міжкультурных даследаванняў у Інстытуце этналогіі і культурнай антрапалогіі Варшаўскага ўніверсітэта. Як бачна па назве публікацыі, гэта «агляд агляду»: увагу К. Вашчыньскай прыцягнуў французскі часопіс «Regard sur l’Est» («Погляд на Усход»), які з 1996 г. пачалі выдаваць маладыя навукоўцы Нацыянальнага інстытута ўсходніх моў і цывілізацый, каб знаходзіць і пашыраць веды аб краінах Цэнтральнай і Усходняй Еўропы, Расіі, Балканаў і Цэнтральнай Азіі. Часопіс спалучае даследчыцкія і журналісцкія падыходы, імкнецца быць даступным для шырокіх колаў чытачоў, хаця з 2000 г. выходзіць у свет толькі ў электроннай форме.

Беларусь стала тэмай двух нумароў часопіса «Regard sur l’Est»: № 11 (1999) і № 67 (2014); апошні выйшаў са спецыяльным падзагалоўкам – «Партрэт Беларусі». У сваім артыкуле К. Вашчыньска акрэслівае тэмы той інфармацыі аб Беларусі, якую падае часопіс, прадстаўляе аўтараў беларускіх матэрыялаў, беларускія крыніцы звестак і стылістычныя рысы беларускіх нумароў: перавага сціслых, кароткіх і разнастайных звестак, прыярытэт дакументалізму над каментарыямі і ацэнкамі, шырокае цытаванне беларускіх першакрыніц.

Так сталася, што ў кнізе «Беларусь у навуковым дыскурсе» ў сацыялінгвістычных даследаваннях польскіх аўтараў у цэнтры ўвагі аказаліся адносіны мовы і рэлігіі. Зрэшты, тэмы «мова і рэлігія» і «мова і культура» ў апошнія дзесяцігоддзі сталі асабліва актуальнымі, бо імклівыя перамены ў сусветным парадку патрабуюць асэнсавання. Эва Галахоўска (*Ewa Golachowska*), прафесар Інстытута славістыкі Польскай акадэміі навук, даследавала гэтыя праблемы ў дачыненні да зрухаў у свядомасці Польшчы і яе суседзяў (кнігі «Мова і культура сельскіх жыхароў, сялян і шляхты, Драгічнай зямлі на Падляшшы» (2006), «Як звяртацца да Госпада Бога? Шматмоўнасць каталікоў у Беларусі на рубяжы XX і XXI стст.» (2012); праца над праектам Польскай акадэміі навук «Канструяванне і дэструкцыя ідэнтычнасці»). У разглядаемай кнізе надрукаваны (па-беларуску) артыкул прафесара Э. Галахоўскай «Каталікі ў Беларусі. Пакаленчыя перамены і іх інтэрпрэтацыі», заснаваны на больш чым 20-гадовых палявых даследаваннях аўтара. Выснова даследчыцы такая: беларускія каталікі сталі менш ужываць польскую мову, што звязана са зменамі ў мадэлі рэлігійнасці: рэлігія адчуваецца і мысліцца ўсё больш незалежнай ад пэўнай мовы. «Рэлігія становіцца свядомым выбарам, а не вынікам нараджэння ў каталіцкай сям’і» (с. 61).

Доктар Ганна Жаброўска (*Hanna Żebrowska*), ад’юнкт Інстытута рускай філалогіі Познаньскага ўніверсітэта, у артыкуле «Моўная сітуацыя

беларускай вёскі на беларуска-літоўска-польскім памежжы» на аснове палявых даследаванняў у Мядзельскім раёне паказвае адносіны да польскай мовы розных узроставак груп. Старэйшае пакаленне яе выкарыстоўвае ў рэлігійнай сферы і падчас камунікацыі з гасцямі з Польшчы. У 2012 г. яшчэ можна было пачуць (ад жанчыны 1930 г. нараджэння), што гэта *с'венты энзык*. Між тым для маладых людзей польская мова – гэта перш за ўсё акно на Захад, а Польшча – краіна шырокіх гаспадарчых, эканамічных і іншых магчымасцей (с. 96).

Артыкул Рэгіны Піліпавічуйтэ-Гугала (*Regina Pilipavičiūtė-Gugala*), магістра кафедры міжкультурных даследаванняў Цэнтральнай і Усходняй Еўропы (факультэт прыкладной лінгвістыкі ў Варшаве), названы з выкарыстаннем быццам «цытатнага» пытання: «“Па-беларуску ў польскім касцёле?” – увядзенне беларускай мовы ў сферу сакральнага на літоўска-беларускім паграніччы». Артыкул цікавы дакументальнымі запісамі меркаванняў простых беларусаў, жыхароў паўночнай Віленшчыны (12 жанчын, 2 мужчыны, у тым ліку ксёндз), на конт мовы ў касцёле. Істотна, што людзі адчуваюць моўную свабоду і не саромеюцца спавядацца «па-простаку» або нешта ў касцёле не разумець, дапамагаючы сабе як могуць – і па-беларуску, і па-руску.

Сіёры Кіёсава, дактарантка ўніверсітэта ў японскім «горадзе навукі» Цукубэ (аналог Сіліконавай даліны), у артыкуле «Правы статус беларускай мовы як дзяржаўнай у моўным заканадаўстве постсавецкай Беларусі» фармулюе прычыны разыходжання паміж прававым і рэальным статусам беларускай мовы. Папраўкі ў Законе Рэспублікі Беларусь «Аб мовах у Рэспубліцы Беларусь» у 1998 і 2005 гг., на думку аўтара, рабіліся, каб «легалізаваць адсутнасць беларускай мовы ў грамадскім жыцці Беларусі» (с. 128). Варта прыняць пад увагу, што даследаванне С. Кіёсава «Моўная сітуацыя і моўная палітыка ў Рэспубліцы Беларусь» атрымала грант ад Японскага таварыства падтрымкі навукі.

У фанетыка-фаналагічным раздзеле кнігі адразу прыцягвае ўвагу артыкул Ірэны Савіцкай, прафесара Інстытута славістыкі Польскай акадэміі навук і члена Камісіі па фанетыцы і фаналогіі пры Міжнародным камітэце славістаў. Назва артыкула інтрыгуе: «Іншы погляд на фаналагічную сістэму беларускай мовы». Гаворка ідзе пра тое, што з прычыны цяжкасцей пераадольвання збегу зычных у канцы слова, плаўны *r* пасля зычных вымаўляецца з галосным перад плаўным: *Пётр* > *Пётэр*. У беларусістыцы такое вымаўленне даўно і добра вядомае, і нават не толькі з санорным (параўн. народнае: *Полацак*), пры гэтым галосны прыгук у канцы слова разглядаецца

побач з аналагічнымі з'явамі ў пачатку слова (*ілба, аржаны*) і трактуецца як праява больш вакалічнага ладу беларускай мовы (у параўнанні з рускай). Магчыма, фанетычны бок патрабуе большай увагі (і таму 16 спектраграм і даныя аб працягласці галоснага прыгук перад санорным маглі спатрэбіцца аўтару), але акустычныя падрабязнасці не адказваюць на пытанне, наколькі такое вымаўленне змяняе фаналагічную сістэму мовы. На мой погляд, фаналогія тут не закранута.

Артыкул «Беларуская фанетыка ў тыпалагічных даследаваннях апошніх гадоў» прафесара Алены Пацехінай, кіраўніцы кафедры славянскага мовазнаўства ў Інстытуце ўсходнеславянскіх моў Вармінска-Мазурскага ўніверсітэта ў Олыштыне і члена Камісіі па фанетыцы і фаналогіі пры Міжнародным камітэце славістаў, адпавядае сваёй назве, пры гэтым спалучэнне «апошнія гады» трактуецца даволі шырока (як 20 гадоў), што надае агляду дадатковую вартасць.

У артыкуле прафесара Кіеўскага ўніверсітэта імя Т. Шаўчэнкі, гісторыка мовы Аксаны Нікі «Моўны узус “Отпису” клірыка Астрожскага» даследуюцца моўныя рысы старадрукаванага палемічнага твора (Астрог, 1598), напісанага на «простай мове» – пісьмовай мове Вялікага Княства Літоўскага, агульнай для жыхароў краіны. У «Отпису» суадносіны паміж уласна ўкраінскімі і ўласна беларускімі рысамі асабліва забытыя, бо помнік створаны на Палессі – у арэале, дзе і цяпер народныя гаворкі кваліфікуюцца як пераходныя беларуска-ўкраінскія. Другі ўкраінскі артыкул – «Фанічны кампанет беларускай парэміялогіі» – напісаны Зінаідай Пахалок, прафесарам з Луцка, і прысвечаны з'явам, якія назіраюцца ў малых фальклорных жанрах усіх славян, – рыфмы, паўторы, паралелізм і да т. п.

Шырокія лінгвагеаграфічныя і лінгвадыяхранічныя праблемы закранаюцца ў раздзеле «Дыялекталогія». Ён уключае наступныя працы: артыкул «Лексічныя паланізмы ў беларускіх гаворках у Літве» доктара Міраслава Янковіяка (*Miroslaw Jankowiak*), ад'юкта аддзялення беларусістыкі ў Інстытуце славістыкі Польскай акадэміі навук; артыкул «Полацка-мінская група гаворак у сістэме структурна-тэрытарыяльных адзінак беларускай мовы» кандыдата навук Веры Астрэйкі, загадчыка кафедры сацыяльна-гуманітарных дысцыплін Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі; артыкул «Да пытання аб дыялекталагічнай спадчыне Гродзеншчыны» Кацярыны Канчэўскай, прафесійнай паланісткі, якая пасля заканчэння Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Я. Купалы займаецца арганізацыяй вывучэння польскай мовы на Гродзеншчыне; заглыблены ў гісторыю мовы артыкул Любоўі Падпорунай, паланісткі з БДУ,

«Семантика каранёвай марфемы **koz-* у складзе беларускіх дыялектных назваў раслін».

Трывалы інтарэс да моўных карцін свету (агульначалавечых, нацыянальных, дыялектных) па-рознаму адбіўся ў артыкулах зборніка. Доктар Ядвіга Казлоўска-Дода (*Jadwiga Kozłowska-Doda*), ад'юнкт аддзялення беларусістыкі ў Інстытуце славянскай філалогіі Люблінскага ўніверсітэта імя Марыі Кюры-Складоўскай, аўтар манаграфіі «Паняцце 'дом' у сучаснай беларускай мове» (2015), актыўна развівае і папулярызуюе традыцыі этналінгвістычнай школы прафесара Ежы Бартмінскага. У зборніку змешчаны яе артыкул «Даследаванні беларускай моўнай карціны свету ў міжславянскім праекце "EUROJOS"» (скарочаная назва праекта; фінальныя літары JOS – *Języko-wy Obraz Swiata*). У артыкуле пералічаны тыя канцэпты, якія даследавалі беларускія лінгвісты на беларускім моўным і маўленчым (тэкставым) матэрыяле (*дом, праца, гонар, воля, свабода*), і таму, па аўтарскім меркаванні, гэтыя распрацоўкі рэlevantныя для беларускай ментальнасці.

Пошукі ментальных матываў у анамасіялогіі вынікова адбіліся ў тапанімічным даследаванні Вольгі Трацяк (кафедра беларусістыкі Варшаўскага ўніверсітэта) «Семантичная апазіцыя "верхніз" у айконімах польска-беларускага памежжа, матываваных апелятыўнай лексікай». Даследчыца паказала, што пры ўтварэнні айконімаў сема 'верх, узвышша' больш прадуктыўная, чым сема 'ніз', але радзей за ўсё (у межах дадзенай апазіцыі) айконімы суадносяцца з раўнінным ландшафтам.

Другі анамастычны артыкул варшаўскага зборніка – «Стандартызацыя геаграфічных назваў Беларусі: гісторыя і сучасны стан» – напісаны дацэнтам Алегам Копачам і Кацярынай Кіравай (кафедра камп'ютарнай лінгвістыкі і лінгвадыдактыкі факультэта сацыяльна-культурных камунікацый БДУ). Аўтары прадставілі грунтоўны аналіз праблем унармавання беларускай тапанімікі і яе транслітарацыі.

Лінгвістычны раздзел кнігі завяршае артыкул яе рэдактара Р. Калеты «Аб некаторых тэндэнцыях у функцыянаванні сучаснай беларускай мовы». У артыкуле абмяркоўваюцца перспектывы выкладання беларускай мовы як замежнай. Аўтар знаёмы амаль з усімі беларускімі публікацыямі на тэму «Беларуская мова як замежная», ён даведчаны ў выніках практычнай дзейнасці ў гэтым накірунку і, абапіраючыся на свой вопыт даследчыка і практыка лінгвадыдактыкі, бачыць перспектывы беларускай мовы як замежнай аптымістычна. Але, на думку доктара Калеты, дзеля поспеху справы «ў краі Купалы і Коласа патрабуецца дэміфалагізацыя, дэстэрэатыпізацыя і дэпалітызацыя беларушчыны» (с. 406). Якія рэальныя працэсы могуць стаяць за гэтымі словамі, кожны мае права разумець па-свойму.

Напрыканцы агляду варшаўскага выдання па беларусістыцы важна падкрэсліць, што ў самім факце публікацыі зборніка беларусазнаўчых даследаванняў няма нічога экзатычнага для польскіх універсітэтаў, польскай славістыкі і, шырэй, для польскай культуры. Пасля ўтварэння Рэспублікі Беларусь у Польшчы было заснавана Польскае беларусістычнае таварыства («*Polskie Towarzystwo Białorutenistyczne*»). Беларускія выданні рэгулярна выходзяць у Беластоку; у Беластоцкім універсітэце вядзецца падрыхтоўка спецыялістаў па беларускай мове, літаратуры і культуры. Ва ўніверсітэце ў Любліне адкрыты бакалаўрыят па беларускай мове як другой славянскай (у дадатак да першай спецыяльнасці «руская мова»). У выдавецтве Люблінскага ўніверсітэта імя Марыі Кюры-Складоўскай пад рэдакцыяй прафесараў Рышарда Радзіка і Міхала Саевіча выходзіць у свет штогоднік «*Studia Białorutenistyczne*» (т. 1–9, 2007–2015).

Усё пералічанае – гэта, так бы мовіць, польскія будні культурна-гуманітарных кантактаў з суседняй краінай. Але ж якой экзотыкай была б падобная актыўнасць ва ўніверсітэтах іншай суседняй краіны – Расіі. Неверагодна, каб кафедру беларусістыкі адкрылі ў Маскоўскім дзяржаўным універсітэце імя М. В. Ламаносава або ў Санкт-Пецярбургу. Каб адчуць гэту неверагоднасць, варта пагартаць кнігу «Славянское языкознание. XV Международный съезд славистов (Минск, 2013 г.). Доклады российской делегации» (М. : Индрик, 2013). З 48 дакладаў лінгвонім «белорусский» ужываецца ў назве толькі аднаго з іх (Леонид Л. Касаткин. Русское и белорусское аканье: происхождение и история). Тапонім «Полесье» і вытворны лінгвонім «полесские говоры» ёсць у назве двух дакладаў (Анна А. Плотникова. Полесье как архаическая зона Славии: этнолингвистический аспект; Марфа Н. Толстая. Вокализм полесских говоров в праславянской перспективе). І нават Кірыла Тураўскі згадваецца толькі ў сувязі з гісторыяй рускай мовы: Галина С. Баранкова, Ирина И. Макеева. Повествовательные произведения Кирилла Туровского и проблемы русского литературного языка. У другім томе дакладаў расійскіх славістаў у Мінску («Письменность, литература и фольклор») з 30 дакладаў толькі тры маюць у назве беларускія імёны: Скарына, Сімяон Полацкі (але, канечне, як маскоўскі аўтар) і Максім Багдановіч. І гэта абыхавасць такая звыклая – да савецкая, савецкая, постсавецкая. Але чым менш увагі ў расійскіх філолагаў да беларускіх пытанняў, тым больш каштоўнай і павучальнай будзе для беларусаў тая ўвага, якую яны бачаць у польскіх выданнях (і на канферэнцыях), у тым ліку ў разгледжанай кнізе Варшаўскага ўніверсітэта.

Н. Б. Мячкоўская,
доктар філалагічных навук, прафесар

Bieder H. (Hrsg.). Anton Luckevič. Belaruskaja hramatyka. Vil'nja, 1916 : in 2 Bde. Oldenburg : BIS-Verlag der Carl von Ossietzky Universität, 2017. Bd. 1. 474 S. ; Bd. 2. 461 S. (Studia Slavica Oldenburgensia, 28.1; 28.2).

Bieder H. (ed.). Anton Luckevich. Belarusian grammar. Vilnius, 1916 : in 2 vols. Oldenburg : BIS-Verlag of the Carl von Ossietzky University of Oldenburg, 2017. Vol. 1. 474 p. ; Vol. 2. 461 p. (Studia Slavica Oldenburgensia, 28.1; 28.2).

Еўрапейская і беларуская славістыка ў 2017 г. узбагацілася ўнікальным маштабным манаграфічным выданнем аўстрыйскага філолага Германа Бідэра, прысвечаным «Беларускай граматыцы» Антона Луцкевіча. Двухтомная манаграфія надрукавана ў выдавецтве Альдэнбургскага ўніверсітэта імя Карла фон Асецкага ў серыі «Studia Slavica Oldenburgensia», куратарамі якой з'яўляюцца прафесары Райнер Грубель, Герд Генцэль і Гун-Брыт Колер.

Першаадкрывальнікам граматыкі Антона Луцкевіча справядліва лічыцца нямецкі лінгвіст Карл Гутшміт, які ў снежні 1991 г. у бібліятэцы семінара славянскай філалогіі Гамбургскага ўніверсітэта зусім выпадкова (як ён сам піша) убачыў кнігу буйнога фармату ў семдзесят старонак. На тытульным лісце лацінскімі літарамі вучоны прачытаў: «Антон Луцкевіч. Беларуская граматыка (паводле лекцый, чытаных на беларускіх вучыцельскіх курсах у Вільні ў 1915–1916 гг.). Часць 1. Фанетыка і этымалогія. Вільня, 1916 год»¹. Сёння мы можам сказаць, што зусім не выпадкова ў рукі К. Гутшміта трапіла кніга, «якая мае від рукапісу, хаця здаецца мажлівым, што яна размножана прымітыўным спосабам». К гэтаму часу ў Беларусі ўжо добра ведалі нямецкага славіста, які пасля заканчэння ў 1960 г. Берлінскага ўніверсітэта імя братоў Гумбальтаў з 1967 г. стала выкладаў тут беларускую філалогію. Дарэчы, менавіта гэтым годам пазначана і першая беларусазнаўчая праца К. Гутшміта – рэцэнзія на выданне «Дыялекталагічны атлас беларускай мовы», апублікаваная ў часопісе «Zeitschrift für Slavistik». Прайшло некалькі гадоў, як на міжнароднай навуковай канферэнцыі ў Беластоку (1995) нямецкі вучоны прадставіў лінгвістычнай грамадскасці свае папярэднія развагі пра знойдзеную копію рукапісу. Нарэшце ў 1999 г. у варшаўскім часопісе «Prace Filologiczne» (Т. XLIV. С. 193–198) быў апублікаваны артыкул К. Гутшміта з інтрыгуючай назвай «Хто напісаў першую граматыку беларускай літаратурнай мовы?». Даследчык прааналізаваў асноўныя раздзелы працы Антона Луцкевіча, выказаў свае меркаванні адносна тых ці іншых яе палажэнняў. Шкадуючы аб немажлівасці шырока-

га прадстаўлення рукапісу граматыкі, К. Гутшміт пісаў: «У гэтым кароткім артыкуле я змог акрэсліць толькі агульныя прынцыпы, на якіх Луцкевіч асноўваўся, ажыццяўляючы кадыфікацыю беларускай літаратурнай мовы, вызначыць суаднесенасць некаторых яго нормаў з сучаснымі літаратурнымі нормамі і з асаблівасцямі асноўных беларускіх дыялектаў, асвятліць некаторыя характэрныя рысы прапануемых аўтарам формаў. На жаль, няма месца сістэмна параўнаць граматыку Луцкевіча з граматыкай Б. Пачопкі (назіраецца яе амаль поўная залежнасць ад працы Луцкевіча) і з першым выданнем «Беларускай граматыкі для школ» Б. Тарашкевіча. Тым не менш ужо цяпер можна сцвярджаць, што менавіта з граматыкі А. Луцкевіча пачынаецца магістральны шлях упарадкавання беларускай літаратурнай мовы. Гэта ён з'яўляецца аўтарам першай граматыкі сучаснай беларускай мовы» (гл.: Прыгодзіч М. Р., Прыгодзіч А. А. Беларуская мова ў працах замежных лінгвістаў. Мінск : БДУ, 2010. С. 62). Аднак ажыццявіць больш маштабнае даследаванне граматыкі Антона Луцкевіча К. Гутшміту не прыйшлося (вучонага не стала ў 2012 г.). Яшчэ пры жыцці першаадкрывальніка гэтай працы да яе даследавання далучыўся Герман Бідэр, які зацікавіўся пытаннямі складання беларускай граматычнай тэрмінасістэмы, маючы на ўвазе не толькі ўжо «кананічную» граматыку Б. Тарашкевіча, але і адшуканы рукапіс А. Луцкевіча (гл.: Цыхун Г. А. Роля знешніх фактараў у гісторыі беларускай лінгвістычнай тэрміналогіі (у сувязі з даследаваннямі Карла Гутшміта і Германа Бідэра) // Беларуская арфаграфія: здабыткі і перспектывы : матэрыялы рэсп. навук.-практ. канф., прысвеч. 90-годдзю БДУ (Мінск, 20–21 кастр. 2011 г.). Мінск : Выдавецкі цэнтр БДУ, 2012. С. 160–163).

У першым томе манаграфіі, прысвечанай «беларускамоўнай культурнай эліце», Г. Бідэр падае біяграфічныя звесткі пра аўтара беларускай граматыкі, характарызуе яго грамадска-палітычную і культурніцкую дзейнасць, прыводзіць бібліяграфічны спіс прац А. Луцкевіча, робіць агляд літаратуры, прысвечанай дзеячу беларускага адраджэння. Варта адзначыць, што апошніх у беларусістыцы не так ужо і шмат, і ёсць надзея, што пасля публікацыі рэцэнзуемага выдання сярод даследчыкаў з'явіцца новыя імёны.

Па зразумелых прычынах цэнтральнае месца ў першым томе займае тэкст самой граматыкі (с. 47–100). Звяртае на сябе ўвагу дастаткова строгая і выразная структураванасць падачы матэрыялу ў ёй, сцісласць характарыстыкі тых ці іншых тэрмінаў і паняццяў. У другой частцы першага тома змешчаны каментарыі Г. Бідэра да ўсіх найважнейшых структурных узроўняў беларускай мовы. Ха-

¹ Назва прыведзена з захаваннем лексічных асаблівасцей арыгінала. – М. П.

рактарызуецца арфаграфія, фанетыка, марфалогія беларускай мовы, прыводзяцца парадгмы скланення назоўнікаў, вылучаюцца словаўтваральныя тыпы і мадэлі, паводле якіх утвараюцца словы розных часцін мовы. Аўтар манаграфіі акцэнтуюе ўвагу на лексічным, стылістычным і тэрміналагічным аспектах граматыкі Антона Луцкевіча, параўноўвае лінгвістычную тэрміналогію граматыкі 1916 г. і адпаведных прац іншых аўтараў, найперш Б. Тарашкевіча. У сваім каментарыі Г. Бідэр не толькі параўноўвае моўныя з’явы нашаніўскага перыяду, але і супастаўляе многія беларускамоўныя рэаліі з адпаведнымі з’явамі ў сучасных суседніх славянскіх літаратурных мовах (рускай, украінскай і польскай), якія істотна паўплывалі на фарміраванне беларускіх нацыянальных тэрмінасістэм.

Другі том манаграфіі ўяўляе сабой гістарычны каментарый развіцця ранняй беларускай літаратурнай мовы, фарміравання мовазнаўчай тэрміналогіі, станаўлення граматыкаграфіі і лексікаграфіі. Аўтар характарызуе ролю мовазнаўчай дзейнасці П. Шпілеўскага, Я. Карскага, К. Каганца, Р. Абіхта, Б. Тарашкевіча, Я. Лёсіка і іншых даследчыкаў, супастаўляе погляды Каганца і Луцкевіча, Луцкевіча і Тарашкевіча. Асобныя раздзелы прысвечаны гісторыі беларускай лексікаграфіі, аналізуюцца слоўнікі і лексікаграфічныя працы

П. Шпілеўскага, І. Насовіча, Я. Ціхінскага, сямімоўны слоўнік і інш. Значная частка працы прысвечана аналізу моўнай палітыкі на беларускіх землях з канца XVIII ст. да 1939 г., у сувязі з гэтым асобна вылучаюцца перыяды 1795–1830, 1831–1863, 1863–1915, 1905–1917 гг.

Манаграфічная праца Г. Бідэра, прысвечаная граматыцы А. Луцкевіча, уражвае дэталізаваным аналізам граматычнага матэрыялу, грунтоўным разглядам усіх без выключэння яе палажэнняў. Беларускім навукоўцам-лінгвістам яна ўяўляецца ўзорам метадалогіі моўнага аналізу і, несумненна, знойдзе сваіх удзячных чытачоў, зацікаўленых даследчыкаў гісторыі беларускага пісьменства. З другога боку, аб’ёмнай працы Г. Бідэра бракуе дэталёвага рэзюмэ на беларускай мове, зусім даражымі былі б у выданні і фотакопіі асобных старонак рукапісу. У найбліжэйшай перспектыве ёсць неабходнасць перакласці гэту працу на беларускую мову, магчыма пры фінансавай падтрымцы рэспубліканскага Фонду фундаментальных даследаванняў.

А. А. Прыгодзіч,

кандыдат філалагічных навук, дацэнт

М. Р. Прыгодзіч,

доктар філалагічных навук, прафесар

Трацяк З. Паэтыка амерыканскай і беларускай прозы пра Першую сусветную вайну (на прыкладзе твораў Э. Хемінгуэя і М. Гарэцкага). Наваполацк : Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт, 2015. 200 с.

Tracciak Z. Poetics of American and Belarusian prose about the World War I (on the material of the works of Ernest Hemingway and Maksim Harecki). Navapolack : Polack State University, 2015. 200 p.

Асоба пісьменніка Максіма Гарэцкага апошнім часам прыцягвае шмат увагі. Яго творчая спадчына выклікае цікавасць і літаратуразнаўцаў, і мовазнаўцаў, і філосафаў. Грунтоўным падмуркам для вывучэння творчасці пісьменніка служаць матэрыялы Гарэцкіх чытанняў, якія ладзяцца штогод – сёлета было 25-е пасяджэнне. Аўтар рэцэнзуемай манаграфіі – дацэнт Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта Зоя Іванаўна Трацяк – сталы ўдзельнік гэтага навуковага форуму.

Як у свой час адзначыў І. В. Жук, літаратура памятае вырваныя з яе творы, загубленыя лёсы яе стваральнікаў і трымае вызначанае для іх месца і «выштукаваную “пад памер” матрыцу». Сёння можна сказаць, што М. Гарэцкі знайшоў сваё месца ў літаратуры, сваю матрыцу, чым значна ўзбагаціў літаратурны працэс і культурнае жыццё краіны. Адна з асноўных задач даследчыкаў яго творчасці – упісаць імя пісьменніка ў сусветны літаратурны кантэкст.

Манаграфія З. І. Трацяк – годны ўнёсак у рэалізацыю гэтай задачы. Уключэнне творчасці класіка беларускай літаратуры ў амерыканскі кантэкст – прэцэдэнтны для класічнага літаратуразнаўства падыход, прычым вельмі своечасовы. Як сцвярджае З. І. Трацяк, «відавочна, што ў творах амерыканскіх, англійскіх, беларускіх, нямецкіх, французскіх пісьменнікаў існуе шэраг тыпалагічных сыходжанняў. Вось некалькі паралеляў: нізка вершаў “Песні вайны” (1914) Я. Купалы і зборнік

“Вобразы вайны” (1919) Р. Олдынтана; асобныя вершы З. Бядулі, А. Гаруна, Я. Коласа, А. Смаленца і брытанскіх “акопных паэтаў” (Р. Брука, З. Сэсуна, І. Гарні, І. Розэнберга і інш.); кніга “На імперыялістычнай вайне” (1926) М. Гарэцкага, раман А. Барбюса “Агонь” (1916), дзённік “У сталёвых навальніцах” (1920) Э. Юнгера, творы Э. Хемінгуэя...» (с. 5).

Дадзеная манаграфія – працяг даследаванняў, ужо ўпісаных у гісторыю беларускай кампаратывістыкі і гарэцказнаўства, што пачыналіся Антонам Адамовічам, Алесем Адамовічам, Дзмітрыем Бугаёвым, Віктарам Каваленкам, Міхасём Мушыньскім, Васілём Жураўлёвым, Міхасём Тычынам, Евай Лявонавай, Тамарай Тарасавай, Таццянай Дасаевай, Тэрэзай Голуб, Марынай Казлоўскай і інш. Пры гэтым варта адзначыць, што для беларускай літаратуры кампаратывістыка – з’ява адносна маладая, і для таго, каб працаваць у гэтым напрамку, аднаго палёту фантазіі і смеласці мала – трэба грунтоўная філалагічная адукаванасць і культуралагічная дасведчанасць. Як трапіна заўважае Л. Сінькова, «кампаратывіст заўсёды мусіць вырашаць вядомую сакраментальную задачу: параўноўваць, асцерагаючыся прафанацыі – кан’юнктурнай нацяжкі, зусім выпадковых асацыятыўных ланцужкоў накішталт гіпертэкставых спасылак у інтэрнэце. Але ж вырашаецца названая задача проста: трэба ўсяго толькі як след ведаць і паслядоўна браць пад увагу той кантэкст, тую гісторыка-культурную глебу, дзе выбраныя для супастаўлення з’явы сфарміраваліся» (Весн. БДУ. Сер. 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. 2016. № 2. С. 135).

Кампаратыўная пара *М. Гарэцкі – Э. Хемінгуэй* як аб’ект даследавання выбрана З. І. Трацяк аргументавана. Як тлумачыць аўтар, «асноўнымі крытэрыямі паслужылі прыналежнасць мастакоў слова да аднаго пакалення, якое атрымала падобныя негатыўныя ваенны досвед і здолела па-мастацку яго асэнсаваць; прысутнасць у іх кнігах матыву “страчанасці”» (с. 6).

Аўтар аналізуе існуючую тыпалогію прынцыпаў адлюстравання ваеннай рэчаіснасці ў заходне-еўрапейскіх, амерыканскай і беларускай літаратурах. Дэманструючы разнастайнасць такой прозы, З. І. Трацяк заўважае, што «на больш высокай ступені абагульнення бачна, што паміж кнігамі, паяднанымі ў розных класіфікацыях, існуюць больш глыбокія сувязі» (с. 17). Пры гэтым даследчыца прапануе сваю ўласную тыпалогію, у адпаведнасці з якой у творах еўрапейцаў (у тым ліку беларусаў) і амерыканцаў пра Першую сусветную вайну вылучаюцца новыя, малазаўважныя для шараговага чытача аспекты. На думку З. І. Трацяк, увагі патрабуюць прынцып суаднесенасці аўтабіяграфічнага, дакументальнага і мастацкага; змена статусу апавядальніка і персанажа; храна-

топ, які характарызаваўся тэмпаральным разрывам; зварот праз адзінкавае да агульначалавечага, натуралістычна дэталізацыя; адлюстраванне крызісу старых аксіялагічных устаноў.

Аўтар старанна аналізуе гістарычны кантэкст пры разглядзе літаратурных твораў і акцэнтуюе ўвагу на сітуацыйнай матывацыі, якая падштурхоўвала людзей ісці на вайну. Так, з улікам таго, што ЗША не мелі прамога дачынення да Першай сусветнай вайны, гэта дзяржава захоўвала нейтралітэт да красавіка 1917 г., яе непасрэдны ўдзел у кампаніі працягваўся 18 месяцаў. Інтэлігенты разглядалі вайну праз прызму гераічнага патэнцыялу, тыповы амерыканец бачыў у службе за акіянам збавенне ад надакучлівых, руцінных праблем на радзіме, магчыма сьць пераламіць ідэю «калі твой бацька – мяснік, у цябе мусіць быць мясны рынак, калі ён гандляр абуткам, ты павінен вырабляць абутак». Таму, па сутнасці, салдаты, што траплялі на вайну, адчувалі сябе больш «выпадковымі сведкамі трагедыі», чым правамоцнымі яе ўдзельнікамі, адсюль і «атыповасць» твораў пра вайну ў амерыканскай літаратуры (у параўнанні з заходне-еўрапейскай).

На беларускіх землях сітуацыя была таксама спецыфічная. Пры разглядзе тэматычнай разнастайнасці беларускай прозы пра Першую сусветную вайну ўвага канцэнтруецца, па-першае, на тым, што на Беларусь першай трэці XX ст. абрынуўся вал падзей: вайна не была адзіным катаклізмам. Па-другое, франтавое і тылавое жыццё разглядалася мастакамі слова па абодва бакі нейтральнай паласы, і «калі З. Бядуля, М. Гарэцкі, К. Крапіва, М. Лынькоў, Я. Колас, К. Чорны ўвасобілі жыццё “вернападданах Расійскай імперыі”, то А. Гародня, Э. Самуйлёнак падавалі падзеі вачыма “ворага” – немца» (с. 52). Па-трэцяе, падзеі вайны не заўсёды былі асноўным аб’ектам адлюстравання. З улікам сацыяльна-палітычнай сітуацыі ў краіне пісьменнікі адлюстроўвалі (больш ці менш свядома) праблемы нацыянальнага станаўлення, беларускага адраджэння. На гэта таксама звяртае ўвагу даследчыца. У дачыненні да класічнага айчыннага твора адпаведнай тэматыкі «На імперыялістычнай вайне» М. Гарэцкага З. І. Трацяк піша: «Пісьменнік разглядаў навалу ў сувязі з беларускім этнасам, што спазнаў акупацыю, бежанства, галечу, нацыянальны ўціск, а напрыканцы вайны сутыкнуўся з балючай праблемай набыцця дзяржаўнасці» (с. 47).

Каштоўнай з’яўляецца і наступная знаходка З. І. Трацяк: вядома, што Э. Хемінгуэй пры распрацоўцы ваеннай тэматыкі арыентаваўся, поруч з іншымі крыніцамі, на прозу Л. Талстога. Якія ж крыніцы сталі пучыводнымі для М. Гарэцкага, пісьменніка, які стаяў ля вытокаў фарміравання беларускай літаратуры XX ст.? Вырашэнне гэтага пытання – адна з задач даследчыцы, з якой яна справілася. Прааналізаваўшы працу класіка «Гісторыя беларускае літаратуры», яна прыйшла

да высновы аб тым, што «М. Гарэцкі бачыў традыцыі ўвасаблення падзей вайны ў казацкіх і жаўнерскіх песнях. Вытокі такіх традыцый змястоўна адлюстраваны ў “Слове аб палку Ігаравым”, летапісах-хроніках» (с. 47). Сваё меркаванне аўтар падмацоўвае словамі самога М. Гарэцкага: «...цікава было б прасачыць... як ...уплывае на літаратурную творчасць вайна, рэвалюцыя і ўсякая катастрофа...». Дадзены матэрыял важны не толькі для даследавання творчасці М. Гарэцкага, але і для вывучэння ваеннай тэматыкі ў літаратуры ўвогуле, бо паказвае складаны мастацкі сінтэз у прозе пра Першую сусветную вайну: гэта не просты тэматычны аповед па слядах рэальных падзей «ўслед за аўтарам-ветэранам», а спалучэнне традыцыі ваеннай прозы мінулых стагоддзяў з літаратурным словам пачатку ХХ ст.

Другая глава манаграфіі З. І. Трацяк «“Страчанае пакаленне” як аб’ект літаратуразнаўчага аналізу: перспектывы вывучэння» прыдасца маладым даследчыкам. У главе падрабязна вызначаецца розніца паміж творами страчанага пакалення і матывам страчанасці ў літаратуры.

Словазлучэнне «страчанае пакаленне», як сцвярджае даледчыца, – знаходка амерыканскай літаратуры: «Маецца на ўвазе фармальна неўпарадкаваная групоўка маладых мастакоў слова з ЗША, што процістаялі традыцыйным маральным каштоўнасцям, выступалі супраць стэрэатыпнага мыслення, бачылі сваю будучыню ў якасці экспатрыянтаў. Абавязковым было падарожжа ў Еўропу (перш за ўсё Парыж) напрыканцы 1910-х – 1920-я гг. Дадзеныя пісьменнікі не абсалютызавалі ваенны вопыт, бо ён – не выключны чыннік, што нараджаў пачуццё расчаравання. Значны здабытак “страчанага пакалення” – кнігі ўспамінаў (С. Біч, М. Каўлі, С. Путнэм, Г. Стайн, Э. Хемінгуэй і інш.), якія ўвасобілі і гісторыю, і маральна-этычныя нормы, якія вызначалі быццё амерыканцаў-экспатрыянтаў у Старым Свеце. У астатніх выпадках трэба весці размову пра матыў “страчанасці”, які паяднаў і амерыканскіх, і еўрапейскіх творцаў» (с. 83). Для беларускай літаратуры, безумоўна, характэрны матыў «страчанасці». Менавіта гэта ўласцівасць уводзіць творы беларускай літаратуры не толькі ў еўрапейскі, але і ў сусветны кантэкст. Мы можам колькі заўгодна казаць пра вартасць беларускай літаратуры, але жыццё патрабуе канкрэтных фактаў, і пажадана дакладна акрэсленых. Прысутнасць матыву страчанасці ў беларускай літаратуры – той неаспрэчны аргумент, якім можна карыстацца ў прафесійных дыскусіях.

Далей даледчыца засяроджваецца на вылучэнні сродкаў увасаблення падзей Першай сусветнай вайны ў прозе Э. Хемінгуэя і М. Гарэцкага і акрэслівае формы, у якіх праз адпаведную

ментальнасць асэнсоўваецца вопыт беларускага і амерыканскага народаў, набыты ў час глабальнага ваеннага канфлікту. Аўтар указвае на фігуру Л. Талстога як ідэйнага цэнтру, вакол якога фарміраваліся творчыя асобы і Э. Хемінгуэя, і М. Гарэцкага. Вельмі добра, што даледчыца акцэнтуюе ўвагу на катэгорыі «нацыянальнае» і яе месцы ў ваеннай прозе пісьменнікаў. Гэта катэгорыя актуальна не для кожнай літаратуры. Народы, якім не трэба было ў ХХ ст. вырашаць пытанне нацыянальнага самавызначэння, якія жылі, не задумваючыся пра магчымасць існавання такога роду барацьбы, безумоўна, акцэнтавалі ў літаратуры іншыя праблемы. Гісторыя беларускага самавызначэння – этапная з’ява для нашай літаратуры, скразная тэма амаль любога мастацкага твора, таму каштоўнай з’яўляецца выснова аб тым, што «Э. Хемінгуэй на момант стварэння першых ваенных твораў мала ўвагі зважаў на нацыянальныя праблемы і на радзіме, і ў Еўропе (выключэннем была павярхоўна закранутая праблематыка быцця карэнных жыхароў Паўночнай Амерыкі: апавяданні “Індзейскае паселішча”, “Дзесяць індзейцаў”). М. Гарэцкі звяртаўся да катэгорыі “нацыянальнае”, але яго мэтай было не ўсхваленне, а жаданне дапамагчы беларусам у самаідэнтыфікацыі» (с. 123). Канечне, можна падумаць, што гэта інфармацыя не настолькі значная, аднак для нас важная кожная дробязь, якая давала б падставы для аргументаванага ўвядзення асобы М. Гарэцкага ў сусветны літаратурны кантэкст. Гэты акцэнт на катэгорыі «нацыянальнае» прыводзіць даледчыцу да разважанняў над нацыянальнай спецыфікай увасаблення Першай сусветнай вайны ў раманах Э. Хемінгуэя і М. Гарэцкага. І тут ужо дэманструюцца высновы не толькі літаратуразнаўчага, але і гісторыка-культуралагічнага характару.

У сваёй манаграфіі З. І. Трацяк даказвае, што «Э. Хемінгуэй увасабляў вайну як прыгоду, цікавы спартыўны матч, фэст... Персанажы ў большасці выпадкаў добраахвотна накіроўваліся ў Стары Свет, каб здзейсніць подзвіг, пацвердзіць мужчынскую годнасць. Калі воляй лёсу баявыя дзеянні выходзілі з-пад кантролю, пагражалі канстытуцыйным правам пратаганістаў, – яны сыходзілі з поля бою. Карэнным адрозненнем твораў М. Гарэцкага было параўнанне вайны з крывавай, часам бессэнсоўнай працай, пазбаўленай флёру рамантыкі, гераізму і самаахвярнасці» (с. 159).

Відавочна, што разыходжанні ў падачы ваенных падзей апавядальнікамі Э. Хемінгуэя і М. Гарэцкага вынікаюць з адрозненняў у нацыянальнай і дзяржаўнай прыналежнасці, што, у сваю чаргу, фарміравала розны жыццёвы вопыт, прыярытэт каштоўнасцей.

Манаграфія З. І. Трацяк – сур’ёзны ўнёсак у агульную справу гарэцказнаўства і кампараты-

вістыкі. Па-першае, уключыўшы ў адну сістэму двух літаратурных класікаў, даследчыца не схавала беларуса ў цень прадстаўніка Новага Свету, а аргументавана падкрэсліла тыя асаблівасці, якія робяць абодвух літаратараў выдатнымі, канкурэнтнымі прадстаўнікамі літаратуры пра Першую сусветную вайну. Па-другое, З. І. Трацяк прапанавала беларускаму літаратуразнаўству самы

прадстаўнічы на сёння сістэмны аналіз паэтыкі еўрапейскай і амерыканскай прозы. Нарэшце, у манаграфіі маем самы поўны агляд твораў, напісаных беларускімі мастакамі слова ў 1920 – 30-я гг. на адпаведную тэму.

В. М. Губская,
кандыдат філалагічных навук, дацэнт

Дзятко Д. В., Міхайлаў П. А. Мовазнаўцы: нарысы па гісторыі беларускай лінгвістыкі. Мінск : А. М. Янушкевіч, 2017. 496 с.: [32] с. іл.

Dzyatko D. V., Mihailau P. A. Linguists: studies of Belarusian linguistic history. Minsk : A. M. Yanushkevich, 2017. 496 p.: [32] p. il.

Ніводная навука не існуе без сваіх стваральнікаў, абмінаць увагай якіх – значыць свядома абмяжоўваць свой круггляд, без удзячнасці і павагі пакідаць жыццё і дзейнасць навукоўцаў. Кніга «Мовазнаўцы: нарысы па гісторыі беларускай лінгвістыкі» складаецца з матэрыялаў, падрыхтаваных Д. В. Дзятко і П. А. Міхайлавым пра тых людзей, чыя навуковая дзейнасць была звязана з беларускай філалогіяй.

У кнігу ўвайшлі 47 нарысаў, прысвечаных жыццю і навуковай дзейнасці творчых асоб XIX–XX стст. Некаторыя згаданыя ў кнізе даследчыкі і да нашых дзён не спыняюць свае мовазнаўчыя пошукі. Уключаныя ў зборнік працы маюць розны памер: ад 3–4 старонак (напрыклад, нарысы пра Мікалая Байкова, Аляксея Шахматава, Антона Карзона, Анатоля Бардовіча, Мікалая Васілеўскага, Лілію Выгонную, Барыса Лапава, Леаніда Падгайскага, Клару Панюціч, Кіма Скурата, Алену Чабырук) да 40 старонак (пра Яўхіма Карскага, Міхаіла Булахава). Такі неаднолькавы памер артыкулаў і аб’ём інфармацыі пра розных вучоных аўтары часткова тлумачаць у прадмове да свайго выдання.

Прадуманая будова зместу нарысаў дае магчымасць чытачу ўбачыць панарамнае жыццё многіх вучоных: зазірнуць у дзяцінства, даведацца пра сям’ю, прасачыць шлях да навукі, адчуць цяжкасці творчых пошукаў і карпатлівай навуковай працы, паспачуваць з нагоды асабістых і сямейных праб-

лем, прайсціся горкімі шляхамі Грамадзянскай вайны і Вялікай Айчыннай вайны побач з тымі, на чыю долю выпалі такія выпрабаванні. У некаторых нарысах падаецца і даволі разгорнуты агляд навуковых прац даследчыкаў.

Нарысы кнігі аб’яднаны ў тры раздзелы. У першым з іх чытач знаёміцца з асобамі, навуковая дзейнасць якіх прыпадае на другую палову XIX – пачатак XX ст. Гэта Сяргей Буліч, Мікалай Дурнаво, Яўлалія Казановіч, Яўхім Карскі, Іван Насовіч, Мікалай Сакалоў, Аляксей Шахматаў. Некаторыя пералічаныя імёны добра знаёмыя нават філолагам-пачаткоўцам, іншыя, дзякуючы намаганням аўтараў гэтай кнігі, толькі зараз стануць вядомыя шырокай грамадскасці. Пэўнае непаразуменне выклікае ўключэнне сюды надзвычай разгорнутага (33 старонкі) нарыса пра Яўлалію Казановіч, прафесійная дзейнасць якой была звязана з Пушкінскім Домам, а навуковыя інтарэсы палягалі ў сферы рускай літаратуры і літаратурнай крытыкі.

У другім раздзеле мы даведваемся пра асоб, найбольш актыўны перыяд дзейнасці якіх супаў з няпростым часам станаўлення беларускай навукі ў 1920–30-я гг. Побач з матэрыяламі пра ўласна мовазнаўцаў (Мікалай Байкоў, Антон Карзон, Соф’я Рохкінд) тут размешчаны нарысы пра арганізатараў навукі, галіновых спецыялістаў, без удзелу якіх у працэсе стварэння і ўпарадкавання навуковай тэрміналогіі было б цяжка абысціся – географа Мікалая Азбукіна, матэматыкаў Ляонта Більдзюкевіча і Аляксандра Круталевіча (апошні меў дачыненне да ўнармавання таксама фізічнай, хімічнай, батанічнай тэрмінасістэм), фізіка Леаніда Леўшчанку. Сюды ж чамусьці ўключаны нарыс пра Алену Курыла (з залішнімі, на наш погляд, падрабязнасцямі асабістага жыцця), дачы-

ненне якой да беларускага мовазнаўства ўмоўнае, бо аб'ектам яе навуковай увагі былі разнастайныя пытанні развіцця ўкраінскай мовы.

Трэці раздзел, значна большы за папярэднія, утрымлівае звесткі пра даследчыкаў, якія развівалі беларускае мовазнаўства пераважна ў цяжкі ваенны і пасляваенны час. Уражае, як, пераадольваючы голад і нястачу, шматлікія побытавыя цяжкасці, непаразуменні (а нярэдка і варожасць) у прафесійным калектыве, многія нашы папярэднікі і настаўнікі мэтанакіравана рухаліся да сваіх навуковых мэт. У гэтым раздзеле мы знаёмімся з творчым шляхам «зорных» беларускіх лінгвістаў XX ст. – пераважна супрацоўнікаў былога Інстытута мовазнаўства Акадэміі навук БССР і Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка: Анатоля Аксамітава, Анатоля Бардовіча, Арцёма Баханькова, Міхаіла Булахава, Ніны Вайтовіч, Ліліі Выгоннай, Алеся Каўруса, Аляксандра Крывіцкага, Юзэфа Мацкевіч, Леаніда Падгайскага, Клары Панюціч, Паўла Сцяцко, Таццяны Сцяшковіч, Фёдара Янкоўскага, Міхаіла Яўнэвіча і інш. Большасць з іх спрычыніліся да дыялекталагічных даследаванняў. Акрамя таго, у раздзел уключаны цікавыя нарысы пра менш знакамітых даследчыкаў: Мікалая Васілеўскага, Івана Волкава, Вячаслава Вярэніча, Іосіфа Гайдукевіча, Аляксандра Зубава, Марыю Кавалёву, Барыса Лапава, Івана Мацвееву, Яўгенію Рамановіч, Кіма Скурата, Алену Чабырук і інш. Імкнучыся пазбегнуць непатрэбнага ранжыравання названых беларускіх лінгвістаў, хочацца цалкам далучыцца да наступных слоў аўтараў кнігі: «...не варта ўзважваць і вылічваць цану канкрэтнага вучонага... Важна – і гэта галоўнае – не забыць ніводнага працаўніка, не згубіць ніводнай пацёркі здабытых ведаў і выказаць нашу шчырую ўдзячнасць кожнаму даследчыку» (с. 428). У гэтым жа раздзеле змешчаны нарысы пра знакамітых мовазнаўцаў усесаюзнага маштабу (Рубен Аванесаў, Сцяпан Бархударав), якія аказалі неацэнную дапамогу ў наладжванні навуковага жыцця ў БССР у пасляваенны час і падрыхтоўцы высокакваліфікаваных кадраў.

Роля даследчыкаў, памяць пра якіх ушанавана на старонках кнігі, у станаўленні і развіцці беларускага мовазнаўства, безумоўна, неаднолькавая. Па-іншаму і быць не магло хаця б па прычыне складаных гістарычных і грамадска-палітычных умоў тых часоў, на якія прыпала жыццё навукоўцаў. Колькасць абароненых дысертацый, напісаных манаграфій, надрукаваных артыкулаў не можа з'яўляцца адзіным і дакладным паказчыкам узроўню здольнасцей і працавітасці гэтых людзей яшчэ і з улікам асабістых цяжкасцей, якія ім даводзілася пераадольваць на жыццёвым шляху, нярэдка аддаючы перавагу не жаданай навуковай

дзейнасці, а вымушанай цяжкай працы дзеля забеспячэння сям'і. Як справядліва адзначаецца на старонках выдання, жыццёвы і навуковы шлях асоб, якія пакінулі ў параўнанні з іншымі не вельмі багатую навуковую спадчыну, – «яскаравы прыклад таго, як абставіны і грамадска-палітычная сістэма перашкодзілі ў поўнай меры раскрыцця навуковаму таленту здольных і падрыхтаваных даследчыкаў-лінгвістаў» і іх імёны «не варта так лёгка выкрэсліваць з гісторыі беларускай навукі» (с. 455).

Кніга напісана жывой, лёгкай для ўспрымання мовай. Падчас прачытання перад вачамі, нібыта ў кіно, праходзяць гістарычныя падзеі, чалавечыя лёсы; глыбока кранаюць асабістыя трагедыі, якія давалася перажыць Ю. Мацкевіч, Т. Сцяшковіч, І. Мацвееву... Адчуваецца шчырае захапленне і любоў аўтараў да сваіх настаўнікаў, пра якіх яны пішуць. Гэтаму спрыяла і асабістае шматгадовае знаёмства аднаго з аўтараў са многімі даследчыкамі, пра што з цеплынёй і ўдзячнасцю неаднаразова згадваецца на старонках зборніка. Праўда, спарадычнае ўключэнне ў асобныя артыкулы фрагментаў тэксту ад першай асобы разбурае пажаданы адзіны падыход да выкладу, якога, думаецца, варта прытрымлівацца ў матэрыялах, сабраных пад адной вокладкай.

Адной з бяспрэчных каштоўнасцей кнігі з'яўляецца шматлікія фотаздымкі яе герояў, а таксама вокладак іх прац, рукапісных і друкаваных дакументаў, не захаваных да нашага часу будынкаў.

Таксама хочацца адзначыць і ўхваліць якасць выдання: добрая папера, выкарыстанне розных шрыфтоў (стварэнню рэтраспектывы садзейнічае шрыфт «друкарскай машынкі», якім падаюцца некаторыя цытаты) – усё гэта пакідае вельмі добрае ўражанне пра кнігу, якую прыемна трымаць у руках. У сувязі з гэтым яшчэ большае шкадаванне выклікаюць рэдактарскія недагледы: *вольных вакансій* (с. 23), *кусістку замест курсістку* (с. 42), *скампраментаваць* (с. 172), *працаваў завучам Данскай школы* (с. 234), *пастніў замест паступіў* (с. 357) і інш.

Кніга «Мовазнаўцы: нарысы па гісторыі беларускай лінгвістыкі» стане добрым дадаткам да курса «Гісторыя беларускага мовазнаўства», будзе садзейнічаць больш глыбокаму разуменню студэнтамі лінгвістычных праблем і засваенню ведаў, прадугледжаных вучэбнай праграмай. Таксама яна павінна стаць цікавай і прынесці карысць не толькі выкладчыкам і студэнтам, але і вялікай колькасці людзей, інтарэсы якіх палягаюць у сферы беларускай мовы і мовазнаўства. Таму з'яўленне такога выдання ў кнігарнях і бібліятэках можна толькі вітаць.

А. В. Губкіна,
кандыдат філалагічных навук, дацэнт

Masłowska E. Ludowe stereotypy obcowania świata i zaświatów w języku i kulturze polskiej. Warszawa : Wydawnictwo Agade Bis, 2012. 322 s.

Masłowska E. The linguistic and cultural stereotypes of interaction between the world and the extraterrestrial reality in the Polish rural society. Warsaw : Publishing house Agade Bis, 2012. 322 p.

В настоящей рецензии рассматривается монография, изданная несколько лет назад и уже нашедшая отклик в польском научном сообществе, но неизвестная белорусским филологам. В 2016 г. опубликовано второе издание рецензируемой работы, что, безусловно, свидетельствует о ее актуальности.

Эта книга кажется ценной уже хотя бы потому, что она посвящена рассмотрению отраженных в некотором континууме, который связывает внеязыковую действительность, мысль и язык, стереотипов, представляющих параметры реального мира в связи с миром, лежащим за его пределами. Как представляется, подобная связь не только является стержневой для древних представлений, в которых она выступает основой интерпретации природных явлений, но и во многом обуславливает функционирование сознания современного человека. Как бы ни хотел современный человек спрятаться за воинствующий атеизм или глубокую религиозность, в вербальном коде ему не всегда удастся уйти от упоминания всеу и не всеу Бога и черта, а в акциональном от сплевывания (хотя бы про себя) через левое плечо или постукивания по дереву.

Именно построению когнитивной структуры стереотипа народных представлений о мире, который состоит из видимой и невидимой, но не менее реальной, частей, с использованием разнообразных языковых и культурных данных, извлеченных из многочисленных источников, основное место среди которых занимает «Словарь народных стереотипов и символов» («Słownik stereotypów i symboli ludowych») под редакцией Е. Бартминьского, и посвящена монография Эвы Масловской «Народные стереотипы взаимоотношений того и этого света в польском языке и культуре». Эта работа не только вносит существенный вклад в когнитивную лингвистику, но и имеет выход в семиотическую плоскость, поскольку автор анализирует знаки, относящиеся к различным кодам: поведенческому, религиозному, языковому. Это позволяет Э. Масловской обращаться к читателям, занимающимся изучением знаков в границах различных гуманитарных дисциплин – этнолингвистики, диалектологии, культурологии, религиоведения, – представляя целостный образ важного фрагмента знания о традиционной ментальности в границах польской культуры (хотя многие опи-

сания, приведенные в монографии, можно экстраполировать на белорусскую народную культуру или сравнить с существующими в ее границах образцами и верованиями).

Хотелось бы отметить ясную и прозрачную структуру книги, состоящей из трех частей. Первая часть теоретическая, ее можно смело рекомендовать в качестве пособия по когнитологии в приложении к анализу народной культуры, отраженной в зеркале языковой системы (вероятно, это одна из причин того, что рассматриваемая монография переживает второе издание). Возможность подобного использования поддерживается и обширной библиографией, занимающей более 30 страниц.

Первая часть начинается с раздела, посвященного общей характеристике когнитивных исследований в том их приложении, когда они не касаются реализуемых в языковой системе и языковом творчестве мыслительных процессов современного носителя языка, а вскрывают символическое мышление, в большей степени присущее нашим предкам. Такое мышление хотя и опирается на сознательные сканирующие и селективные процессы, однако ограничивается фундаментальными характеристиками бытия человека, создавая базу архетипических символических представлений. Можно с уверенностью сказать, что подобные представления с достаточной легкостью превращаются в когнитивные стереотипы, внедряющиеся в сознание человека и опосредующие его жизнедеятельность. Такие стереотипы доживают до наших дней и именно они подпитывают сознание современного человека

Собственно стереотипам посвящен второй раздел работы, в котором рассматриваются как основы их возникновения, так и способы анализа, к которым относится изучение внутренней формы слова, и прежде всего семантической мотивации, свободных и фразеологических сочетаний с учетом более широкого контекста употребления лексемы, функционирования синонимов, развития символизации языковых единиц, возникновения имен собственных, а также включение слов в ассоциативные цепочки.

Вторая часть книги – практическая. В ней путем анализа обширного материала показываются взаимоотношения миров в границах четырех стихий – воды, земли, воздуха и огня. Обилие данных, как языковых, так и культурологических, не только позволяет автору делать выводы о реализации в подобных взаимоотношениях основных первичных схем *силы, контроля и связи*, но и дают читателю возможность прийти к собственным заключениям, например дополнительно подтверждающим идею В. В. Мартынова об этимологической связи лексем *огонь* и *гнев*. Таким образом, автор рассматриваемой монографии не навязывает

ваит исключительно свое мнение, чем избавляет читателя от явных выводов и рассуждений, которые не способствуют приращению новых идей.

В третьей части книги представленные выше взаимоотношения первичных схем приобретают космическую перспективу – здесь рассматриваются стереотипы *солнца* и *месяца*. Следует отметить, что во всех частях монографии Э. Масловска последовательно придерживается избранной в начале работы методики, обнаруживая в разнородном материале сопоставимые когнитивные сценарии, что позволяет сохранить единство описания и создать цельный образ исследуемого фрагмента.

Богатство материала и полнота его описания позволяют представить критическую часть рецензии в виде пожеланий на будущее и возможной дискуссии с автором, если эти пожелания покажутся ему неприемлемыми. Как представляется, в книге несколько недостает этимологического компонента. Этимология, опирающаяся во многих случаях на этнографические материалы, создает мост между современным и древним образами мира, хотя, безусловно, на создание подобного образа влияет выбор той или иной этимологической трактовки (см., например, работы М. Якубович, Х. Поповской-Тамборской). Соответственно, ученый, реконструирующий тот или иной фрагмент образа мира, должен осторожно использовать этимологические данные. Воз-

можно, подобное соображение могло заставить Э. Масловску не так часто опираться в работе на данные этимологии. Тем не менее хотелось бы предложить автору обратить внимание хотя бы на богатейший букет смыслов, которые предоставляет праслав. **ognь*: чего стоит хотя бы, с одной стороны, восхождение этой лексемы к древнему привативному двучлену и.-е. **h₂-gni-* ‘связанный с не-гниением’, а с другой – наличие у нее такого деривата, как **ognьсь*, использующегося в славянских диалектах для номинации различного рода заболеваний (Этимологический словарь славянских языков. М., 2005. Вып. 32. С. 33).

Думается, однако, что в дальнейших исследованиях (а предложенная в монографии тема кажется исключительно богатой и оставляющей место для дальнейших разработок) найдется место для этимологии лексем, участвующих в построении стереотипов. В целом же монография Э. Масловской дает полный образ важного фрагмента традиционной ментальности, воплощенной в языке и текстах, причем созданные когнитивные конструкты приложимы не только к сознанию носителя польского языка, но и могут быть использованы при анализе традиционных представлений иных европейских народов.

А. А. Кожина,
доктор филологических наук, профессор

ХРОНИКА, ИНФОРМАЦИЯ

ХРОНИКА, ИНФАРМАЦЫЯ

CHRONICLE, INFORMATION

ВТОРАЯ МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ «ТВОРЧЕСТВО БЕЛЛЫ АХМАДУЛИНОЙ В КОНТЕКСТЕ КУЛЬТУРЫ XX ВЕКА»

THE SECOND INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE «BELLA AKHMADULINA'S CREATIVE WORKING IN THE CONTEXT OF THE CULTURE OF THE XX CENTURY»

Вторая Международная научная конференция «Творчество Беллы Ахмадулиной в контексте культуры XX века», приуроченная к 80-летию поэта, прошла 20–21 апреля в г. Таруса в Доме литераторов. Символично, что научные чтения состоялись в любимой Ахмадулиной Тарусе, в том самом месте на крутом берегу Оки, где в начале XX в. стоял дом профессора И. В. Цветаева и где в детстве бывала Марина Цветаева.

Организаторами научного мероприятия выступили филологические факультеты Московского государственного университета имени М. В. Ломоносова и Белорусского государственного университета.

С приветственным словом к участникам научного форума обратился председатель организационного комитета конференции народный художник Российской Федерации, действительный член Российской академии художеств **Б. А. Мессерер** — вдовец Беллы Ахмадулиной. Открыл заседание один из организаторов научного форума доктор филологических наук профессор кафедры истории новейшей русской литературы и современного литературного процесса филологического факультета МГУ имени М. В. Ломоносова **А. В. Леденев**. В своей речи он подчеркнул, что в условиях современного духовного напряжения в мировой культуре именно литература выполняет гармонизирующую миссию.

Первый день конференции был чрезвычайно насыщенным. Доктор филологических наук главный научный сотрудник Института русского языка имени В. В. Виноградова Российской академии наук **Н. А. Фатеева** (Москва) выступила с докладом «Рецепция поэзии Беллы Ахмадулиной», особо подчеркнув роль психосоматической образности и значимость мотива «гортани» и «горла». Доктор филологических наук, профессор **Т. В. Кучина** (Ярославль) в концептуально выстроенном докладе «“В промежутке меж звуком и словом”: акустическая образность лирики Б. Ахмадулиной» показала структуру акустического мира поэта, выделив в нем и звуки быта (бой часов, зевок шкафа, звук падающих яблок), и звуки граммофона, и музыкальные звуки. Кандидат филологических наук, доцент **У. Ю. Верина** (Минск) в докладе «Нетрадиционные строфические формы в идиостиле Б. Ахмадулиной» показала редкие примеры метризации в творчестве поэта. В докладе «О киносонетах Беллы Ахмадулиной», который подготовили доктор филологических наук, профессор **О. И. Федотов** (Москва) и доктор филологических наук, профессор **А. О. Шелемова** (Москва), речь шла об особой роли сонетов, написанных поэтом для фильма белорусского режиссера Валерия Рубинчика «Венок сонетов», снятого по мотивам повести В. Муратова «Мы убежали на фронт». Кандидат филологических наук **В. В. Коркунов**

(Москва) в докладе «Кимры и кимряки в жизни и творчестве Беллы Ахмадулиной» раскрыл документальные подробности об адресатах писем поэта и прототипах некоторых образов. В докладе доктора филологических наук, профессора **В. В. Абашева** (Пермь) «Воля пространства и течение стиха. О поэтике Б. Ахмадулиной 1980-х гг. (книги “Тайна” и “Сад”))» был акцентирован тезис о том, что пространство в стихах Ахмадулиной становится эстетическим предметом, и раскрыты особенности поэтической рецепции тарусского пространства. Завершился первый день научных чтений докладом инициатора и организатора проведения конференций, посвященных Белле Ахмадулиной, многолетнего и преданного исследователя ее творчества кандидата филологических наук, доцента **Т. В. Алешка** (Минск) «“Герои трагедий”: субъектно-объектная сфера в тарусских стихах Беллы Ахмадулиной», которая провела увлекательную «литературную экскурсию» по тарусским топосам, связанным с творчеством Ахмадулиной.

Самый широкий круг вопросов обсуждался исследователями в рамках второго дня конференции. Присутствие на заседании вдовца Беллы Ахмадулиной – автора мемуаров «Промельк Беллы» – придавало докладчикам чувство предельной ответственности в соблюдении баланса между своими исследовательскими интересами и обозначенными Б. А. Мессерером границами литературоведения.

В докладе доктора филологических наук, профессора **А. А. Житенева** (Воронеж) «Язык переживания в мемуарной и эссеистической прозе Б. Ахмадулиной» основной акцент был сделан на мотиве неравенства творческого процесса самому себе. Исследователь обратил внимание на то, что любое творчество – это саморастрата: чем больше поэт растрчивает себя, тем ярче его талант. Кандидат филологических наук **В. Зубарева** (Филадельфия, США) в докладе «Тайна зеркальных дат в “Глубоком обмороке” Беллы Ахмадулиной» засвидетельствовала, что именно личные контакты с Ахмадулиной помогли ей как исследователю раскрыть тайные цифровые хитросплетения в стихах и судьбе поэтессы. Кандидат филологических наук **М. С. Михайлова** (Барнаул) в увлекательно выстроенном докладе «“Сапог – всегда сосед священного сосуда”: немного о сапогах в творчестве Беллы Ахмадулиной» проследила истоки сюжетообразующего мотива сапог в поэзии и эссеистике поэта – от О. Мандельштама и Б. Пастернака до В. Шукшина. Доктор филологических наук, профессор **М. А. Перепелкин** (Самара) в докладе «Б. Ахмадулина и Вен. Ерофеев» раскрыл очевидные стилевые и неявные житнетворческие пере-

кликки между двумя художниками, проследил особенности их диалога. Доктор филологических наук, профессор **А. В. Леденев** (Москва) и доктор филологических наук, доцент **Н. Л. Блищ** (Минск) в докладе «Биография как творческий проект: миф о Белле Ахмадулиной в литературном процессе эпохи» обратились к анализу мифотворческих стратегий в выстраивании литературной биографии поэта, акцентировали повышенную мифогенность образа Б. Ахмадулиной и раскрыли особенности ее рецепции писателями-современниками. Это выступление вызвало ряд острополемических реплик вдовца поэтессы – Б. А. Мессерера. Доктор филологических наук, профессор **И. С. Скоропана** (Минск) в докладе «Белла Ахмадулина как прототип литературных персонажей» рассказала о способах преломления образа поэтессы в прозе В. Аксенова, А. Гладилина, М. Берга, Е. Попова, Вен. Ерофеева и других авторов, особо подчеркнув сверхлитературный характер и концертное мастерство Ахмадулиной. Доктор филологических наук, профессор **М. П. Абашева** (Пермь) в докладе «Выбор памяти. Белла Ахмадулина как персонаж воспоминаний» констатировала неоднородность мемуарного дискурса об Ахмадулиной, отметив различную степень беллетризации мемуаров трех мужей поэтессы и ее современников. Живой интерес аудитории вызвал доклад кандидата филологических наук ведущего научного сотрудника Института русского языка имени В. В. Виноградова Российской академии наук **О. И. Северской** (Москва) «Белла Ахмадулина в посвящениях и подражаниях (по материалам рубрики “Стихи для Беллы” портала Стихи.ру)».

Ученые ведущих учреждений высшего образования России и Белорусского государственного университета обсудили наиболее важные вопросы поэтики и стиля Б. Ахмадулиной, наметили новые подходы к осмыслению ее творческих контактов и рецепции образа поэта современниками, а также акцентировали особый статус Тарусы в российском культурном контексте второй половины XX в. По итогам конференции выйдет сборник научных статей.

Прекрасным завершением научного форума стал концерт «Музыкальное приношение Белле Ахмадулиной», где в исполнении Алексея Гарибола (фортепиано) и Рустама Комачкова (виолончель) прозвучала пьеса «Белла», написанная композитором Сергеем Ахуновым специально к юбилею Б. Ахмадулиной.

Т. В. Алешка,
кандидат филологических наук, доцент
Н. Л. Блищ,
доктор филологических наук, профессор

ПАМЯТИ УЧЕНОГО

ПАМЯЦІ ВУЧОНАГА

TO THE MEMORY OF SCIENTIST

**Ларыса Аляксандраўна
МУРЫНА**

**Larysa Aljaksandrawna
MURYNA**



20 чэрвеня 2017 года пайшла з жыцця Ларыса Аляксандраўна Мурына – доктар педагагічных навук, прафесар, заслужаны дзеяч навукі Рэспублікі Беларусь, галоўны навуковы супрацоўнік Навукова-метадычнай установы «Нацыянальны інстытут адукацыі» Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, вядомы педагог і метадыст.

На велізарнай і добрай, бласлаўленай рознымі падзеямі і дарамі зямлі часам нараджаюцца непаўторна яркія, унікальныя людзі. Яны ўмеюць духоўным зрокам пранікаць у сутнасць рэчаў і прадбачыць напрамкі будучага навуковага пошуку, распазнаваць здольнасці і схільнасці чалавека, беспамылкова адгадаць талент і дапамагаць раскрывацца яго граням. Такім цудоўным, знакавым чалавекам была для многіх сваіх вучняў – метадыстаў і рытараў, выкладчыкаў і настаўнікаў мовы і літаратуры – Ларыса Аляксандраўна Мурына.

Нарадзілася Л. А. Мурына 22 сакавіка 1936 г. у расійскай вёсцы Кулешыха Валагодскай вобласці. У 1953 г. скончыла школу ў Нясвіжы. Прафесійная дзейнасць Ларысы Аляксандраўны пачыналася ў Брэсцкай вобласці: пасля заканчэння ў 1955 г. Баранавіцкага настаўніцкага інстытута яна выкладала рускую мову ў Ружанскай сярэд-

няй школе. Скончыўшы ў 1963 г. Азербайджанскі педагагічны інстытут моў, на працягу шэрагу гадоў Ларыса Аляксандраўна навучала рускай мове школьнікаў і студэнтаў у Баку. У 1968 г. у Маскве яна абараніла кандыдацкую дысертацыю, прысвечаную пытанням пачатковай адукацыі і выхавання, у 1986 г. – доктарскую дысертацыю па праблемах фарміравання культуры маўлення беларускіх школьнікаў.

На працягу цэлых 35 гадоў – з 1970 па 2005 г. – працоўная біяграфія Л. А. Мурынай была непарыўна звязана з Беларускім дзяржаўным універсітэтам, дзе Ларыса Аляксандраўна прайшла вялікі шлях, адзначаны прызнаннем яе навукова-педагагічных і арганізатарскіх заслуг і дасягненняў: ад выкладчыка кафедры рускай мовы да дэкана філалагічнага факультэта, заслужанага дзеяча навукі Рэспублікі Беларусь. У чэрвені 1988 г. Ларыса Аляксандраўна была выбрана па конкурсе на пасаду загадчыка створанай у гэты час кафедры методыкі выкладання рускай і беларускай моў і літаратур (пасля – кафедра рыторыкі і методыкі выкладання мовы і літаратуры). З 1993 па 1996 г. Л. А. Мурына з’яўлялася намеснікам дэкана, з 1996 па 2002 г. – дэканам філалагічнага факультэта

БДУ, праводзіла актыўную і дзейную, шматгранную і маштабную працу па мадэрнізацыі філалагічнай адукацыі, адкрыцці новых спецыяльнасцей для прафесійнай падрыхтоўкі студэнтаў-філолагаў.

Ларыса Аляксандраўна ўнесла свой фундаментальны ўклад у распрацоўку цэлага шэрагу актуальных навукова-метадычных пытанняў, якія вызначаюць стратэгію і тактыку моўнай адукацыі ў нашай краіне: у вызначэнне зместу базісных, універсальных катэгорый у методыцы выкладання рускай мовы, што падтрымліваюць фарміраванне ў школьнікаў прадметных і асобасных кампетэнцый; у тэорыю і практыку развіцця маўлення і ўдасканалення моўнай культуры асобы; у канцэпцыю комплекснага навучання – цэласнага разгляду фактаў і з’яў мовы ў іх адзінстве і ўзаемасувязі; у пабудову аспектнага навучання як асаблівага напрамку ў сістэмным выкладанні мовы; у методыку актуалізацыі моўных і маўленчых ведаў, уменняў і навыкаў і інш.

Ларыса Аляксандраўна – аўтар і суаўтар шматлікіх вучэбных і вучэбна-метадычных дапаможнікаў для ўстаноў вышэйшай адукацыі, дапаможнікаў і падручнікаў для ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання, навуковых публікацый. У надрукаваных вучэбных і навукова-метадычных працах адлюстроўваюцца пытанні культуры маўлення і развіцця маўлення навучэнцаў, пошуку перспектыўных метадаў і прыёмаў выкладання рускай мовы, рыторыкі. Выразна, паслядоўна і ярка акцэнтуюцца значэнне камунікатыўных метадаў у выкладанні мовы.

У адметным, неардынарным характары Ларысы Аляксандраўны плённа спалучаліся ініцыя-

тыўнасць і мэтанакіраванасць, наступальны, творчы дух, жыццялюбства і рашучасць, арганізатарскія здольнасці, энергія і якасці харызматычнага лідара. Ларыса Аляксандраўна была чалавекам мудрым у няпростых жыццёвых сітуацыях і мела незвычайна шчодрую душу. У яе вялікім сэрцы знаходзілася месца для многіх: для яе блізкіх, сяброў, знаёмых, для ўсіх тых вучняў і аспірантаў, якіх яна не проста ўводзіла ў навуку, а і апекавала з матчынай адказнасцю і клопатам.

Доктар педагагічных навук В. У. Праскаловіч, якая сваім навуковым станаўленнем шмат у чым абавязана Ларысе Аляксандраўне, піша пра яе так: «Вядомы Вучоны-Метадыст, Настаўнік ад Бога, Чалавек, які яшчэ пры жыцці стаў легендай як Асоба і як Педагог.

Ларыса Аляксандраўна ўмела радавацца чужым поспехам, захапляцца новымі ідэямі, мець патрэбу жыць для іншых, дарыць людзям толькі дабро. Мне пашчасціла ў жыцці на такога Чалавека, які навучыў і мяне прымнажаць дабро і ад гэтага адчуваць сябе шчаслівай. Мне выпала вялікае аспіранцкае і дактаранцкае шчасце – мець такога навуковага кансультанта, ці, дакладней, добрага, мудрага дарадцу. Заўжды адчувала і адчуваю бязмежна глыбокую любоў і павагу, удзячнасць да Настаўніка, якому я абавязана сваім добрым жыццём.

Ларыса Аляксандраўна, кажучы словамі Максіма Танка, *вечна будзе сярод нас, і непаўторнай яе імя легендай стане ў вяках*».

*Супрацоўнікі філалагічнага факультэта
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта,
кафедры рыторыкі і методыкі выкладання
мовы і літаратуры*

АННОТАЦИИ ДЕПОНИРОВАННЫХ В БГУ РАБОТ INDICATIVE ABSTRACTS OF THE PAPERS DEPOSITED IN THE BSU

УДК 398(075.8)

Фалькларыстыка [Электронны рэсурс] : вучэб.-метад. комплекс для спец. 1-21 05 01 «Беларуская філалогія (па напрамках)»: 1-21 05 01-01 «Беларуская філалогія (літаратурна-рэдакцыйная дзейнасць)», 1-21 05 01-02 «Беларуская філалогія (камп'ютарнае забеспячэнне)», 1-21 05 01-03 «Беларуская філалогія (дзелавае камунікацыя)» / склад. І. В. Казакова ; БДУ. Электрон. тэкставыя дан. Мінск, 2017. 69 с. Бібліягр.: с. 62–69. Рэжым доступу: <http://elib.bsu.by/handle/123456789/182507>. Загал. з экрана. Дэп. 02.10.2017, № 006802102017.

Вучэбна-метадычны комплекс па дысцыпліне «Фалькларыстыка», уключанай у вучэбныя планы па спецыяльнасці 1-21 05 01 «Беларуская філалогія (па напрамках)», прадугледжвае вывучэнне і засваенне студэнтамі пытанняў тэорыі і гісторыі фальклору, гістарыяграфіі фалькларыстыкі, арганізацыі і метадыкі палявой працы, сістэматызацыі архіўных фондаў, тэксталогіі і эдыцыйных прынцыпаў. Фальклор трактуецца як сістэма жанраў, міфалагічных уяўленняў і абрадаў у сучаснай ёй мастацка-духоўнай прасторы. Перспектывы сучаснай фалькларыстыкі звязаны з усведамленнем інтэгральнасці народнай традыцыі і ўключэннем самой дысцыпліны ў агульнанавуковую парадыгму культурнай антрапалогіі пры захаванні свайго безумоўнага значэння. Комплекснае вывучэнне фальклору абячае вырашэнне шырокамаштабных задач, звязаных з культурна-экалагічнай і сацыяльна-культурнай праблематыкай. Адрасуецца студэнтам спецыяльнасці 1-21 05 01 «Беларуская філалогія (па напрамках)» філалагічнага факультэта БДУ, а таксама выкладчыкам дадзенай дысцыпліны.

УДК 811.133.1(072)

Черкас В. В. Иностранный язык – 1 (французский) [Электронный ресурс] : метод. рекомендации для спец. 1-23 01 01 «Международные отношения» / В. В. Черкас, В. Г. Ерашова, Л. А. Крель ; БГУ. Электрон. текстовые дан. Минск, 2017. 33 с. : табл. Библиогр.: с. 32. Режим доступа: <http://elib.bsu.by/handle/123456789/183155>. Загл. с экрана. Деп. 05.10.2017, № 007105102017.

Методические рекомендации для обучения французскому языку как первому иностранному содержат учебную (базовую) программу, основанную на принципе модульного подхода, список рекомендуемой учебной и информационно-аналитической литературы, подборку аудиовизуальных материалов, виды контроля и др. Адресуются преподавателям специальности «Международные отношения» факультета международных отношений БГУ. Могут быть использованы преподавателями других специальностей для изучения французского языка как первого иностранного.

УДК 811.133.1(072)

Черкас В. В. Иностранный язык – 2 (французский) [Электронный ресурс] : метод. рекомендации для спец. 1-23 01 01 «Международные отношения» / В. В. Черкас, В. Г. Ерашова, Л. А. Крель ; БГУ. Электрон. текстовые дан. Минск, 2017. 31 с. : табл. Библиогр.: с. 30. Режим доступа: <http://elib.bsu.by/handle/123456789/183160>. Загл. с экрана. Деп. 05.10.2017, № 007205102017.

Методические рекомендации для обучения французскому языку как второму иностранному содержат учебную (базовую) программу, основанную на принципе модульного подхода, список рекомендуемой учебной и информационно-аналитической литературы, подборку аудиовизуальных материалов, виды контроля и др. Адресуются преподавателям специальности «Международные отношения» факультета международных отношений БГУ. Могут быть использованы преподавателями других специальностей для изучения французского языка как второго иностранного.

УДК 811.133.1(072)

Ерашова В. Г. Иностранный язык – 1 (французский) [Электронный ресурс] : метод. рекомендации для спец. 1-24 01 01 «Международное право» / В. Г. Ерашова, В. В. Черкас, Т. В. Кожарина ; БГУ. Электрон. текстовые дан. Минск, 2017. 31 с. : табл. Библиогр.: с. 30. Режим доступа: <http://elib.bsu.by/handle/123456789/183163>. Загл. с экрана. Деп. 06.10.2017, № 007306102017.

Методические рекомендации для обучения французскому языку как первому иностранному содержат учебную (базовую) программу, основанную на принципе модульного подхода, список рекомендуемой учебной и информационно-аналитической литературы, подборку аудиовизуальных материалов, виды контроля и др. Адресуются преподавателям специальности «Международное право» факультета международных отношений БГУ. Могут быть использованы преподавателями других специальностей для изучения французского языка как первого иностранного.

УДК 811.133.1(072)

Ерашова В. Г. Иностранный язык – 2 (французский) [Электронный ресурс] : метод. рекомендации для спец. 1-24 01 01 «Международное право» / В. Г. Ерашова, Т. В. Кожарина, Л. А. Крель ; БГУ. Электрон. текстовые дан. Минск, 2017. 30 с. : табл. Библиогр.: с. 29. Режим доступа: <http://elib.bsu.by/handle/123456789/183167>. Загл. с экрана. Деп. 06.10.2017, № 007406102017.

Методические рекомендации для обучения французскому языку как второму иностранному содержат учебную (базовую) программу, основанную на принципе модульного подхода, список рекомендуемой учебной и информационно-аналитической литературы, подборку аудиовизуальных материалов, виды контроля и др. Адресуются преподавателям специальности «Международное право» факультета международных отношений БГУ. Могут быть использованы преподавателями других специальностей для изучения французского языка как второго иностранного.

УДК 811.133.1(072)

Черкас В. В. Иностранный язык – 1 (французский) [Электронный ресурс] : метод. рекомендации для спец. 1-25 01 03 «Мировая экономика» / В. В. Черкас, В. Г. Ерашова, М. И. Дятчик ; БГУ. Электрон. текстовые дан. Минск, 2017. 31 с. : табл. Библиогр.: с. 30. Режим доступа: <http://elib.bsu.by/handle/123456789/183170>. Загл. с экрана. Деп. 06.10.2017, № 007506102017.

Методические рекомендации для обучения французскому языку как первому иностранному содержат учебную (базовую) программу, основанную на принципе модульного подхода, список рекомендуемой учебной и информационно-аналитической литературы, подборку аудиовизуальных материалов, виды контроля и др. Адресуются преподавателям специальности «Мировая экономика» факультета международных отношений БГУ. Могут быть использованы преподавателями других специальностей для изучения французского языка как первого иностранного.

УДК 811.133.1(072)

Ерашова В. Г. Иностранный язык – 2 (французский) [Электронный ресурс] : метод. рекомендации для спец. 1-25 01 03 «Мировая экономика» / В. Г. Ерашова, М. И. Дятчик, О. Л. Литвиненко ; БГУ. Электрон. текстовые дан. Минск, 2017. 29 с. : табл. Библиогр.: с. 28. Режим доступа: <http://elib.bsu.by/handle/123456789/183175>. Загл. с экрана. Деп. 06.10.2017, № 007606102017.

Методические рекомендации для обучения французскому языку как второму иностранному содержат учебную (базовую) программу, основанную на принципе модульного подхода, список рекомендуемой учебной и информационно-аналитической литературы, подборку аудиовизуальных материалов, виды контроля и др. Адресуются преподавателям специальности «Мировая экономика» факультета международных отношений БГУ. Могут быть использованы преподавателями других специальностей для изучения французского языка как второго иностранного.

УДК 811.133.1(072)

Ерашова В. Г. Иностранный язык – 1 (французский) [Электронный ресурс] : метод. рекомендации для спец. 1-26 02 02 «Менеджмент (по направлениям)» / В. Г. Ерашова, О. Л. Литвиненко, В. В. Черкас ; БГУ. Электрон. текстовые дан. Минск, 2017. 32 с. : табл. Библиогр.: с. 31. Режим доступа: <http://elib.bsu.by/handle/123456789/183177>. Загл. с экрана. Деп. 06.10.2017, № 007706102017.

Методические рекомендации для обучения французскому языку как первому иностранному содержат учебную (базовую) программу, основанную на принципе модульного подхода, список рекомендуемой учебной и информационно-аналитической литературы, подборку аудиовизуальных материалов, виды контроля и др. Адресуются преподавателям специальности «Менеджмент (по направлениям)» факультета международных отношений БГУ. Могут быть использованы преподавателями других специальностей для изучения французского языка как первого иностранного.

УДК 811.133.1(072)

Ерашова В. Г. Иностранный язык – 2 (французский) [Электронный ресурс] : метод. рекомендации для спец. 1-26 02 02 «Менеджмент (по направлениям)» / В. Г. Ерашова, Л. А. Крель, О. Л. Литвиненко ; БГУ. Электрон. текстовые дан. Минск, 2017. 30 с. : табл. Библиогр.: с. 29. Режим доступа: <http://elib.bsu.by/handle/123456789/183182>. Загл. с экрана. Деп. 06.10.2017, № 007806102017.

Методические рекомендации для обучения французскому языку как второму иностранному содержат учебную (базовую) программу, основанную на принципе модульного подхода, список рекомендуемой учебной и информационно-аналитической литературы, подборку аудиовизуальных материалов, виды контроля и др. Адресуются пре-

подавателям специальности «Менеджмент (по направлениям)» факультета международных отношений БГУ. Могут быть использованы преподавателями других специальностей для изучения французского языка как второго иностранного.

УДК 811.133.1(072)

Ерашова В. Г. **Иностранный язык – 1 (французский)** [Электронный ресурс] : метод. рекомендации для спец. 1-96 01 01 «Таможенное дело» / В. Г. Ерашова, М. И. Дятчик, В. В. Черкас ; БГУ. Электрон. текстовые дан. Минск, 2017. 31 с. : табл. Библиогр.: с. 30. Режим доступа: <http://elib.bsu.by/handle/123456789/183187>. Загл. с экрана. Деп. 06.10.2017, № 007906102017.

Методические рекомендации для обучения французскому языку как первому иностранному содержат учебную (базовую) программу, основанную на принципе модульного подхода, список рекомендуемой учебной и информационно-аналитической литературы, подборку аудиовизуальных материалов, виды контроля и др. Адресуются преподавателям специальности «Таможенное дело» факультета международных отношений БГУ. Могут быть использованы преподавателями других специальностей для изучения французского языка как первого иностранного.

УДК 811.133.1(072)

Ерашова В. Г. **Иностранный язык – 2 (французский)** [Электронный ресурс] : метод. рекомендации для спец. 1-96 01 01 «Таможенное дело» / В. Г. Ерашова, М. И. Дятчик, О. Л. Литвиненко ; БГУ. Электрон. текстовые дан. Минск, 2017. 29 с. : табл. Библиогр.: с. 28. Режим доступа: <http://elib.bsu.by/handle/123456789/183189>. Загл. с экрана. Деп. 06.10.2017, № 008006102017.

Методические рекомендации для обучения французскому языку как второму иностранному содержат учебную (базовую) программу, основанную на принципе модульного подхода, список рекомендуемой учебной и информационно-аналитической литературы, подборку аудиовизуальных материалов, виды контроля и др. Адресуются преподавателям специальности «Таможенное дело» факультета международных отношений БГУ. Могут быть использованы преподавателями других специальностей для изучения французского языка как второго иностранного.

УДК 811.161.3'374.822'276.6:930.25(038)(07)=161.1+930.25(038)(07)

Гедзімін Л. А. **Руска-беларускі слоўнік архіўнай тэрміналогіі** [Электронны рэсурс] / Л. А. Гедзімін ; БДУ. Электрон. тэкставыя дан. Мінск, 2017. 51 с. Рэжым доступу: <http://elib.bsu.by/handle/123456789/185127>. Загал. з экрана. Дэп. 15.11.2017, № 008715112017.

Слоўнік уключае тэрміны і тэрміналагічныя словазлучэнні, якія ўжываюцца ў архіўнай справе, а таксама некаторыя тэрміны з іншых галін ведаў, што адносяцца да архівазнаўства. Тэрміналагічныя словазлучэнні падаюцца без інверсіі, у натуральным ужыванні. Слоўнік адрасуецца студэнтам і аспірантам спецыяльнасці «Гісторыка-архівазнаўства», выкладчыкам, навуковым супрацоўнікам, архіўным работнікам і ўсім цікаўным.

УДК 811.161.3'374.822'276.6:069(038)(07)=161.1+069(038)(07)

Гедзімін Л. А. **Руска-беларускі слоўнік музейнай тэрміналогіі** [Электронны рэсурс] / Л. А. Гедзімін ; БДУ. Электрон. тэкставыя дан. Мінск, 2017. 37 с. Рэжым доступу: <http://elib.bsu.by/handle/123456789/185130>. Загал. з экрана. Дэп. 15.11.2017, № 008815112017.

Слоўнік уключае тэрміны і тэрміналагічныя словазлучэнні, якія ўжываюцца ў музейнай справе, а таксама некаторыя тэрміны з іншых галін ведаў, што адносяцца да музеязнаўства. Тэрміналагічныя словазлучэнні падаюцца без інверсіі, у натуральным ужыванні. Слоўнік адрасуецца студэнтам і аспірантам спецыяльнасці «Музейная справа і ахова гісторыка-культурнай спадчыны (па напрамках)», выкладчыкам, навуковым супрацоўнікам, архіўным работнікам і ўсім цікаўным.

УДК 398.221(075.8)

Шода М. Ю. **Мифология** [Электронный ресурс] : учеб.-метод. комплекс для спец. 1-21 04 01 «Культурология (по направлениям)» / М. Ю. Шода ; БГУ. Электрон. текстовые дан. Минск, 2017. 124 с. : табл. Библиогр.: с. 106–112. Режим доступа: <http://elib.bsu.by/handle/123456789/185449>. Загл. с экрана. Деп. 20.11.2017, № 009020112017.

Учебно-методический комплекс содержит учебный материал по дисциплине «Мифология». Дается общее понятие мифа, рассматриваются основные теоретические вопросы, возникающие при изучении мифологии, краткая характеристика наиболее известных теорий и интерпретаций мифов (от античных авторов до современных философов и исследователей), обзор различных мифологических систем древности. Может быть использовано студентами других специальностей при изучении данной дисциплины.

СОДЕРЖАНИЕ • ЗМЕСТ

К 135-ЛЕТИЮ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ ЯНКИ КУПАЛЫ И ЯКУБА КОЛАСА ДА 135-ГОДДЗЯ З ДНЯ НАРАДЖЭННЯ ЯНКІ КУПАЛЫ І ЯКУБА КОЛАСА

<i>Запрудскі С. М.</i> Даследаванне мовы твораў Янкі Купалы і Якуба Коласа ў 1920–50-я гг.	5
---	---

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ • ЛІТАРАТУРАЗНАЎСТВА

<i>Синило Г. В.</i> Библия как «осевой» архетекст европейской литературы (на примере немецкой лирической поэзии)	19
<i>Вострыкава А. У.</i> Раман Ёзафа Томана «Сакрат» як эпапея духоўнага і грамадскага жыцця старажытна-грэчаскай Афінскай дзяржавы	30
<i>Панфілава А. С.</i> Моўны эксперымент у беларускай філасофскай паэзіі	37
<i>Башикиров Д. Л.</i> Древнерусский прототип афоризма Ф. И. Тютчева «мысль изреченная есть ложь».....	42

ЯЗЫКОВЕДЕНИЕ • МОВАЗНАЎСТВА

<i>Тананушка К. А.</i> Старажытнагрэчаскае вучэнне пра часціны мовы і месца дзеяспрыметніка ў ім.....	49
<i>Савчук Т. Н.</i> Регулятивная схема аргументации в русско- и белорусскоязычной гуманитаристике	56
<i>Бруцкая А. А.</i> Лексіка-граматычныя асаблівасці англійскіх аналітычных форм і спосабы іх перакладу на беларускую мову	65
<i>Латушка Г. П.</i> Нязгода ў кантэксце эфектыўнай камунікацыі (на матэрыяле беларускіх драматургічных твораў)	73

РЕЦЕНЗИИ • РЭЦЭНЗІІ

<i>Мячкоўская Н. Б.</i> Białoruś w dyskursie naukowym. Lingwistyka, socjologia, politologia [Беларусь у навуковым дыскурсе. Лінгвістыка, сацыялогія, паліталогія].....	79
<i>Прыгодзіч А. А., Прыгодзіч М. Р.</i> Bieder H. (Hrsg.). Anton Luckievič. Belaruskaja hramatyka. Vil'nja, 1916 [Бідэр Г. (рэд.). Антон Луцкевіч. Беларуская граматыка. Вільня, 1916]	83
<i>Губская В. М.</i> Траццяк З. Паэтыка амерыканскай і беларускай прозы пра Першую сусветную вайну (на прыкладзе твораў Э. Хемінгуэя і М. Гарэцкага).....	84
<i>Губкіна А. В.</i> Дзятко Д. В., Міхайлаў П. А. Мовазнаўцы: нарысы па гісторыі беларускай лінгвістыкі	87
<i>Кожина А. А.</i> Masłowska E. Ludowe stereotypy obcowania świata i zaświatów w języku i kulturze polskiej [Масловска Э. Народные стереотипы взаимоотношений того и этого света в польском языке и культуре] ...	89

ХРОНИКА, ІНФОРМАЦІЯ • ХРОНІКА, ІНФАРМАЦЫЯ

<i>Алешка Т. В., Блиш Н. Л.</i> Вторая Международная научная конференция «Творчество Беллы Ахмадулиной в контексте культуры XX века»	91
--	----

ПАМЯТИ УЧЕНОГО • ПАМЯЦІ ВУЧОНАГА

Ларыса Аляксандраўна Мурына 	93
Аннотации депонированных в БГУ работ	95

CONTENTS

TO THE 135th ANNIVERSARY OF THE BIRTH OF JANKA KUPALA AND JAKUB KOLAS

<i>Zaprudski S. M.</i> The linguistic study of works of Janka Kupala and Jakub Kolas in 1920–50s	5
--	---

LITERARY RESEARCH

<i>Sinilo G. V.</i> The Bible as the «axial» archetext of European literature (by the example of German lyric poetry) ...	19
<i>Vostrykava A. V.</i> The novel of Josef Toman «Socrates» as an epic of the spiritual and social life of the ancient Greek Athenian state	30
<i>Panfilava A. S.</i> Language experiment in Belarusian philosophical poetry	37
<i>Bashkirau D. L.</i> Old Russian prototype aphorism of F. I. Tyutchev «the thought uttered is a lie»	42

LINGUISTICS

<i>Tananushka K. A.</i> The Ancient Greek doctrine of the parts of speech and the place of a participle in it	49
<i>Savtchouk T. N.</i> Regulatory argumentation scheme in Russian and Belarusian humanities	56
<i>Brutskaya A. A.</i> Lexical and grammatical features of English analytical forms and the ways of their translation into Belarusian	65
<i>Latushka H. P.</i> Disagreement in the context of effective communication (based on the material of Belarusian dramaturgic works)	73

REVIEWS

<i>Mechkovskaya N. B.</i> Belarus in a scientific discourse. Linguistics, sociology, political science	79
<i>Pryhodzich A. A., Pryhodzich M. R.</i> Bieder H. (ed.). Anton Luckevich. Belarusian grammar. Vilnius, 1916	83
<i>Gubskaya V. M.</i> Tracciak Z. Poetics of American and Belarusian prose about the World War I (on the material of the works of Ernest Hemingway and Maksim Harecki)	84
<i>Gubkina A. V.</i> Dzyatko D. V., Mihailau P. A. Linguists: studies of Belarusian linguistic history	87
<i>Kozhinova A. A.</i> Maslowska E. The linguistic and cultural stereotypes of interaction between the world and the extraterrestrial reality in the Polish rural society	89

CHRONICLE, INFORMATION

<i>Aleshka T. V., Blichsh N. L.</i> The Second International Scientific Conference «Bella Akhmadulina's creative working in the context of the culture of the XX century»	91
---	----

TO THE MEMORY OF SCIENTIST

<i>Larysa Aljaksandrawna Muryna</i>	93
Indicative abstracts of the papers deposited in the BSU	95

Журнал включен Высшей аттестационной комиссией Республики Беларусь в Перечень научных изданий для опубликования результатов диссертационных исследований по филологическим и педагогическим наукам.

Журнал включен в библиографическую базу данных научных публикаций «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ).

**Журнал
Белорусского государственного университета.
Филология.
№ 3. 2017
Часопіс
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.
Філалогія.
№ 3. 2017**

Учредитель:
Белорусский государственный университет

Юридический адрес: пр. Независимости, 4,
220030, г. Минск.
Почтовый адрес: ул. Кальварийская, 9, каб. 636, 637,
220004, г. Минск.
Тел. (017) 259-70-74, (017) 259-70-75.
E-mail: vestnikbsu@mail.ru
vestnikbsu@bsu.by

«Журнал Белорусского государственного университета. Филология» издается с января 1969 г.
До 2017 г. выходил под названием «Веснік БДУ.
Серыя 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка»
(ISSN 2308-9180).

Редактор *С. Е. Богуш*
Технические редакторы
В. В. Кильдишева, Т. А. Караневич
Корректоры *А. С. Люкевич, К. Б. Скакун*

Подписано в печать 27.12.2017.
Тираж 100 экз. Заказ 775.

Республиканское унитарное предприятие
«Издательский центр Белорусского
государственного университета».
ЛП № 02330/117 от 14.04.2014.
Ул. Красноармейская, 6, 220030, г. Минск.

© БГУ, 2017

**Journal
of the Belarusian State University.
Philology.
No. 3. 2017**

Founder:
Belarusian State University

Registered address: Niezaliežnasci Ave., 4,
220030, Minsk.
Correspondence address: Kal'varyjskaja Str., 9, office 636, 637,
220004, Minsk.
Tel. (017) 259-70-74, (017) 259-70-75.
E-mail: vestnikbsu@mail.ru
vestnikbsu@bsu.by

«Journal of the Belarusian State University. Philology»
published since January, 1969.
Until 2017 named «Vesnik BDU.
Seryja 4, Filalogija. Zhurnalistyka. Pedagogika»
(ISSN 2308-9180).

Editor *S. J. Bohush*
Technical editors
V. V. Kil'disheva, T. A. Karanevich
Proofreaders *A. S. Lukevich, K. B. Skakun*

Signed print 27.12.2017.
Edition 100 copies. Order number 775.

Publishing Center of BSU.
License for publishing No. 02330/117, 14 April, 2014.
Čyrvonaarmiejskaja Str., 6, 220030, Minsk.

© BSU, 2017